

КАРПАТСЬКА РУСЬ У ХІХ СТОЛІТІ

Володимир Фенич

УГОРСЬКА РУСЬ І «ГАННІБАЛОВА ПРИСЯГА»
МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА:
ПОЧАТКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ЗАВОЮВАННЯ
ЗАКАРПАТТЯ УКРАЇНОЮ

ISBN 978-966-2095-96-8

М. Драгоманов

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра історії України

Володимир Фенич

**УГОРСЬКА РУСЬ І «ГАННІБАЛОВА ПРИСЯГА»
МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА:
ПОЧАТКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ЗАВОЮВАННЯ
ЗАКАРПАТТЯ УКРАЇНОЮ**

Ужгород – 2015

УДК 94(477 87)«18»
ББК ТЗ(4Укр–4Зак)5
Ф 42

Фенич Володимир Іванович

Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2015. – 144 с.

Пропоноване видання є розширеним, доопрацьованим і логічним завершенням авторської публікації «Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова», що друкувалася в місцевому Інтернет-виданні *Нове Закарпаття* (режим доступу <http://закарпаття.net/carpathian-identity/>) у 2013 р. після виступу з однойменною темою на Науковій конференції до 20-ліття Інституту історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка «Історія України ХІХ–ХХ ст.: нові підходи та інтерпретації», що відбулася у Львові 14-15 березня 2013 р.

В історичному нарисі, крім вступної частини, акцентовано увагу на станові історіографії теми «М. Драгоманов і Закарпаття», галицьких попередників Драгоманова, взаєминах Драгоманова з галичанами, малоросійських перспективах Угорської Русі в розумінні Драгоманова, байдужості галичан до Угорської Русі у викладі Володимира Левицького (під літературним псевдо Василь Лукич), Угорській Русі в «Австро-руських споминах» Драгоманова, краху угро-руської місії драгоманівських емісарів у 1877 р., «Ганнібаловій присязі» і галицьких «п'ємонтійцях» за життя Драгоманова, політичному заповіті Драгоманова «В справі Угорської Русі».

Завершує даний нарис нестандартний висновок про те, що не подобалося відомому українському історичному сучасності Ярославу Дашкевичу в працях Михайла Драгоманова з історії Закарпаття

Рецензенти: Офіцінський Р.А. – доктор історичних наук, професор
Олашин М.В. – кандидат історичних наук, доцент

Рекомендовано до друку редакційно-видавничою радою
ДВНЗ «УжНУ» протокол № 4 від 28 квітня 2015 р.

ISBN 978-966-2095-96-8

© Фенич В.І., 2015

ЗМІСТ

Вступ	5
1. Короткий історіографічний огляд теми «Драгоманов і Закарпаття»	13
2. «...Ми ще нині не багато більше чуємо за Угорську Русь, якъ за небесне царство хинське»: галицькі попередники Драгоманова	28
3. «...Се тепер Авгієва стайня, з котрої передусього треба вивезти маси багна»: Драгоманов і Галичина	45
4. «Тамъ не слыхали объ Украинѣ, о козакахъ, не слыхали именъ Квитки, Шевченка, Костомарова...»: Драгоманов про малоросійські перспективи Угорської Русі	51
5. Василь Лукич: «...у насъ доси майже нѣхто не уважавъ за потрѣбне и цѣкаве заинтересоватись Угорською Руссю»	62
6. «...Одрізана духовно од Галичини, більше, ніж Австралія від Європи»: Угорська Русь в споминах Драгоманова	69
7. Емісари Драгоманова і крах угро-руської акції 1877 року	88
8. «Ганнібалова присяга» і галицькі «п'ємонтійці» за життя Драгоманова	97
9. «В справі Угорської Русі»: політичний заповіт Михайла Драгоманова	113
Висновок, або що не подобалося Я. Дашкевичу в працях М. Драгоманова	124

*«Тамъ не слышали объ Украинѣ,
о козакахъ, не слышали именъ
Квитки, Шевченка, Костомарова...»*

(Михайло Драгоманов, 1876)

«Я считаю Венгрию своим открытием»

(Михайло Драгоманов, 1876)

*«Сюди, за гори, майже не доходила чутка
про наших козаків і про те,
як в наших місцях мужицтво
пробувало само орудувати долею своєю»*

(Михайло Драгоманов, 1878)

*«Позаяк я був першим Українцем,
одвідавши Угорську Русь,
і позаяк я побачив,
що вона одрізана духовно од Галичини,
більше ніж Австралія од Європи,
– то я собі дав Аннібалову присягу
працювати для того,
щоб прив'язати Угорську Русь
до нашого національно-демократичного
і поступового руху,
в котрому лежить її єдиний порятунок»*

(Михайло Драгоманов, 1894)

*«Та земля ще й досі не має імені. Або, краще сказати,
є їх надто багато для того, щоб мати»*

(Іван Ольбрахт (Каміл Земан), 1932)

*«Закарпаття все ще було землею без імені,
де живі заздрили мертвим,
а мертві були щасливими, що не живуть»*

(Микола Семенюк, 1982)

*«Українці – це ті, ким мали стати русини
відповідно до намірів українофілів»*

(Ярослав Грицак, 2006)

«...Закарпаття безсумнівна провінція»

(Тарас Возняк, 2006)

Вступ

Попри два найвиразніші проекти пов'язання Закарпаття з Україною – нацистсько-німецький у 1938–1939 роках та комуністично-радянський у 1944–1945 роках, одинокий аргумент цілої школи українських істориків – пропагандистів-«возз'єднувачів», весь час зводився до особистих взаємин між різними діячами по обидва боки Карпат. Такими темами були і залишаються «Подільський князь Федор Коріатович і Закарпаття», «галицькі монахи та єпископи і Мукачівська єпархія», «галицькі монахи-василіани і Ужгородська унія», «мукачівський єпископ Андрей Бачинський і відновлення Галицької митрополії», «угро-руські професори і Львівський університет», «Олександр Духнович і Галичина», «Яків Головацький і Угорська Русь», «Михайло Драгоманов і Закарпаття», «Юрій Жаткович і Володимир Гнатюк (ширше – Галичина)», «Іван Франко та Закарпаття»...

Список пошуків здебільшого уявної та реальної «спільної історії» можна закінчити темами «Третій Райх, галицькі націоналісти і Карпатоукраїнська держава» та / або «Сталін, українські комуністи і Закарпатська Україна». Всі вони на сьогодні настільки поросли міфами, напівправдами та й просто відвертими фальсифікаціями, що наступних кілька десятиліть, з огляду на небезпечну у вітчизняній гуманітаристиці тенденцію віддавати перевагу патріотичним опусам-меседжам перед історичною дійсністю, цілком може не вистачити для їх наукової деміфологізації.

Осібне місце в політично та національно мотивованих пошуках єдності дискурсу «Закарпаття і Україна» займає Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895), – «перший україноман», одвідавши Угорську Русь, який дав собі «Ганнібалову присягу» «притягнути сего пораненого брата до нашого народно-демократичного поступового руху». Іншими словами – накинути на Закарпаття (термін, який він, до речі, першим і вжив!) винятково українське прочитання угро-руського (закарпатського) історичного дискурсу.

Перед тим як приступимо до викладу основної частини цього нариса, дозволю собі прояснити дві важливі його складові: 1) що собою представляло Закарпаття в часи:

М. Драгоманова і чому саме назву Угорська Русь, а не Закарпаття я пропоную вживати в контексті її історії до 1918 року, і 2) що насправді розуміють під «Ганнібаловою присягою», чому спотворив обітницю знаменитого полководця Карфагену М. Драгоманов, і, якими стали наслідки цього свідомого спотворення у вивченні історії Угорської (інші визначення – Карпатської / Підкарпатської / Закарпатської) Русі / України українськими (радянськими і пострадянськими) істориками.

Якщо коротко відповісти на перше прояснення, то королівський канцелярський термін «Верхній край» / «нагір'я» (угор. Felvidék) ще з часів «високого» середньовіччя позначав територію розселення русинів в Угорському королівстві, і за відсутності чітко визначених адміністративно-територіальних меж цього краю до його поділу між католицькою Австрією і кальвіністською Трансільванією (після 1526 р.), поступово ототожнювався з кордонами доунійної та післяунійної Мукачівської єпархії візантійсько-слов'янського обряду.

Якщо до кінця XVIII століття юрисдикція мукачівського католицького єпископа поступово розширювалася (на цей момент його архієрейська влада поширювалася в 13-ти із 45-ти комітатів / жуп угорської частини монархії Габсбургів), то до початку XX століття, внаслідок застосованої Віднем політики *divide et impera*, а Будапештом – політики мадяризації, її кордони зменшилися до 5-ти (!) комітатів.

Причому жодному з радянських та пострадянських українських істориків не під силу зізнатися в тому, що в основі уявлення про обшири такого сталінського утворення як Закарпатська область чи просто Закарпаття взірця 1945 року, насправді лежить така самоврядна адміністративно-територіальна, а невдовзі (з жовтня 1938 до березня 1939) автономна одиниця, витоки якої походять від Паризької мирної конференції (1919), як Підкарпатська Русь.

Не під силу визнати цей факт як об'єктивну історичну дійсність заважає те, що одних ідеологічних чи / та політичних пояснень з приводу питання, як так могло статися 1945 року, коли в ніч з 29 на 30 червня більшість мешканців колишньої Підкарпатської Русі лягли спати ще русинами за

етнічною ідентичністю, тоді як прокинулися вже українськими (за національністю) громадянами СРСР. Зміна державної належності (тобто громадянства), незалежно від того відбулася вона добровільно чи примусово, не конче веде до зміни етнічної приналежності.

Хоч поправді, всупереч тим самим заангажованим ідеологічно та політично українським історикам, те що розуміють на Заході під національністю, є тотожним не етнічній, а якраз громадянській, державній ідентичності. Тож русини як етнос (народ) після 1945 року нікуди й не могли дітися: зберігаючи свою етнічну ідентичність, так само як і інші етнічні (національні) спільноти (меншини), вони стали частиною радянсько-українського політичного громадянства, а від 1991 року – української держави (=нації). Цілком інша річ, що цю об'єктивну історичну реальність, котра існує сама по собі так само, як існують тисячі інших дискримінованих носіями якобінського способу мислення етносів, не визнано на офіційному, державному рівні (лише) в Україні після 1991 року.

В модерне століття націоналізму (XIX) в ментальній карті інтелектуалів різного походження уявні контури Угорської Русі обмежувалися переважно тільки тими комітатами, де русини становили більшість населення. Такми на той час були комітати Земплин, Унг', Берег', Уґоча і Мараморш. Тому й не випадково Драгоманов об'їхав і залишив свої спостереження з усієї Угорської Русі – від мараморшського Сигота (сьогодні в Румунії) до шарішського Пряшева (нині в Словаччині).

Вживання / застосування ж російсько-українського та радянсько-комуністичного терміну «Закарпаття» в контексті його історії до 1918 року, на моє переконання, істотно обкрадає, а отже, свідомо збіднює історичний дискурс не лише уявної (вигаданої інтелектуалами), але й реально існуючої Угорської Русі.

Водночас, з іншого боку, в уяві тих самих інтелектуалів, що маркували свої спостереження на підставі офіційних переписів населення чи приватних етнографічних обчислень, Угорська Русь і надалі продовжувала залишатися «terra incognita» («невідомою / незнанню землею»), при чому не лише для словаків Павола-Йозефа Шафарика і Богуша Носака-Незабудова

(в середині XIX ст.), котрі першими її такою нарекли, та чеха Каміла Земана (відомого під псевдонімом Іван Ольбрахт) (1930-х рр.), котрий, навпаки, вважав, що вона не настільки невідома, як *забута* «земля з багатьма іменами».

Такою вона залишилася і в сприйнятті Юліана Целевича, Василя Лукича (справжнє прізвище Володимир Лукич Левицький), Володимира Охримовича, Володимира Гнатюка, Степана Томашівського, Василя Пачовського, Миколи Кушніренка, Володимира Бірчака, Миколи Семенюка...¹ Звісно такою Угорська Русь була і в сприйнятті російського україномана М. Драгоманова в 1875–1895 роках.

На жаль, «невідомою / незнаною землею», наважуся заявити, Закарпаття продовжує залишатися і сьогодні в українській, ще переважно пострадянській зі своїми стереотипами мислення, історіографії. Доказом цьому є, за малим винятком, по суті всі українські грант / меґа-наративи, в яких Закарпаття «репрезентовано» здебільшого зфальшованими абзацами-вставками (в кращому випадку параграфами) з однією-єдиною метою – довести її «постійне українське місце проживання» в історії ще від ранньопалеолітичної стоянки людини, датованої понад 1 млн. років тому та виявленої в селищі Королево на Виноградівщині.

Подібні історіописання, що схожі, за словами мого шкільного вчителя з хімії, на «обрізки із відрізків»², є чудовою

¹ Короткий екскурс такого сприйняття Закарпаття інтелектуалами різного походження див.: *Забута земля*: Збірник творів зарубіжних письменників / Передм. М.М. Семенюка. – Ужгород: Карпати, 1982. – 384 с., іл.; *Сенько Іван*. Земля з іменем: краєзнавчі студії. – Ужгород: Патент, 1998. – С. 5–16.

² Дет. див. мою публікацію надіслану до редакції Інтернет-видання Prozak.info під назвою «*Обрізки із відрізків*»: змарґалізований історичний дискурс Закарпаття в шкільній історії України», і яка з'явилася під наступними, не завжди вдалим, редакційними назвами сайту: *Чому в шкільних підручниках історія Закарпаття перевернена* // Prozak.info. 23 травня 2015 р.; *Чому про «національне відродження» Закарпаття не знають школярі* // Prozak.info. 29 травня 2015 р.; *Яким є Закарпаття ХХ століття у підручниках з історії* // Prozak.info. 02 червня 2015 р.; *Чому Закарпаття не прагнуло возз'єднуватися з Україною у 1945 році* // Prozak.info. 05 червня

ілюстрацією того, якою не повинна бути історія України і як її не треба писати після 1991 року. А якою вона повинна бути і як її слід викладати / писати раджу ще раз зазирнути до відомого есею Ярослава Грицака³ та чергового числа міжнародного історичного часопису «*Україна Модерна*»⁴.

Відповідаючи на моє друге застереження, зазначу, що як спеціаліст з античної історії⁵ М. Драгоманов мабуть добре повинен був знати, що справжня Ганнібалова присяга висловлювалася цілком в іншому контексті. Видатний полководець античності Ганнібал (247/246–183 рр. до н.е.), один із трьох синів 30-літнього правителя Карфагену (Півн. Африка) Гамількара Барки, ще в дитинстві поклявся, що до кінця життя боротиметься з Римом. Коли ж Ганнібал зрозумів свою приреченість перед римськими легіонами Сципіона, він покінчив життя самогубством⁶.

2015 р.; *Чому Закарпаття – «країна ведмедів» у підручниках* // Prozak.info. 09 червня 2015 р.

³ *Грицак Ярослав*. Як викладати історію України після 1991 року? // Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. – К.: Критика, 2004. – С. 11–23.

⁴ *Україна модерна*. – Число 12: Як (не) писати підручники з історії. – К.: Критика, 2012. – 332 с.

⁵ У 1864 р., під керівництвом професора В.Я. Шульгіна, на історико-філологічному факультеті імператорського університету Св. Володимира в Києві, М.П. Драгоманов захищає дисертацію на право читання лекцій в університеті під назвою «*Імператор Тиберій*». Наступного року він був прийнятий на посаду приват-доцента на кафедрі загальної історії історико-філологічного факультету цього ж університету. Упродовж десяти років він читав лекції з історії Стародавнього Сходу, історії та історіографії Стародавньої Греції, історії Стародавнього Риму, Нової історії доби Реформації та Відродження, опублікував низку статей із стародавньої історії. У 1870 р. М. Драгоманов захистив магістерську дисертацію на наукову ступінь магістра загальної історії на тему «*Питання про історичне значення Римської імперії та Тацит*». Після наукового відрядження за кордон у 1873 р. призначений на посаду штатного доцента. Однак, на початку 1875 р. звільнений з університету за політичну діяльність // http://uk.wikipedia.org/wiki/Драгоманов_Михайло_Петрович. Останнє відвідування сайту 25.12.2012 р.

⁶ <http://uk.wikipedia.org/wiki/Ганнібал>. Останнє відвідування сайту 25.12.2012 р.

Втім, натхненний передовими ідеями / ідеологіями свого часу – лібералізмом, соціалізмом і націоналізмом М. Драгоманов, на відміну від, скажімо, Александра Герцена, – послідовного виконавця своєї вічної обітниці боротися з царським самодержавним режимом⁷, свідомо спотворив «Ганнібалову присягу», трансформувавши боротьбу з ким, в боротьбу за що. За логікою, Драгоманов мав би вічно боротися з Угорщиною, угорською владою, а не за «пораненого брата» – Угорську Русь. На ці викрутаси Драгоманова вперше звернув увагу авторитетний львівський історик Ярослав Дашкевич, детальніше про що піде мова нижче.

Парадоксально, але починаючи від свідомих чи несвідомих послідовників «Аннібалової присяги» М. Драгоманова, українська історична наука висвітлюватиме історію Закарпаття не такою, якою вона була насправді, а такою, якою вона «повинна була бути» в її україноцентричній візії. Шукаючи пояснення причин великої поразки «закарпатського досвіду» Драгоманова, проникливий львівський дослідник усе звів до ураженої наскрізь телеологізмом української історіографії формули: «Формулювання того, з ким треба боротися, він [Драгоманов] і тут (як, зрештою, і в багатьох своїх публіцистичних виступах на українські теми) уникнув. Випадковість? Навряд»⁸, – запитував у себе та своїх читачів сивочолий галицький історик.

Чи випадково Ярослав Романович дійшов до такого висновку, ставляю питання і я собі, та одразу відповідаю – навіряд! Драгоманову Дашкевич ставить у провину те саме, що ставить майже вся українська історіографія у провину «закарпатській» історії: бути не тим чим була, а тим чим їй належало бути з перспективи «того дня, коли зійшло сонце

⁷ <http://esperanto-plus.ru/fraz/g/gannibalova-klatva.htm>. Останнє відвідування сайту 25.12.2012 р. Дет. див.: Валіцький Анджей. В полоні консервативної утопі. Структури і видозміни російського слов'янофільства / Пер. з польськ. Володимир Моринець. – К.: Основи, 1998. – С. 674–700.

⁸ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття // Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова: Збірник наукових праць. – К., 1991. – С. 332.

возз'єднання» над Закарпаттям з волі «вождя усіх часів і народів» у 1945 році.

На щастя Михайло Петрович був лише тим, ким був, а не тим, ким хотіли його бачити практично всі новітні українізатори історичного дискурсу «країни ведмедів» включно по нинішній день. А тому наважуся анонсувати попередній висновок, що справжньої української історії Закарпаття, історії «без брому, без валеріанки або без доброї дози філософського застереження»⁹, до нині так і не написано. А все те, що є у вигляді «обрізків із відрізків», за малим винятком, наскрізь уражено первородним гріхом етнічного ексклюзивізму, за яким об'єктивна історія Закарпаття (не кажучи вже про справжню історію Угорської Русі), не прочитується навіть у віддаленій перспективі.

Щоб переконатися у цьому, в даному нарисі зупиню свою увагу лише на трьох аспектах проблеми: 1) історіографії теми «Драгоманов і Закарпаття» – як мініатюрного відзеркалення сучасного стану вітчизняного драгоманознавства (ширше – українознавства) в Закарпатті, 2) «Аннібаловій присязі» М. Драгоманова – як політичному заклик-заповіту порятунку «пораненого брата» адресованого «чисельній громаді» українських ексклюзивістів історії Закарпаття та відповідних комеморативних практик, і 3) відповіді на питання, що не подобалося Я. Дашкевичу в працях і діяльності М. Драгоманова з перспективи сучасного розуміння українськими інтелектуалами особливих відмінностей між «етнічною», «регіональною» та «національною» ідентичностями.

Робочою ж тезою даного історичного та історіографічного дослідження буде доведення твердження, що саме від російського «україномана» Михайла Драгоманова походять витоки свідомого інтелектуального завоювання Україною Закарпаття. Спочатку це відбувалося шляхом прилучення Угорської, невдовзі Підкарпатської Русі до поступово-демократичних українських ідей, що експортувалися до «країни ведмедів» з українських теренів польської Галичини та радянської України перед, під час та після 1917–1921 років. Відтак, після «визвольного» походу Червоної армії на

⁹ Винниченко Володимир. Щоденник // Київ. – 1990. – № 9. – С. 122.

законну територію Чехословаччини – Підкарпатську Русь, окуповану від березня 1939 року хортистською Угорщиною, та приєднанням її до української республіки СРСР 29 червня 1945 року, – відбулося накинення на неї «єдиновірного» україноцентричного, телеологічного, історіографічного канону.

Автор висловлює вдячність історикам Ярославу Грицаку (Львів), Павлу Роберту Маґочію (Торонто), Олегу Мазурку (Ужгород) за попереднє обговорення окремих частин тексту монографії. Їхні усні та письмові корисні поради здебільшого були враховані мною. Звісно, за всі слабкі та уразливі сторони даного нариса, відповідальність нестиму я один.

Монографія, яку зараз тримає в руках шановний читач, є насправді першою частиною ширшого науково-дослідницького історіографічного проекту під загальною назвою «Закарпаття в концепціях послідовників *«ганнібалової присяги»* Михайла Драгоманова», офіційними рецензентами якої люб'язно погодилися бути професор Роман Офіцинський і доцент Микола Олашин. В кожному із наступних видань окремо йтиметься про послідовних виконавців *«ганнібалової присяги»*, українських рятівників *«пораненого брата»*, відповідно до 1945 року, відтак радянських істориків-пропагандистів до 1991 року і, насамкінець, образу Закарпаття в сучасних (після 1991 р.) синтезах історії України та історії українців як народу і / та нації.

Останнє, що хотів би сказати перед тим як перейти до викладу основної частини дослідження. Я свідомий своїх обмежень і охоче зізнаюся в тому, що комусь до вподоби Полібій, а комусь Тацит. Мені ж більше симпатичні настанови Лукіана із Самосати і таких українських істориків сучасності як Наталія Яковенко, Ярослав Грицак, Георгій Касьянов, Андрій Портнов. Та від себе не втечеш: мені не вдалося зняти емоційний, часом занадто, характер викладу матеріалу, в чому вбачаю найбільшу слабкість свого дослідження.

Такий стиль викладу матеріалу виправдовую хіба лише щире намагання захистити історію Закарпаття від тих міфів і фальсифікацій, які нанесла їй українська історіографія. Але цей наголос на забреханості української візії історії Закарпаття зовсім не впливає з професійного кодексу історика, чого я також свідомий і готовий спокутувати його як свій гріх.

1. Короткий історіографічний огляд теми «Драгоманов і Закарпаття»

1991 року, коли СРСР з останніх сил бився в конвульсіях за своє існування, а союзні республіки шукали законних (і не дуже) шляхів виходу з нього та проголошували свою власну державну незалежність, «неіснуючий народ русинів своїм політичним сепаратизмом» спровокував по обидва боки Карпат несподіваний інтерес між істориками не закарпатського походження пошуків «спільного» історичного минулого між Закарпаттям і Україною ще до того вікопомного дня, коли на Закарпатті *«зійшло сонце возз'єднання»* (1945)¹⁰.

Так, майже в один час, і, що характерно, під однією і тією ж назвою – *«Драгоманов і Закарпаття»*, з'явилися публікації одразу двох академічних істориків – Олега Мазурка в Ужгороді та Ярослава Дашкевича у Львові¹¹. Якби не знати, що вчені не були знайомими між собою, банальний збіг появи статей на світ Божий з різницею всього в два тижні, міг би зійти за приклад «інтелектуальної змови» істориків.

Після столітньої «змови мовчання» несподіване звернення до автора *«Аннібалової присяги»* і його зв'язків з Угорською Руссю в рік розпаду СРСР та виникнення на світовій мапі, за дотепним визначенням британського історика Ендрю Вілсона, *«несподіваної нації»* українців¹², годі пояснити виключно науковим інтересом вчених з обох боків Карпат,

¹⁰ Троян М.В. Того дня зійшло сонце возз'єднання. – Ужгород: Вид-во «Карпати», 1979. – 135 с.

¹¹ Мазурок Олег. Драгоманов і Закарпаття // Новини Закарпаття. [Ужгород]. – 1991. – 18 вересня. – С. 5; Дашкевич Ярослав. Драгоманов і Закарпаття // Ратуша. [Львів]. – 1991. – 2-3 жовтня. – С. 4-5. Розширена версія публікації: Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття // Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова: Збірник наукових праць. – К., 1991. – С. 200-231; Мазурок Олег. Плата за вільнодумство (нововиявлені документи про зв'язки Михайла Драгоманова та інших галицьких діячів із Закарпаттям) // Новини Закарпаття. [Ужгород]. – 1997. – 8 лютого. – С. 14.

¹² Wilson Andrew. The Ukrainians Unexpected Nation. – New Haven and London: Yale Nota Bene, Yale University Press, 2000. Україномовне вид.: Вілсон Ендрю. Українці: несподівана нація / Пер. з англ. Надії Гончаренко та Олександра Грищенка. – К.: «К.І.С.», 2004.

хоч і привід начебто виявився небанальним – 150 років від дня народження російського україномана. У загалом достатньо розробленому драгоманознавстві станом на 1991 рік, тема «Драгоманов і Закарпаття», за справедливим зауваженням Я. Дашкевича, все ж *«належить до найзанедбаниших»*¹³.

Від тоді і по нинішній день з'явилося чимало всіляких (менше якісних) дискурсів з історії України чи історії українців, а Закарпаття й надалі лише епізодично вириває в національному гранд-нарративі української історіографії, як колись «Україна» виривала мов джін із бутля в гранд-нарративі російському чи польському – либонь щоб потвердити «віковічне прагнення до возз'єднання»¹⁴. Як дотепно нещодавно зазначив з цього приводу молодий історик Ернест Гйдел, *«Це слабке зацікавлення цілком зрозуміле – тематика малореспектабельна, а потрібна для її опанування фахова підготовка за складністю для істориків в Україні поступається хіба що сходознавству. У результаті українська історіографія Закарпаття зводиться, по суті, до закарпатського краєзнавства, не виблискуючи ні оригінальністю тематики, ні поліфонією методологій та інтерпретацій»*¹⁵.

Із сотень публікацій, присвячених Драгоманову, львівський історик віднайшов усього два повідомлення, та й то не істориків, що безпосередньо стосуються заявленої в назві розділу теми: це написані у 1930-х роках на обмеженій джерель-

¹³ Цит. за вид.: Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття // Дашкевич Ярослав. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / 2-ге вид., виправл. й доповн. / Упоряд.: М. Капраль, Г. Сварник, І. Скочилиас. – Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М.С. Грушевського НАНУ / Літературна агенція «Піраміда», 2007. – С. 307.

¹⁴ Дет. див.: Фенич Володимир. Вправління з історією по-українськи, або якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 року // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Історія / Міністерство освіти і науки України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: О.С. Мазурок (голова) та ін.]. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. – Вип. 2 (33). – С. 138–156.

¹⁵ Гйдел Ернест. Рутенія über alles // Україна модерна. Стандарти науки і академічне середовище. – Число 12 (1). – Київ–Львів: Критика, 2007. – С. 215.

ній основі статті літературознавця Михайла Шляхтиченка¹⁶ та огляд журналіста Т. Монюка¹⁷. Окремі «закарпатські сюжети» отримали своє висвітлення в розрізі т.зв. першого львівського соціалістичного процесу 1877 року в публікаціях документів Романа Роздольського (1929)¹⁸ та Володимира Левинського (1938)¹⁹.

Водночас за три тижні до появи газетних публікацій Я. Дашкевича у львівській міській *«Ратуші»*, ужгородський історик холмського походження Олег Мазурок на сторінках обласної офіціозки *«Новини Закарпаття»* темі «Драгоманов і Закарпаття» додав свіжого дихання. Парадоксально, але якщо Дашкевич ніколи не знав про публікацію Мазурка, то останній донедавна не був знайомий з публікаціями свого львівського візаві.

Оглядова стаття О. Мазурка, після півстолітньої мовчанки, незважаючи на те, що практично до сьогодні залишалася майже непоміченою як серед науковців на Закарпатті, так і за його межами, в особливий спосіб стала знаковою. Зосередившись здебільшого на обмеженому колі джерел (*«Австро-руських споминах»*, спеціальній розвідці *«В справі Угорської Русі»* та листах М. Драгоманова до його численних кореспондентів), ужгородський дослідник під завершення своєї студії зупиняється на цитуванні розлогого листа драгоманівського емісара в Угорській Русі, лікаря дворянського походження з-під Кременчука Александра Черпахіна.

Перед тим, як перейти до оцінки цього листа, зауважу, що хоч О. Мазурок і пише, що *«селяни-русини» «цікавилися*

¹⁶ Шляхтиченко Ммихайло. Михайло Драгоманов і Підкарпаття // Праці Українського високого інституту ім. М. Драгоманова: Драгоманівський збірник. – Прага, 1930. – Т. 1. – С. 299–309.

¹⁷ Монюк Т. Драгоманов про Підкарпаття // Вперед. – 1935. – 1 серпня. – С. 3–4.

¹⁸ [Роздольський] Роман. Початки соціалістичного руху в Східній Галичині в документах австрійської охоранки // Культура. – Львів, 1929. – Ч. 1. – С. 2–7; – Ч. 2–6. – С. 87–96; – Ч. 7–11. – С. 12–17.

¹⁹ Левинський Володимир. Драгоманів і драгоманівці у світлі австрійських тайних документів // З минулого: 36-к. – Варшава, 1938. – Т. 1. – С. 7–29.

життям українців на схід від Карпат», у загалом науковій, як для газетного формату публікації, вчений не зумів уникнути спокуси зукраїнізувати угро-руський простір. Так, він пише: «Спогади Драгоманова свідчать про те, що, незважаючи на важкі матеріальні умови, інертність місцевої інтелігенції, політику денационалізації українського населення, простий народ розумів свою етнічну спорідненість з українцями Наддніпрянщини, з симпатією ставився і до російського народу, його письменників та поетів»²⁰.

Подібний висновок може стосуватися будь-якого періоду з історії Закарпаття, в т.ч. й сучасного. А ось щодо однозначності національної ідентифікації, марксистсько-ленінського за визначенням, «простого народу», дозволю собі не погодитися, про що детальніше йтиметься нижче. Поки що ж мою увагу привернув лист А. Черепакіна, написаний зі Львова за кілька днів перед його арештом у січні 1877 року, неоднозначний зміст якого, ужгородський історик свідомо чи ні залишив без жодного коментаря.

Отож, у листі емісара Драгоманова йдеться про «наших хохлів», яких він «постійно зустрічав» «між Батюв і Мункачем» (мова йде про вузлові станції Батєво і Мукачево – В.Ф.), «побачив по дорозі їх хати, почув мову, побачив їх лахміття, якого я навіть не зустрічав в Росії...»²¹. А Черепакін доволі достовірно відтворив соціально-побутові та мовно-культурні особливості життя угорських русинів. Підтвердженням цьому може служити етнографічний нарис угорусів о. Юрія Калмана Жатковича від 1896 року²², котрого відомий український етнограф і антрополог Федір Вовк назвав «...найбільш ученим і найбільш компетентним в ет-

²⁰ Мазурок Олег. Драгоманов і Закарпаття // Новини Закарпаття. [Ужгород]. – 1991. – 18 вересня. – С. 5.

²¹ Там само.

²² Жаткович Юрій. Етнографічний очерк угро-руських // Мазурок О.С. Юрій Жаткович як історик та етнограф. – Ужгород: УжНУ, 2001. – С. 163–246; Жаткович Юрій. Етнографічний очерк угро-руських: Комплексне видання / Упоряд. і передм. О.С. Мазурка. – Ужгород: Мистецька лінія, 2007. – С. 62–144; Жаткович Юрій. Замітки етнографічні з Угорської Русі // Там само. – С. 146–186.

нографічних справах священиком-русинів у цілій Угорщині»²³.

Націоналізуючи фізіологію угро-руського мужика, не раз названого «голим хохлом»²⁴, А. Черепакін втім заперечив, що його з Драгомановим мукачівський кореспондент, місцевий учитель Йосиф Кіш, розмовляв, як йому здалося, російською мовою (насправді ж під нею угро-руси розуміли мову «руську», себто русинську – В.Ф.). Пишучи зі слів Й. Кіша про існуючий «більший попит на російські книги, ніж на малоруські, бо більше їх розуміють», драгоманівський емісар зауважує, що сам Кіш «говорив якоюсь неможливою мовою, яку він називає російською». В результаті посланець Драгоманова дійшов невтішного висновку, «що при всьому його [Й. Кіша – В.Ф.] старанні пропагувати в хохлацьких школах цю мову [малоруську – В.Ф.], він не взмозі буде цього зробити, оскільки вона буде такою ж малозрозумілою, якби він розмовляв чужою мовою. Можливо, читання книг хоч трохи покращить його мову»²⁵ (підкреслено мною – В.Ф.).

Невже ці слова живого свідка історії дають підстави робити висновок про «етнічну спорідненість з українцями Наддніпрянщини» «простого народу» із Угорської Русі? Певен, що ні! Але, що тут вдієш: міфотворчість ніхто не забороняв. Та й хіба треба це робити, адже, як виразно висловився в минулому знаний професор Сорбони Ернест Ренан, «міф це частина буття нації»²⁶. Шкода тільки, що в українській історіо-

²³ Дет. див.: Мазурок Олег. «...Найбільш учений і найбільш компетентний в етнографічних справах священик-русин у цілій Угорщині» (До 155-річчя від дня народження Юрія Жатковича). – Ужгород: Вид-во «Карпатська Вежа», 2010. – С. 39–58.

²⁴ Варіації на тему «тіла і національного міту» на прикладі українського проекту див.: Yekelchuk Serhy. The Body and National Myth: Motifs from the Ukrainian National Revival in the Nineteenth Century // Australian Slavonic and East European Studies. – 1994. – Vol. 7. – № 2. – P. 31–59. Укр. пер.: Єкельчик Сергій. Українофілі. Світ українських патріотів другої половини XIX століття. – К.: «К.І.С.», 2010. – С. 19–49.

²⁵ Цит. за: Мазурок Олег. Драгоманов і Закарпаття // Новини Закарпаття. [Ужгород]. – 1991. – 18 вересня. – С. 5.

²⁶ Ренан Ернест. Що таке нація? // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: Антологія. 2-ге вид. (пе-

графії міфотворчість стала частиною (часто визначальною) наукових дискурсів.

А ще А. Черєпахіну не подобалося в угорцях і галичанах те, «що вони під час розмови з вами в усьому погоджуються, а потім зразу ж забувають те, з чим погоджувалися, і роблять своє. Сперечатися з вами вони не сперечатися, з чого можна було б дізнатися їх думку, а потім роблять по-своєму»²⁷. Шкода, що віденський емісар Драгоманова не залишив своїх думок з приводу того, що йому подобалося, а що ні в розмові між власне угорцями і галичанами. Може власне саме через це висновок Олега Сергійовича більш ніж софістикований: «заслуга Михайла Драгоманова у питанні вивчення історії Закарпаття значна. Він був першим ученим із Східної України, який у 70-х роках минулого століття відвідав наш край і звернув увагу громадськості на гострі проблеми цього регіону»²⁸.

Звісно жодної «історії Закарпаття» Драгоманов не вичав, та й навряд чи уродженець полтавського Гадяча та вихованець університетського Києва належав до Східної України, бо тоді до якої «України» належать Харківщина, Донеччина й Луганщина, буде вкрай важко відповісти навіть найобізнанішому вітчизняному географу. Для мене очевидним є лише те, що станом на 1877 рік місцева угро-руська інтелігенція та «простий народ» більше розуміли (принаймні їм самим так здавалося) російську, а не малоруську мову, котру насправді сприймали не інакше як чужу, і охочіше читали книжки російською (хоч я маю великі сумніви в тому, бо й сьогодні мало-хто із закарпатців зачитується книгами), а не малоруською мовою, говорячи на своїй руській, а не російській мові, як про це помилково писав А. Черєпахін. До речі, про географа.

В останньому номері літературного журналу «Всесвіт» за 1991 рік Я. Дашкевич опублікував незакінчену французьку

рероблене і доповнене) / Упорядники: Олег Проценко, Василь Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 253–263.

²⁷ Цит. за: Мазурок Олег. Драгоманов і Закарпаття // Новини Закарпаття [Ужгород]. – 1991. – 18 вересня. – С. 5.

²⁸ Там само.

статтю М. Драгоманова про Закарпаття²⁹. Мова йде про розвідку «Русько-українські селяни під угорськими лібералами», вступну частину якої Драгоманов надрукував 1877 року у французькому «соціалістично-революційному журналі» «Робітник»³⁰. Пропозицію публікувати в ньому свої соціалістичні погляди російський україноман отримав від відомого французького вченого-географа Жана-Жака-Елізе Реклю (1830–1905).

Оскільки в цій статті, окрім наведення офіційної статистики перепису 1870 року, за яким в Угорщині налічувалося 489 420, як їх назвав Драгоманов, «русо-українців», що становило всього 3% від загальної чисельності населення країни, ні про що інше пов'язане з історією та сучасністю Угорської Русі в ній не йшлося. А більше російському україноману не дозволили продовжувати її друкувати. Тож ця стаття не представляє значного інтересу в розкритті заявленої в даному есеї теми.

Натомість, відзначаючи у 1992 році роль Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка у вивченні історії Закарпаття, що «до цих пір ні в буржуазній, ні в радянській історіографії не ставилося...», О. Мазурок справедливо зауважував, що М. Драгоманов був «першим українським вченим», двічі відвідавши Закарпаття, який «звернув увагу громадськості України на гірку долю трудящих краю», хоча аж до 1895 року його «Ганнібалова присяга» так і «не була реалізована»³¹. Якщо чесно, вона нереалізована по-справжньому і до нині.

²⁹ Дашкевич Ярослав. Французька стаття Михайла Драгоманова про Закарпаття // Всесвіт. – 1991. – № 12. – С. 186.

³⁰ Dragomanov Mychael. Les paysans russoïukrainiens sous les libéraux hongrois // Le Travailleur. – Zhenev, – 1877. – № 1. – Р. 23–26; – № 4. – Р. 20–24; Драгоманов Михайло. Русько-українські селяни під угорськими лібералами / Пер. з фр. Зої Борисюк // Всесвіт. – 1991. – № 12. – С. 187–190.

³¹ Мазурок О.С. Роль Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка у вивченні історії Закарпаття // Карпати-Карпати. Актуальні проблеми історії і культури Закарпаття. – Випуск 1 / Ред. колег.; Відп. за вип. Павленко Г.В. / Центр карпатики при історичному факультеті УжДУ. – Ужгород, 1992. – С. 108–110.

У 1997 році Олег Сергійович продовжив тему «Драгоманов і Закарпаття», анонсувавши на сторінках все тієї ж обласної офіціозки «Новини Закарпаття» статтю про «нововиявлені» документи зв'язків російського україномана та інших галицьких діячів із Закарпаттям. Як на газетну публікацію стаття ужгородського професора ані трохи не була схожою. Витримана в дусі суворого академічного сервілізму розвідка вченого розкриває широку панораму угро-руських кореспондентів М. Драгоманова другої половини 1870-х років³².

Правда «нововиявленим» документом став лише один лист Драгоманова до свого мукачівського адресата Й. Кіша датований 28 вересням 1878 роком, текст якого у 1991 році уже публікувався українською мовою на сторінках пряснівського журналу «Дукля» доктором Павелом Гапаком³³. А тому мова може йти лише про републікацію в закарпатській офіціозці, а не «нововиявлений» документ. Так чи інакше, але і ця публікація Олега Сергійовича в українському «драгоманознавстві» залишилася майже непоміченою. Щоправда деякі епізоди професорських мандрів все ж закралися до окремих описів місцевих краєзнавців, правда, без жодного посилання на розвідки самого професора Мазурка.

Так, 22–23 жовтня 2003 року, без жодної прив'язки до ювілеїв, Закарпатський обласний осередок Наукового Товариства ім. Т.Г. Шевченка в приміщенні Закарпатського інституту ім. А. Волошина МАУП в Ужгороді імітував проведення Всеукраїнської наукової конференції під гучною назвою «Михайло Драгоманов і Закарпаття». Імітував, бо крім ужгородських «драгоманознавців» із 12-ти заявлених доповідачів на неї з'явилися лише п'ятеро, та й «всеукраїнською» вона мабуть мала стати лише тому, що на ній повинен був виступати «відомий» прикарпатський «драгоманознавець» із Івано-Франківська, знаний професор-опришківствознавець Володимир Грабовецький.

³² Мазурок Олег. Плата за вільнодумство (нововиявлені документи про зв'язки Михайла Драгоманова та інших галицьких діячів із Закарпаттям) // Новини Закарпаття. [Ужгород]. – 1997. – 8 лютого. – С. 14.

³³ Лист Михайла Драгоманова Йосипу Кішу / Публ. П. Гапака // Дукля. – Пряснів, 1991. – № 3–4. – С. 45–46.

Правда, крім нього самого, не удостоїв своєю присутністю і єдиний справжній до того часу в Закарпатті ужгородський драгоманознавець холмського походження, автор двох спеціальних газетних публікацій Олег Мазурок: мабуть не бажав слухати свого візаві «по-драгоманознавству» професора Дмитра Данилюка, котрий, власне і анонсував свій виступ на уже «запатентовану» в рідних стінах факультету тему «М. Драгоманов і Закарпаття».

Читання (на формат наукової конференції цей захід вочевидь недотягував) все ж не пройшли безслідно: в черговому (27-му) випуску наукового збірника Науково-дослідного інституту карпатознавства УжНУ (одного із «чільних» співорганізаторів даного «наукового форуму») «*Carpathica–Карпатика*» було опубліковано матеріали (аж) шести авторів, серед яких і стаття Д. Данилюка «М.П. Драгоманов і Закарпаття»³⁴. На ній і пропонує зостановитися особно.

Перше, що кидається у вічі, це повне ігнорування або незнання автором історіографії досліджуваної теми. Дивує в цій студії ще й те, що попередниками україномана М. Драгоманова, які відвідали чи писали про Угорську Русь, Д. Данилюк називає не лише галицького москвофіла Якова Головацького, галицьких народовців Юліана Целевича та Василя Лукича (насправді В. Левицького – В.Ф.), великороса малоросійського походження Ізмаїла Срезневського, москвофіла польського походження Володимира Терлецького, але й чомусь імперських великоросів – секретаря Катерини II.П. Попова, знаних російських славістів М. Надєждіна, В. Ламанського, Л. Василевського та І. Філевича. По-третє, автор використав дуже обмежене коло праць авторства самого М. Драгоманова.

На відміну від Я. Дашкевича та О. Мазурка, не помітив професор Д. Данилюк у подорожі М. Драгоманова в Угорську Русь нічого іншого, крім «глибшого вивчення економічного і політичного становища закарпатських русинів», тому й приплів до відомих галицько-українських послідовників Драгоманова – І. Петрушевича, В. Гнатюка, С. Томашівського, О. Назаріва, ще й

³⁴ Данилюк Дмитро. М.П. Драгоманов і Закарпаття // *Carpathica–Карпатика*. – Випуск 27. Карпатський регіон: історія і культура. – Ужгород: Вид-во УжНУ, 2003. – С. 19–25.

І. Франка та М. Грушевського, котрі, на відміну від своїх земляків, ніколи не бували в Угорській Русі, та, з якогось дива, в цьому списку галицьких науковців опинився навіть росіянин Алексей Петров³⁵, котрий хоч частенько і бував в Угорській Русі ще до своєї еміграції в Празу, але в жодному разі послідовником Драгоманова себе не вважав. У підсумку, скромна публікація Дмитра Данилюка не внесла нічого нового, навпаки, помітно зби-днила закарпатське «драгоманознавство».

Знайомлячись із сучасним станом «драгоманознавства», підсумки якого на цілих трьох (!) сторінках недавно підвів за-порізький історик Юрій Куценко³⁶, я натрапив на далеко неповну бібліографію праць про вченого та його власних творів (всього 231 позиція). «Оригінальне» розуміння автором бібліографії «драгоманознавства» пояснюється уже тим, що серед досліджень на тему «Драгоманов і Закарпаття» із всіх наукових студій Ю. Куценко наводить чомусь лише газетні публікації Я. Дашкевича 1991 року (позиція 38), хоча й звертає увагу читачів на призабуту самим львівським істориком власну публікацію в журналі «Всесвіт» (1991). А її, як уже згадувалося, було присвячено незакінченій французькій статті М. Драгоманова про «*русько-українських селян*» (позиція 43).

Насправді ж усіх авторів, які полишили свої «закарпатські сюжети» в *opus historiae* України або написали окремі історії Закарпаття після смерті Драгоманова, лише деякі згадали про його «*Аннібалову присягу*», а в цьому контексті і про Угорську Русь як «*пораненого брата*». Ними були і зостаються – Дмитро Дорошенко (Прага, 1919)³⁷, Василь Пачовський (Ужгород, 1921)³⁸, Іван Лисяк-Рудницький (Філадельфія, 1964)³⁹, Павло

³⁵ Там само. – С. 23–24.

³⁶ Куценко Ю.Ю. Сучасне драгоманознавство: стан та перспективи розвитку // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua>. Останнє відвідування сайту 22.12.2012 р.

³⁷ Дорошенко Дмитро. Угорська Україна. – Прага: Всесвіт, 1919. [перевид.: – Ужгород: «Срібна Земля», 1992. – С. 41–42 / Серія «До джерел»].

³⁸ Пачовський Василь. Історія Підкарпатської Русі [Частина перша]. – Ужгород: Вид-во Т-ва «Просвѣта», 1921. Повний текст першої і другої частин: Пачовський Василь. Історія Закарпаття [У двох частинах] /

Роберт Маґочій (Кембридж-Лондон, 1978)⁴⁰, Василь Ілько та Василь Пальок (Ужгород, 1993)⁴¹ і Ярослав Грицак (Львів, 1996)⁴². З них, правда, лише Лисяк-Рудницький, Маґочій і Грицак більше інших підійшли до драгоманівського інтересу до «*пораненого брата*». Та й інтерес цей, судячи з усього, пояснюється тільки пошуками відповіді на питання, чому серед місцевої, здебільшого греко-католицької церковної угорської інтелігенції, тривалий час переважали такі національно-політичні орієнтації, як москвофільство та угрофільство?

Намагаючись дати зрозуміле пояснення тому, що перешкоджало проведенню всебічних студій на тему «Драгоманов і Закарпаття», сивочолий львівський історик Я. Дашкевич наводить дві концептуальні причини. З огляду на їх контрверсійність і певною мірою провокативність, дозволю собі їх зацитувати, так би мовити, *ab fontes*.

По-перше, «*Ті, хто ідеалізував Драгоманова, вважали його закарпатський досвід великою поразкою, що кидала тінь на постать ученого й політика*», а по-друге, «*Закарпатські ж історики, переважно послідовно дотримуючись принципів партикуляризму (часто підфарбованого «кар-*

Передм. та підгот. до друку В. Доманицького. – Мюнхен: Вид-во «Бджілка», 1946. – Ч. II. – С. 164.

³⁹ Лисяк-Рудницький Іван. Карпатська Україна: народ у пошуках своєї ідентичності // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Том 1. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дециці, Г. Киван, Е. Панкеєвої. – К.: Основи, 1994. – С. 460–461 (примітки: 11, 12, 13).

⁴⁰ Magocsi Paul Robert. The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus' 1848–1948. – Cambridge (Mass.) & London (England): Harvard University Press, 1978. – P. 62. Україномовна версія: Маґочій Павло Роберт. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948) / Авторизов. пер. з англ. – Ужгород: Полічка «Карпатського краю», 1994. – С. 43.

⁴¹ Нариси історії Закарпаття. У трьох томах. – Том I (з найдавніших часів до 1918 року) / Відп. ред. і керів. авт. кол. проф. І. Гранчак. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993. – С. 352.

⁴² Грицак Ярослав. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття: [Навч. посібн. для учнів гуманітарних гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів]. – К.: Генеза, 1996. – С. 83.

паторусинськими» кольорами), розглядали історію краю ізольовано від решти українських земель, бо, нібито, ніхто з-поза закарпатського регіону не цікавився – і не повинен був цікавитися – проблемами Підкарпатської Русі»⁴³.

Звісно цікавилися, але так як «з-поза закарпатського регіону» українські історики змарґіналізували та звульгаризували історію «землі з багатьма іменами», то вже краще б вони нею взагалі не цікавилися. Але справа тут зараз не в тому.

Такого, перепрошую, «вдумливого» і «розсудливого» пояснення від професійного історика, я, правду кажучи, аж ніяк не чекав. Оскільки творення внутрішнього образу і зовнішніх контурів України навколо її «історичного ядра», – козацько-степового Подніпров'я, – в конкурсі з іншими ідентичностями долало затяжні і тяжкі пологи від кінця XVI і аж до кінця XIX століття⁴⁴, а отже, без Угорської Русі (вужче – Закарпаття), за слушною порадою професора Наталі Яковенко, «пізніші прирощення» України (Новоросія, Правобережжя, Галичина, Буковина, Закарпаття і Крим) етичний кодекс історика підказує розглядати в контексті тих держав / суспільств, в складі яких вони до «насилено / добровільного» інкорпорування імперськими режимами Росії чи Австрії, а пізніше Радянським Союзом, належали⁴⁵.

Цікаво, що й сам Ярослав Романович в іншій своїй студії про стан історичної науки в Україні (1996) застерігав прихильників такої «об'єктивної історії», якою «може бути лише історія російська, польська, єврейська, американська, українська і т.д.». Бо «насправді є, існує єдина об'єктивна історія – як, наприклад, існує єдина об'єктивна неорганічна хімія». І далі мудрий львівський дослідник справедливо писав: «Велич справжнього історика (а не продажного хроніста чи пристосуванця – слуги певних політичних тенденцій, якими

⁴³ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 307.

⁴⁴ Яковенко Наталія. Вибір імені versus вибір шляху (назви української території між кінцем XVI – кінцем XVII ст.) // Міжкультурний діалог. – Т. 1: Ідентичність. – К.: Дух і Літера, 2009. – С. 57–95.

⁴⁵ Яковенко Наталія. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Вид. друге, перероблене та розширене. – К.: Критика, 2005. – С. 17–19.

шляхетними їх не представляли б) полягає в тому, щоб говорити не тільки іншим націям, але, в першу чергу, своїй власній правду, приємну і неприємну, про її історію»⁴⁶ (підкреслено мною – В.Ф.).

Шкода тільки, що цих прописних істин справжнього історика, а не ремісника, сам Я. Дашкевич у темі «Драгоманов і Закарпаття» не завжди дотримувався, а коли й дотримувався, то з цього виходила якась дивна «об'єктивна історія» геть не схожа на «об'єктивну неорганічну хімію».

Парадоксально, але починаючи від Драгоманова українська історична наука описуватиме історію Закарпаття не такою, якою вона була насправді (історично об'єктивною дійсністю), а такою, якою повинна була бути в її україноцентричних шатах. Шукаючи пояснення причин великої поразки «закарпатського досвіду» Драгоманова, проникливий львівський історик усе звів до ураженої наскрізь телеологізмом української історіографії: «Формулювання того, з ким треба боротися, він [Драгоманов] і тут (як, зрештою, і в багатьох своїх публіцистичних виступах на українські теми) уникнув. Випадковість? Навряд»⁴⁷, – запитував у своїх читачів сивочолий історик.

Чи випадково Ярослав Романович дійшов такого невтішного висновку, запитую я у свого читача, і одразу відповідаю – навряд! Драгоманову Дашкевич ставить у провину те саме, що ставить майже вся українська історіографія у провину «закарпатській історії»: бути не тим, чим була, а тим чим їй «належало бути» з перспективи 1945 та / або 1991 року. На щастя Михайло Петрович був лише тим, ким був, а не тим, ким його хотіли бачити фактично усі модерні та новітні українізатори історичного дискурсу «землі з багатьма іменами», як Підкарпатську Русь у 1932 році влучно назвав видатний чеський письменник комуністичної орієнтації Іван Ольбрахт (справжнє прізвище Каміл Земан).

⁴⁶ Дашкевич Ярослав. Дорогами української Клію. Про становище історичної науки в Україні // Україна в минулому. – Вип. VIII. – Київ-Львів, 1996. – С. 56–57.

⁴⁷ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 332.

Це чітко прочитується у словах Дашкевича, коли він причину слабого зацікавлення темою «Драгоманов і Закарпаття», крім уже вище названої, зводить до «підфарбованим «карпаторусинськими» кольорами партикуляризмом», принципами якими нібито послідовно і часто дотримуються закарпатські історики, «переважно, розглядаючи історію краю ізольовано від решти українських земель, бо, нібито, ніхто з-поза закарпатського регіону не цікавився – і не повинен був цікавитися – проблемами Підкарпатської Русі».

Якщо автор мав на увазі істориків, що написали свої праці про Угорську чи Підкарпатську Русь ще до 1945 року, то не зашкодило б знати, що «закарпатськими» вони себе ніколи не вважали. Якщо ж мова йде про радянських істориків Закарпаття після 1945 року, то тут, звісно, картина виглядала цілком протилежною тій, яку заскочив станом на 1991 рік львівський дослідник.

Той факт, що від 1945 року все виглядало навпаки, підтверджують кілька поколінь закарпатських радянських істориків, починаючи від горезвісної публікації випускника філософського факультету Карлового університету в Празі Миколи Лелекача «про приналежність Закарпаття до складу Київської Русі» (1949)⁴⁸, й завершуючи культовими шедеврами місцевої радянської школи істориків-пропагандистів на кшталт «Шляхом до щастя» (1973)⁴⁹, «Єдності збереженої і примноженої» (1982)⁵⁰, «Зорі незгасної» (1986)⁵¹ та інших⁵².

⁴⁸ Лелекач М.М. Про приналежність Закарпаття до Київської Русі в X–XI ст. // Наукові записки УжДУ. – Т. 2: Серія історико-філологічна. – Ужгород, 1949. – С. 28–38.

⁴⁹ Шляхом до щастя. Нариси історії Закарпаття / Кол. авт. – Ужгород: Карпати, 1973. – 288 с.

⁵⁰ Єдність збережена і примножена / Авт. колект.: Ю.Ю. Сливка, В.Є. Задорожний, Я.Д. Ісаєвич, Я.С. Лялько, О.С. Мазурок, А.І. Мартинюк, Ф.І. Стеблій, С.М. Трусевич. – Ужгород: Карпати, 1982. – 199 с.

⁵¹ Задорожний В.Є., Мазурок О.С., Шульга І.Г. Зоря незгасна [Зв'язки Закарпаття з усією Україною і Росією. IX–XX ст.]. – Ужгород: Карпати, 1986. – 144 с.

⁵² Данилюк Д.Д. Історіографія Закарпаття в новітній час (1917–1985). – Львів: Вид-во Львівського університету «Вища школа», 1987. – 130 с.

Про всі ці здобутки / досягнення закарпатської радянської історіографії, «підфарбованого «карпаторусинськими» кольорами партикуляризму» станом на 1991 рік, Я. Дашкевич звісно не міг не знати. А якщо і знав, то свідомо зігнував цим фактом, тим самим, м'яко кажучи, знехтувавши закарпатською українською радянською історіографією, котрій, за винятком кількох імен, що спеціалізувалися в жанрі соціально-економічної історії та історії модерної урбаністики, майже не зосталося особливо чим похизуватися.

Інша річ, що до «того дня», коли «зійшло сонце возз'єднання» над південно-західними схилами Карпат, Закарпаття не мало спільної з Україною історії, а тому справжні історики, незалежно від свого географічного походження, національної приналежності чи державного громадянства ні до, ні після 1945 року (ні дуже хотілося б в це вірити, що й після 1991) не дозволяли / дозволятимуть собі етнізувати «закарпатський» чи будь-який інший історичний дискурс, силоміць підганяючи його під киевоцентричний історіографічний канон.

Не штамп у паспорті про національність, громадянство чи прописка про місце проживання, а правила чемності історика повинні визначати отой триклятий принцип історизму, якого так дошкульно вимагають дотримуватись «усезнаючі» гуру історичної науки в Закарпатті та поза ним, і яким так часто нехтують самі заради явного та удаваного патріотизму чи якоїсь вічної боротьби з ворогами нації.

Не певен, що подібний телеологічний ексклюзивізм припав би до душі і герою мого скромного дослідження Михайлу Драгоманову. А тому, завершуючи свій коротенький огляд історіографії теми «Драгоманов і Закарпаття», мені спала на гадку підставова теза «ствердження принципової нормальності української історії» та історіографії попри усі її тяжкі хвороби, що «є радше хворобами росту національного організму», шанобливо представленої ще в 1996 році достоту самокритичним львівським істориком Ярославом Грицаком⁵³.

⁵³ Грицак Ярослав. Нарис історії України... – С. 3.

Перефразовуючи її, анітрохи не применшуючи «нормальності» «закарпатської історії» в загальних історіях Угорщини, Трансильванії, Австрії, Чехословаччини, Радянської України та України, у свою чергу, вважаю, що вона була, є і застається не менш нормальною з / чи без історії української (від 1991), надто, коли йтиметься про події її історії до 1945 року. А про них якраз і піде далі мова.

2. «...Ми ще нині не багато більше чуємо за Угорську Русь, якъ за небесне царство хинське»: галицькі попередники Драгоманова

Оскільки метою ширшого історіографічного дискурсу, над яким працює автор цих рядків, є показати, яким чином послідовники М. Драгоманова виконували його «*Аннібалову присягу*» щодо Угорської / Підкарпатської Русі, Карпатської / Закарпатської України, Закарпатської області / Закарпаття включно до сьогоднішнього дня⁵⁴, незайвим буде собі пригадати, що до його угро-руських мандрів (1875–1876) тільки двоє галичан – Яків Головацький (1839) та Юліан Целевич (1868), залишили свої візії з історії та сучасності «країни ведмедів»⁵⁵. З них, правда, лише Ю. Целевич спробував дати оцінку історичному розвитку Угорської Русі.

«*Мандрівку по Галицькій та Угорській Русі, описаної в листах до приятеля у Л.*» Я. Головацьким (1814–1888)⁵⁶, вперше опублікованих у 1841–1842 роках у Празі чеською мовою⁵⁷, в контексті даного дослідження можна оминати

⁵⁴ Мова йде про вже згадуваний мною вище ще до кінця незавершений рукопис під назвою «Закарпаття в історичних концепціях послідовників «Ганнібалової присяги» Михайла Драгоманова».

⁵⁵ Загальний сервілістський огляд Закарпаття в публіцистиці галичан середини XIX – початку XX ст., щоправда без жодної згадки про Ю. Целевича, див.: **Світлик Н.М.** Закарпаття у публіцистичній рецепції галичан (середина XIX – початок XX ст.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: М.М. Вегеш (голова) та ін.]. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. – Вип. 27. – С. 285–293.

⁵⁶ Українською мовою всі 9 листів Я.Ф. Головацького вперше були опубліковані аж у 1976 р.: [**Головацький Я.**]. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л. / Вст. ст.: М. Вальо, З. Матисякевич; під ред. М. Ільницького // Жовтень. – 1976. – № 6. – С. 49–93. В даному нарисі використано вид.: **Головацький Яків.** Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л. // Подорожі в Українські Карпати: Збірник / Упорядк. та вст. стаття М.А. Вальо. – Львів: Каменярь, 1993. – С. 22–101.

⁵⁷ **Cesta po Halické a Uherské Rusi. Sdelana v listech od J. F. H. ku pritele do L.** // Casopis Českého Muzeum. – 1841. – Sv. 2. – S. 183–

бодай тому, що це сталося задовго до початку українізації історичного дискурсу карпато-угорських русинів М. Драгомановим та свідомими і несвідомими послідовниками його «Аннібалової присяги».

По-друге, у 6-ти із 9-ти листів вчорашній «русько-трійцовець», а в майбутньому рафінований москвофіл Я. Головацький, виклав свої враження, як зазначає сучасний ужгородський краєзнавець Іван Сенько, лишень про «дороги і засоби пересування» (бричку), «зустріч з історією краю», «долю народу, соціальну несправедливість» (бідність простих людей і одночасно їх гостинність під час ночівлі в Липецькій Полянці на Хустщині), співучість слов'янського люду, місто Ужгород, котре «виглядає кращим від усіх, які я досі бачив на цій землі» (підкреслено мною – В.Ф.); відомих людей (мовознавця та історика Михайла Поп-Лучкая)⁵⁸ тощо.

Насправді ж у листах Я. Головацького можна вчитати значно більше повчальних прикладів для неслухняних нащадків. Два з них – гріх буде не навести. Так, одвідавши малу дерев'яну церкву в с. Богдан (у нього – Богдани), що на Рахівщині, мандрівник ніяк не міг не натішитись тією проповіддю, яку він почув від старенького, хоч і не освіченого, місцевого священика: «...тут я пізнав, як треба до людей говорити, як набагато більше користі може принести кілька щирих сердечних слів, ніж ті високопарні проповіді, які так часто можна чути від руських священиків у Галичині. Не раз така проповідь, прикрашена ученими приповідками і шкільною вченістю, настільки суха, бездушна, нежиттєва і незрозуміла, що народ її не сприймає. А ще в додатку при незнанні місцевої говірки – вона напіє або й чисто польська, тому український народ її не розу-

223; – Sv. 3. – S. 302–317; – Sv. 4. – S. 423–437; – 1842. – Sv. 1. – S. 42–49.

⁵⁸ Сенько Іван. Три подорожі (Закарпаття ХІХ століття очима Я. Головацького, Б. Носака-Незабудова та Ш. Петефі) // Сенько Іван. Земля з іменем: Краєзнавчі студії. – Ужгород: Патент, 1998. – С. 50–54.

міє, і вона не досягає своєї мети!»⁵⁹ (підкреслено мною – В.Ф.).

Тим стареньким та неосвіченим, але щирим на серце священиком, мав бути галицький земляк Головацького, о. Іван Андрухович, який служив парохом у с. Богдан від 1803 до 1840 року⁶⁰.

Іншим чудовим спостереженням Якова Федоровича, цитату від якого не зустрине нині сучасник у жодного українського етнографа із Галичини чи Закарпаття, є проникливе відчуття зміни етнокультурних кордонів: «В Бичкові, точніше в Лугах перед Бичковом, починається населення угорське; гірські краї у верхній течії Чорної та Білої Тиси населяють ще галицькі українці або гуцули»⁶¹ (підкреслено мною – В.Ф.).

А опинившись у столиці Мараморощини – поліетнічному Сигеті, мандрівник зауважив: «Немає, здається, землі, де б зібралось так багато поліглотів, як в Угорщині: тут часто зустрінеш людей, з якими можна порозумітися по-угорськи, по-німецьки, по-румунськи, по-словацьки, а також по-українськи, по-сербськи, як тут кажуть, «по-рацку»»⁶². Зрозуміло, що «по-українськи» у 1839 році Я. Головацький не міг писати, адже в 1841 році у фундаментальному дослідженні «Великая Хорватия, или Галицко-Карпатская Русь», він послуговувався виключно терміном русин, руський⁶³.

⁵⁹ Головацький Яків. Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л. // Подорожі в Українські Карпати: Збірник... – С. 61–62.

⁶⁰ Bendász István. Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből. – Ungvár: Kiadja a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1999. – 275. Old.

⁶¹ Головацький Яків. Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л. // Подорожі в Українські Карпати: Збірник... – С. 63.

⁶² Там само. – С. 65.

⁶³ [Головацький Я.Ф.]. Великая Хорватия, или Галицко-Карпатская Русь // Москвитянинъ. – Москва, 1841. – Т. VI. – № 11. – С. 213–232; – № 12. – С. 457–467.

Спостережливий «руськотрійовець» залишив оригінальні враження про «країну ведмедів», пройшовши її через Луг і Богдан, від марамороського Сиготу, через Бичків, Тячево, Хуст, Іршаву, Довге, Сваляву, Мукачево, до Ужгорода і Березного Ужанської долини. Одне тут не можу збагнути: куди поділося «населення угро-руське» з часів Драгоманова і Франка, територію якого, що починається від Лугу перед Бичковом, ще у 1839 році увіковічив для блудливих нащадків у своїх «листах до приятеля у Л.» Я. Головацький?

До того ж чітко маркуючи у своїй ментальній карті сусідню з ним територію – «галицьких українців обо гуцулів», що населяють «гірські краї у верхній течії Чорної та Білої Тиси». Насправді нікуди воно не ділося: просто його історію і сучасність від часів Драгоманова почали зухвало і незграбно українізувати сліпі та зрячі адепти його «Аннібалової присяги». Разом з тим, Яків Головацький спостерігав, що тільки в чотирьох східних комітатах Угорщини (Унг', Берег', Уґоча і Мараморш) і т.зв. крайнях – комітатах Земплин і Шаріш, русини зберігають діалект подібний до малоросійського⁶⁴.

Натомість по-справжньому першим істориком, який на схід від Карпат присвятив спеціально окрему розвідку історії угорських русинів, був галицький русин-народовець Юліян Целевич (1843–1892). У 1875 році в стінах Віденського університету за роботу «Дещо за поселення Угорської України русинами і за унію церкви православної угорських Русинів з Римом», що з'явилася друком ще 1868 році в маловідомому на той час львівському часописі «Правда» за

⁶⁴ Там само. – С. 465–466.

підписом – «Написаць Улянь Ц. въ Відню»⁶⁵, автор здобув наукове звання доктора філософії⁶⁶.

Та на відміну від Я. Головацького, та й, власне, майже всіх своїх наступників-галичан, котрі писатимуть про Угорську Русь, крім, звісно Івана Франка, Ю. Целевич ніколи в ній не бував. Згадки Ю. Целевича в одному місці про свою розмову в 1866 році з невідомим ченцем Мукачівського монастиря дали підстави деяким дослідникам (Богдану Барвінському, наприклад) твердити ніби він бував на Чернечій горі в Мукачеві. Проте професор Микола Мушинка, відомий словацький вчений-україніст, справедливо спростовує це припущення тим, начебто Целевич у своїй праці не посилається на жодний документ, котрий походив би зі стін Мукачівського монастиря, а з невідомим монахом міг зустрітися, наприклад, у Відні⁶⁷.

Отож у своїй розвідці, описуючи кочове оточення слов'ян / русів, автор «першої україномовної історії Закарпаття», як його твір справедливо назвав почесний академік НАН України М. Мушинка⁶⁸, писав: «Не такъ доводилося жити угорськимъ Русинамъ, якні відлучені мало приступнимъ діломъ гір' угорсько-семигородськихъ и галицько-угорськихъ відъ своїхъ братівъ наддніпрянськихъ и наддністрянськихъ не здужали відбиватися своїми власними

⁶⁵ Дещо за поселення Угорської України русинами і за унію церкви православної угорських Русинів з Римом / Написаць Улянь Ц. въ Відню // Правда. – Львів, 1868. – Річник II. – Чис. 35–42. – С. 417–420, 426–428, 439–441, 450–453, 461–463, 475–477, 489–492, 501–502.

⁶⁶ Мушинка Микола. Перша україномовна історія Закарпаття // Целевич Юліан. Дещо за поселення Угорської України русинами і за унію церкви православної угорських русинів з Римом / Передрук із львівської «Правди» 1868 р. / Відбитка з Православного теологічного збірника. – Вип. XVIII (3). – 1995. / Вст. ст.: Миколи Мушинки; Відп. ред.: Степан Пружинський. – Пряшів: Фундація Карпати, 1996. – С. I–II.

⁶⁷ Там само. – С. VI.

⁶⁸ Там само. – С. I.

силами відъ чужихъ нападів»⁶⁹, опинившись зрештою в складі Угорського королівства.

Виклад та інтерпретація Ю. Целевичем подій з історії заселення русинами північної частини Угорщини, його долю і не долю в тих краях, коли і від кого віру св. Євангелія прийняли, яким господарством від гір Карпатських до долин Панонських займалися, «за унію церкви православної угорських Русинівъ зъ Римомъ», і, аж до канонічного встановлення Мукачівської греко-католицької єпархії (1771) та реформ Марії Терезії⁷⁰ в контексті теми даної книги мене менше всього цікавить⁷¹.

Ю. Целевич вважав, що на питання, коли північна частина Угорщини заселилась русинами, яку долю вони там пережили, коли і від кого віру св. Євангелія прийняли, коли і які вороги їх витіснили з врожайних долин Панонських в підгір'я та на верховини Марамороського, Березького і Земплинського комітатів, які порядки в них були поки вони під чужу владу (австрійську) не потрапили, достеменно «годи

⁶⁹ Целевич Юліан. Дещо за поселення Угорської України русинами і за унію церкви православної угорських русинів з Римом / Передрук із львівської «Правди» 1868 р. / Відбитка з Православного теологічного збірника. – Вип. XVIII (3). – 1995. / Вст. ст.: Миколи Мушинки; Відп. ред.: Степан Пружинський. – Пряшів: Фундація Карпати, 1996. – С. 246–247.

⁷⁰ Там само. – С. 246–294.

⁷¹ Критичний аналіз дослідження Ю. Целевича про «Закарпаття» див.: Мушинка Микола. Юліан Целевич – автор першої української розвідки про історію Закарпаття. До 150-річчя від народження та 100-річчя з дня смерті // Дукля. – Пряшів, 1993. – № 1. – С. 35–42; Данилюк Дмитро. Ю. Целевич – історик Закарпаття // Історик, етнограф, педагог. Матеріали міжвузівської накової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Юліана Целевича / Редкол.; відп. ред. Грабовецький В. – Івано-Франківськ: «Галичина», 1993. – С. 10–13; Фенич Володимир. Деякі питання історії Закарпаття у дослідженнях Ю. Целевича // Там само. – С. 45–46; Міщук Андрій. Історія Закарпаття у творчій спадщині Юліана Целевича // Галична. Науковий і культурно-просвітницький краєзнавчий часопис. – 2003. – № 9. – С. 172–176. Ширше про оцінку історико-етнографічних студій Ю. Целевича див.: Барвінський Богдан. Др. Юліан Целевич. Його наукова діяльність на полі української історіографії і етнографії в світлі давніших та новіших дослідів. – Львів, 1927. – 334 с.

відповісти». «Бо коли ми ще нині не много більше чуємо за Угорську Русь, якъ за небесне царство хинське», то й не дивно, що ні греки, ні римляне «не більше знали, якъ те, що сі и ті були варварами непросвіченими»⁷² (підкреслено мною – В.Ф.).

У IX столітті «Біло-Хорвато-Русини» спочатку під тиском аварів (обрів), а потім болгар з Панонських рівнин мусіли повертатися в гори «черезъ Бескідъ назадъ у Галичину». Болгари, таким чином, зайняли величезні простори від Тракії й Македонії на Балканах, до «Мукачівського Підгір'я»⁷³. Далі, в результаті того, що «галицькі Русини показали Уграмъ дорогу черезъ гори», «тільки глуха згадка въ співанкахъ та думахъ руськихъ лишилась» про русинів: «Одна часть Русинівъ посунулась назадъ у верховини и за гори до Галичини, друга лишилась розпорошена поміжъ Мадярами, а ще инша розплилася въ мадярському и другихъ Славянськихъ народахъ»⁷⁴.

Шукаючи відповіді на питання поширення в цьому краї Св. Євангелія, Ю. Целевич висуває наступну версію. З одного боку, можна повірити в те, що відгомін діяльності апостолів св. Кирила і Мефодія «и на угорській Русі безъ наслідківъ не лишився». Проте, з другого, – «годи допустити, щоби перше зерно християнства вже тоді було на землю угорсько-руську упало». «За латинський обрядъ міжъ Русинами не находится ніяка згадка, ні жодень слідъ». А тому «маси народу руського приймили християнство не відъ западу, але або відъ своїхъ братівъ въ галицького князства, або посередкомъ южнихъ Славянъ від Греківъ, за те доказує їхъ греко-православний обрядъ и старословінська литургия»⁷⁵.

Правда з огляду на те, що довкола в сусідніх Моравії і Трансільванії християнство східного (грецького) обряду вкоренилося ще в X столітті, львівський історик остаточно схиляється до думки, «що Русини угорські вже около року

⁷² Целевич Юліан. Дещо за поселення Угорської України русинами... – С. 247.

⁷³ Там само. – С. 248–249, 284–286 (примітка 2).

⁷⁴ Там само. – С. 249–250.

⁷⁵ Там само. – С. 251.

900 п. Хр. посередкомъ южнихъ Славянъ віру Христову въ обряді восточно-православнімъ зъ книгами церковно-старо-словінськими приймили, и що вони проте «першуми» ісповідниками науки св. Евангелія на усій Русі [були]»⁷⁶ (підкреслено мною – В.Ф.).

Приплив галицьких русинів до Верхньої Угорщини, на думку Ю. Целевича, посилювався внаслідок: а) династичного зближення між галицькими князями і угорськими королями та б) наступом монголів («утікали маси народу українсько-и галицько-руського» (підкреслено мною – В.Ф.) за прикладомъ князівъ Київського и Галицького»), литовців і поляків. В результаті угорсько-карпатське підгір'я поступово ставало все більш заселеним русинами і, незважаючи на сусідство з такими народами, як словаки (?), угорці і волохи, «малимъ числомъ людності и невеликою просвітою, при браку глибокого почуття своєї народності, зависимости відъ коруни угорської и при упослідженою віри православної», переконливо наголошував він, їм вдалося «схоронити однакъ свою народню индивидуальність аж по нині»⁷⁷ (підкреслено мною – В.Ф.).

А дякувати русини мають за це, як твердить Ю. Целевич: «1) сій самій вірі православної и литургії старо-словінській, яка надала ёму окремий типъ, ріжнючий ёго відъ Словаківъ и Угрівъ и хоронячий ёго відъ романизациі волоської; 2) сему случаю що при усій зависимости відъ коруни св. Степана удалася ёму схоронити свої питомі громадські порядки и права а черезъ довший часъ навіть своїхъ воєводівъ; 3) що сусіди не дуже лакомились на мало урожайне підгір'я и на дикі верховини; 4) що походи народні устали, а напади турецькі рідко коли ёго досягали, а 5) що сили ёго безъ упину новими галицькими пристаями зміцнялись»⁷⁸ (підкреслено мною – В.Ф.).

Досить скромно, як для галицького народовця, Ю. Целевич зупиняється на особі подільського князя Федора Кориатовича, який «дослужився въ исторіи Угорськихъ Руси-

⁷⁶ Там само. – С. 252.

⁷⁷ Там само. – С. 253–254.

⁷⁸ Там само. – С. 254.

нівъ найбільшої слави», для свого народу заснував монастир св. Миколая на Чернечій горі біля Мукачева, що був тривалий час «одинокимъ заступникомъ угорсько-руської народності», осередком «першихъ достойниківъ церковнихъ угорсько-руської України»⁷⁹. Не беручи жодної участі у чварах і заколотах, Целевич був переконаний, що угорські русини зуміли зберегти своє напівавтономне громадсько-політичне життя аж до XVIII століття⁸⁰.

Увесь наступний виклад матеріалу галицький інтелектуал присвятив т.зв. «другій добі церковної історії угорськихъ Русинівъ», починаючи від правління Анжуйської династії (1308) і аж до підпорядкування Мукачівського владичого престолу римській тіярі (1649), а далі до канонізації Мукачівської єпархії (1771). Автор «угорської України» вважає, що від найдавніших часів угорсько-руська православна церква підпорядковувалася Царгородському патріархові. Першим, хто намагався цей народ «заражений блудами грецькими до правди навернути», був угорський король Людовик Великий, який у 1377 році по волі папи римського кілька разів ходив з військом на руське підгір'я і вислав до Мараморошу латинського єпископа з Еґеру (у Ю. Целевича Erlau) Еммериха⁸¹.

Від перших виразних писемних згадок про церковно-монастирську матерію в угро-русів (настоятеля церкви св. Миколая в монастирі на Чернечій горі «пресвітера Луки» під 1458 р., єпископа Іоана «з давніми правами» від 1491 р.) й до середини XVII ст., релігійне життя істотно не змінювалося. «Владика, духовенство и нарідъ исповідали віру православно-восточню и вживали при богослуженню язика старословінського. Священиківъ висвячувавъ и посилавъ на угорську Русь дуже часто Владика Перемиський, хочъ годі висвітлити, чи причиною тому бувъ недостатокъ свічнихъ людей на Уграхъ, чи діялось се лишень підъ ті

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ Там само. – С. 255.

⁸¹ Там само. – С. 255.

хвилі, коли по смерті Владики завідувача Епархії не ставало», – пише Ю. Целевич⁸².

Шукаючи відповіді Ю. Целевич воліє схилитися до останньої версії, бо визнає, що русинів православно-східного обряду в Угорщині було так багато, що «*имя «Русинъ» а «Шизматикъ» було одно и те саме*». Будучи звільненими від сплати десятини латинському духовенству руські вірники постановою імператора Максиміліана II Габсбурга від 1576 року, за «старим звичаєм», були зобов'язані сплачувати данину своїм священикам і владикам⁸³.

З настанням Реформації у XVI ст. сім північно-східних комітетів Угорщини, заселених переважно русинами, потрапили під владу кальвіністських князів Трансільванії. За часів Габора Бетлена та Георгія Ракоція I, як пише Ю. Целевич, «*Священникъ руський не займавъ навіть такого становиська, якого у закарпатній Русі ляцькі пани по памъ не заперечали. Угорський патронъ не знавъ різниці міжъ мужикомъ-Русиномъ а ёго попомъ; оба були Парьями. Панські гайдуки тягли неразъ попа руського въ ризахъ церковнихъ відъ престола на панщину*»⁸⁴.

З іншого боку, латинський єпископ Еґеру Георгій Якушич, за вказівкою Архієпископа Естерґомського Георгія Ліппаї, «*всілякими способами руське духовенство до унії привертати старався*»⁸⁵. В ситуації, коли «*Владикимонахи були темними людьми, що до просвіти стояли вони дуже нище відъ звичайного проповідника кальвінського, а сілське духовенство відличалося відъ селянина-хлібороба хиба тимъ, що уміло на книгахъ церковнихъ читати, и богослуження відправляти*»⁸⁶, вибір, переконаний Ю. Целевич, залишався невеликий.

Успіх латинських місіонерів-єзуїтів, що аж «*кишіли*» під Карпатами, не дав на себе довго чекати: 1641 року до унії з

⁸² Там само. – С. 257–258.

⁸³ Там само. – С. 258.

⁸⁴ Там само. – С. 259.

⁸⁵ Там само. – С. 261–262.

⁸⁶ Там само. – С. 259.

римською Церквою схилився мукачівський єпископ Василь Тарасович. Після цього до своєї смерті (1648) він доживав віку у вигнанні далеко від свого владичого осідку в поселенні Калло під захистом австрійського імператора на канонічній території Еґерського латинського єпископа. Перед смертю Тарасович встиг призначити своїм наступником монаха-василіянина, уніата «*Петра Партеного Петровича Ротошинського*». Підготовка та проголошення унії в Ужгороді 24 квітня 1649 року (тут автор солідаризується із висновком австрійського історика Йозефа Фідлера)⁸⁷ в інтерпретації Ю. Целевича носить більш ніж стриманий характер. В окремому місці йдеться навіть про «*униятськихъ прозелитівъ*»⁸⁸.

Антиуніатський пафос галицького історика посилюється із викладом майже пригодницької візії висвячення і призначення першого уніатського єпископа всіх правовірних русинів Мукачівської та інших єпархій, де вони проживали в Угорщині, Петра Партенія, що затягнулася аж до 1659 року⁸⁹, та питання рівності католиків обох обрядів після унії. Замість того, аби католиків латинського обряду, що проживали на території Мукачівського єпископства підпорядкувати архієрейській владі єпископа-уніата – такого ж єпископа-католика як і латинський, Римський престол, не без втручання латинських ієрархів Угорщини, від Петра Партенія і до канонізації Мукачівської єпархії 1771 року титулував їх не інакше як «*Vicarius apostolicus*», тоді як титул «*Episcopus*» відносився лише до вірних «*in patribus infidelium*»⁹⁰. Мова йде про титули титулярних єпископів уже неіснуючих єпархій. Як наслідок, Ю. Целевич зробив висновок: «*церковъ угорсько-руська стратила свою автономію*»⁹¹.

⁸⁷ Fiedler Jozef. Beiträge zur Geschichte der Union der Ruthenen in Nord-Ungarn und der Immunität des Clerus derselben // Sitzungsberichte der K. Akademie der Wissenschaften. – Vol. 39. – Wien, 1862. – S. 481–524.

⁸⁸ Целевич Юліан. Дещо за поселення Угорської України русинами... – С. 262–268.

⁸⁹ Там само. – С. 269–270.

⁹⁰ Там само. – С. 271–272.

⁹¹ Там само. – С. 272.

Другим наслідком унії став релігійний розкол русинів на уніатів і православних з двома відповідно єпископами. У зв'язку з цим, привертає увагу наведений автором першої української візії історії Угорської Русі зміст листа монаха-єзуїта Севастіяна Міллея, висланого з Мукачева 3 жовтня 1662 року до краківського єзуїта Мартина Міткевича. У листі, кілька уривків з якого опублікував у 1862 році згадуваний австрійський історик Йозеф Фідлер, ідеться про стан церковної унії в розколотій на дві частини «Мукачівській Україні» («*Munkacsiensem Ukrainam*»), до якої кореспондент застосовує вираз «схизматицька» («*adhuc esse schismaticam*»). Крім того, у двох місцях С. Міллей згадує у множинному виразі «*Episcopum unitum plurium Ucrainarum... Ordinis S.Basilii*», а також в розумінні іншої / чужої – «*quem ipse modernus Archiepiscopus noster consecravit at in alios Ucrainos... installavit*»⁹².

Зі змісту листа єзуїта довідуємося, як твердить автор, «що Україна угорсько-руська тоді по більшій частині віру восточно-православну исповідувала, и що побічъ Владики-уніята находився и Епископъ церкви восточної, котрий въ престольнімъ місті владичімъ въ Мункачи на чернецькій горі въ монастирі св. Николая мешкавъ, зъ чого слідує, що такъ якъ той монастирь, насінникъ духовний угорсько-руської України, такъ и більша часть епархні мункачівської въ рукахъ православного духовенства находилась»⁹³.

На жаль, автор свого тлумачення вживанню назви «Україна» стосовно Мукачівської єпархії в однині, множині та у виразі «інша / іншої» / чужа, не залишив. Професійно це зроблять під середину ХХ століття Сергій Шелухін та Микола Андрусяк⁹⁴.

⁹² Fiedler Jozef. Op. cit. – S. 494.

⁹³ Целевич Юліан. Децо за поселення Угорської України русинами... – С. 273.

⁹⁴ Шелухин Сергій. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів / Відп. за вип. Петро Пулін. – Прага, 1936. – 248 с.; Андрусяк Микола. Назва «Україна»: («Країна» чи «окраїна»). – Прага: Українське видавництво "Пробоем", 1941. – 14 с.; Його ж: Назва «Україна». – Чикаго: Накладом видавництва «Самостійна Україна», 1951. – 40 с.

Після того, як від 1670 до 1688 року Ю. Целевич «не знайшов» «ані найменшої згадки за будь який успіх унії»⁹⁵, новий Мукачівський Апостольський вікарій, римський місіонер Йосиф де Камілліс (1689–1706), «посвятивъ ціле своє життя піддвиженню підупавшої унії», так що в результаті 350 священників визнали його своїм владикою і склали в його руки римське віросповідання⁹⁶.

У розпал протистояння між латинськими єпископами Еґеру (графів Ференца Баркоці і Карла Естерґазі) та Апостольських вікаріїв Мукачева (Михайла Мануїла Ольшавського та Іоана Брадача), на бік останніх стала Марія Терезія, яка аж ніяк не бажала, щоб 675 дійсних парафіяльних церков і 119 107 «твердихъ уніятівъ» повернулися в «схизму»⁹⁷. І тут Ю. Целевич наводить ім'я Генерального прокуратора Чину св. Василія Великого в Римі о. Гната Володзька, який ревно і професійно збирав докази для того, щоб папа римський Климент XIV 19 вересня 1771 року своєю буллою канонічно заснував самостійне Мукачівське єпископство⁹⁸.

Завершує свій історичний нарис Ю. Целевич коротеньким описом становища уніатського духовенства після 1649 року. Незважаючи на розпорядження архієпископа-примаса Георгія Ліппаї, імператорський привілей Леопольда I (1692) та підтвердження його змісту угорським краєвим сеймом 1 вересня 1720 року, «діждалось угорсько-руське духовенство такого переслідування и пониження, яке закарпатні Русини за часівъ Бродовича поносити мусіли»⁹⁹.

Вперше вжите Ю. Целевичем словосполучення «закарпатні Русини» розуміло під місцевими русинами «угорської України» вихідців із-за Карпат, тобто з Галичини. Тож під первісним виразом «закарпатні» та відповідно похідне від нього «Закарпаття», малася на увазі якраз Галичина,

⁹⁵ Целевич Юліан. Децо за поселення Угорської України русинами... – С. 274.

⁹⁶ Там само. – С. 275–276.

⁹⁷ Там само. – С. 278.

⁹⁸ Там само. – С. 279–280.

⁹⁹ Там само. – С. 280–283.

а не та «земля з багатьма іменами», під якою всім відоме Закарпаття від 1945 року.

Підсумовуючи, таким чином, годиться сказати, що в інтерпретації першого українського автора, «угорську Україну» заселили «закарпатні Русини» з Галичини, вони ж привели сюди угорців, від яких пізніше самі і терпіли різні соціальні, політичні та релігійні кривди. Твір Ю. Целевича написаний переважно на основі угорських середньовічних грамот і хронік; праць Ніколаса Шмідта, Антоніна Сірмая, Павола-Йозефа Шафарика, Германа-Ігнаца Бідермана, Йозефа Фідлера, і єдиного місцевого церковного історика, відомого автора «Короткого нарису фундації Федора Коріатовича...» Йоанкія Базиловача.

З того часу, як у маловідомому галицькому часописі «Правда» 1868 року без імені автора з'явилася перша україномовна історія «угорської України», і до початку 1990-х років; за винятком двох згадок, пов'язаних з іменами Б. Барвінського (1927) і Миколи Кравця (1968), ім'я першого голови НТШ у Львові Ю. Целевича практично не згадувалося жодним із українських дослідників історії Закарпаття. І лише у 1992–1996 роках, насамперед завдяки публікаціям М. Мушинки з Пряшева¹⁰⁰, «угорська Україна» Ю. Целевича стала використовуватися й деякими ужгородськими істориками¹⁰¹.

Прикро, але не можу погодитись із висновком М. Мушинки, начебто «під впливом праці Ю. Целевича, в 70–90 роках XIX ст. [на Закарпаття] вирушило кілька українських вчених: Михайло Драгоманов, Ізмаїл Срезневський, Іван Франко, Іван Верхратський, Володимир Гнатюк та інші»¹⁰². По-перше, жодний із цих вчених про «закарпатську» працю Целевича у своїй творчості ніколи не згадував; по-друге, І. Срезневський (помер 1880 р.), після свого перехо-

¹⁰⁰ **Мушинка Микола.** Перша україномовна історія Закарпаття... – С. 1.

¹⁰¹ **Данилюк Дмитро.** Вказ. праця. – С. 10–13; **Фенич Володимир.** Деякі питання історії Закарпаття у дослідженнях Ю. Целевича... – С. 45–46.

¹⁰² **Мушинка Микола.** Перша україномовна історія Закарпаття... – С. VI.

ду до Санкт-Петербурзького університету (1847) не те щоб угро-руською тематикою, він і малоруською більше ніколи не цікавився¹⁰³; по-третє, І. Франко, попри найпалкіші бажання не одного покоління вчених-байкарів¹⁰⁴, жодного разу «на Закарпатті» так і не побував. Цей міф не один раз втомився спростовувати згадуваний мною професор Олег Мазурок¹⁰⁵.

Звідси й висновок словацького русина-українця про «немалу заслугу» Ю. Целевича в тому, що «наприкінці XIX

¹⁰³ **Коцур В.П., Коцур А.П.** Історіографія історії України: курс лекцій. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С. 195. Крім «Донесеній» І. Срезневського, опублікованих в Журнале Министерства Народного Просвещения (ЖМНП) 1841 р. (Ч. 31) і 1843 р. (Ч. 37) про його подорож слов'янськими землями монархії Габсбургів, в т.ч. з 13 по 17 липня 1842 р. – перебування в Пряшеві, Михаловцях, Ужгороді, Великих Лучках, Мукачеві і Нижніх Воротях Угорської Русі, угро-руська тематика піднімалася в публікаціях пізнішого часу, коли він уже нею не цікавився. Див.: **Срезневский И.И.** Русь Угорская. Отрывок из опыта географического общества // Вестник Императорского географического общества. – Т. – IV. – Кн. I. – Отдел 2. – СПб., 1852 та опублікованих після смерті вченого: **Путевые письма Измаила Срезневского из славянских земель.** 1839–1842. С приложением карты. – СПб., 1895. Дет. див.: **Павленко Г.В.** І.І. Срезневський – дослідник історії і культури українців Закарпаття // Карпатика-Карпатика. Актуальні проблеми історії та культури Закарпаття. – Випуск 1. – Ужгород, 1992. – С. 94–106.

¹⁰⁴ Остання за часом (13 вересня 2011 р.) публікація на цю тему належить кандидату історичних наук: **Ференц Петро.** Чи побував Іван Франко на Закарпатті? // Закарпаття онлайн. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakarpattya.net.ua/Blogs/87255-Chy-pobuvav-Ivan-Franko-na-Zakarpatti>. Останнє відвідування сайту 29.12.2012 р.

¹⁰⁵ **Мазурок Олег.** «Quod non est in actus, non est in mundo» (Думки з приводу версій про «неодноразове перебування» Івана Франка на Закарпатті) // Науковий вісник ужгородського університету. – Серія: Історія. – Ужгород, 1999. – Вип. 3. – С. 48–52. **Його ж:** Обережно: чергова патріотична фальсифікація! (До 150-річчя від дня народження Івана Франка) // Ужгород. – 2006. – 5 серпня. – С. 12. Останнє професійне дослідження на тему закарпатського франкознавства від 1898 до 2001 р. див. у кн.: **Офіцинський Роман.** Іван Франко в історіографічному трикутнику: інтерпретації, джерела, взаємини. Монографія. – Ужгород: Гражда, 2011. – С. 70–138 (осіб-но – С. 110–119).

ст. Закарпаття для України перестало бути «terra incognita»¹⁰⁶, раджу сприймати щонайменше критично. І не лише тому, що його праця жодним чином не вплинула на «закарпатські» студії вчених із ген-того боку Карпат («закарпатні»). Справа в тому, що Угорська Русь й надалі продовжувала залишатися ще й якою «terra incognita», і не лише для цілої армії інтелектуалів ще уявної України, але й, не меншою мірою для реальної Галичини, в чому читач і сам переконується не раз, торуючи слідами Івана Ольбрахта ще з початку 30-х років минулого століття.

¹⁰⁶ Мушинка Микола. Перша україномовна історія Закарпаття... – С. VI.

3. «...Се тепер Авгієва стайня, з котрої передусього треба вивезти маси багна»: Драгоманов і Галичина

Що собою представляла Галичина на початку 1870-х років, коли її вперше відвідав російський україноман Михайло Драгоманов, краще за те, як її описав Ярослав Грицак, мабуть годі пошукати: «На карті світу є такі місця, де прог्राєш уже через те, що народився саме тут. У XIX ст. австрійська Галичина була одним із них. Той, хто хотів собі багатства і слави, чи бодай просто спокійного й хоч трохи заможного життя собі та своїй сім'ї, найперше мусив виїхати звідси»¹⁰⁷.

Та Галичина була не одним таким місцем на Богом даній землі. Пишучи у передмові до збірника творів зарубіжних письменників про Підкарпатську Русь 1930-х років під промовистою назвою «Забута земля», секретар Закарпатського обкому Компартії України Микола Семенюк ще й у 1982 році вважав, що тоді «Закарпаття все ще було землею без імені, де живі заздрили мертвим, а мертві були щасливими, що не живуть»¹⁰⁸.

Ще до своїх відвідин Угорської Русі у 1875 та відповідно в 1876 роках найбільш реалістичний мислитель з підросійської Наддніпрянщини М. Драгоманов першим з усіх свідомих україноманів виклав своє бачення застосування пропаганди «демократично-поступових» ідей в «країні ведмедів». А виробилось воно в нього під час перших стосунків з галичанами ще до свого приїзду в Галичину (1873), та, особливо після того, як він двічі особисто відвідає Угорську Русь.

Як впливає з «Австро-руських споминів (1867–1877)» вперше увагу на Угорську Русь М. Драгоманов звернув ще у 1871–1873 роках, коли, шукаючи через віденську студентську організацію «Січ» збирачів потрібного йому фольклорного матеріалу, просив залучити угро-руських студентів, котрі гу-

¹⁰⁷ Грицак Ярослав. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). – К.: Критика, 2006. – С. 27.

¹⁰⁸ Забута земля: Збірник творів зарубіжних письменників / Передм. М.М. Семенюка. – Ужгород: Карпати, 1982. – С. 5.

тувалися довкола москвофільського студентського товариства «Основа» у Відні. Він радив це робити також для того, щоб перетягнути до «Січі» «здібніших і щиріших народолюбців» із Угорської Русі. Але з цих заходів нічого корисного не вийшло.

В результаті М. Драгоманов писав: «...мало сліду зоставили мої намови про те, щоб повести дійсну пропаганду українського напрямку серед буковинчиків і угорців[*], котрі підпали впливу попа Раєвського[**] – перші, як православні, а другі з реакції мадяронству. Я настоював на тому, що ні до буковинчиків, ні тим більше до угорців не можна підступати із звичайним українофільством, раз, через те, що вони проти того направлені уперед, а вдруге, через те, що їм такі і чужі спеціальні козацько-українські традиції (підкреслено мною – В.Ф.). По моїй думці, до тих і других треба підступати з загальнодемократичною ідеєю, а окрім того, показати їм в Росії другі напрямки, окрім московсько-слов'янофільського, напрямки демократично-прогресивні, і звернути буковинчиків і закарпатян на подібну ж дорогу на їх власнім ґрунті, – чого само собою виходило б і національне народовство, котре б злилося з українством»¹⁰⁹.

Як видно російський україноман, як він сам себе полюбляв називати, по-перше, закликав галичан «повести дійсну пропаганду українського напрямку серед буковинчиків і угорців»; по-друге, застерігав галичан, «що ні до буковинчиків, ні тим більше до угорців не можна підступати із звичайним українофільством» тому що: а) вони наперед противляться йому і б) їм «чужі спеціальні козацько-українські

* Маються на увазі угорські русини чи русини Угорщини – авт.

** о. Міхаїл Раєвскій (1811–1884) – упродовж 42 років (з 1843 й до смерті) очолював церкву при російській амбасаді у Відні. Дет. див.: **Межконфессиональные, культурные и общественные связи России с зарубежными славянами. К 200-летию со дня рождения М.Ф. Раевского / Отв. ред. К.В. Никифоров.** – М.: Институт славяноведения РАН; СПб.: Нестор-История, 2013. – 476 с.

¹⁰⁹ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина друга // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: В 2-х т. – К.: Наук. думка, 1970. – Т. 2. – С. 175.

традиції»; по-третє, Драгоманов наголошував галичанам, що українська ідентичність є тотожною лише з козаicinoю, цілком чужою для Угорської Русі; по-четверте, рекомендував галичанам, що як до одних, так і до інших «треба підступати з загальнодемократичною ідеєю», показати їм, що в Росії є й інші напрямки, «окрім московсько-слов'янофільського, напрямки демократично-прогресивні», і, нарешті, по-п'яте, наказував галичанам «звернути буковинчиків і закарпатян на подібну ж дорогу», з тією правдою різницею, що «на їх власнім ґрунті», з якого «виходило б і національне народовство, котре б злилося з українством»*.

«До Драгоманова, – як слушно зауважував проникливий галицький історик Степан Томашівський (1925), – австро-угорська Русь була для України й всеї Росії поняттям дуже неясним, а в кожному разі далеким. Тому не буде перебільшенням, коли назвемо його відкривцем сеї потрібної (галицько-буковинсько-угорської) Русі, в тому розумінню, що він перший поставив сі західні окраїни перед очима своїх ближчих і дальших земляків в тій національно-політичній постаті, в якій вони дійсно були, без романтики і без неуктства. І навпаки, знання України й Росії серед австрійських Русинів почалося тільки від Драгоманова і через Драгоманова. Що більше, дивлячися зі становища загальноукраїнської національної ідеї, треба признати, що він не лише відкрив сю Русь, – він і здобув її, принаймні галицьку й буковинську частини, для тої ідеї. Без нього, сі землі були б або закріпили «єдинство всього руського світа», або витворили окрему національну індивідуальність»¹¹⁰ (підкреслено мною – В.Ф.).

* Останнім часом саме таким собі уявляють «країну ведмедів» деякі інтелектуали з Галичини і Закарпаття. Див.: **Закарпатський усе-світ // І: незалежний культурологічний часопис.** – Випуск 44. – Львів, 2006. – 324 с. Насправді ж до розпаду Австро-Угорщини (1918) територію сучасної Закарпатської області України та Східної Словаччини (Пряшівщини) офіційно названо «Верхнім краєм» (Felvidék) угорської частини дуалістичної монархії, хоч в інтелектуальному середовищі різних національних історіографій та етнічної належності авторів її вживано в значенні «Карпатська Русь», «Угорська Русь», «Рутенія» (В.Ф.).

З іншого боку, продовжує дотепний учень і водночас критик М. Грушевського, «Мабуть не помилимося, коли скажемо, що на еволюцію Драгоманова від общеруськості до українства рішучий вплив мала Галичина, як також і те, що вона в найтяжчих часах реакції охороняла його від зневіри в будучину української справи. Бо Драгоманов був переконаний в тому, що українська національна ідея могла бути вирішена тільки через неросійську частину українського племені, зокрема через галичан»¹¹¹ (підкреслено мною – В.Ф.).

За доказом Томашівський звертається до слів самого Драгоманова, виголошених ним у ході дискусії з редакцією львівської газети «Правда» 1889 року: «Галичина безпремінно вивезе нашу національну справу, та перш усього вона потребує заходу навіть і з нашого боку, бо це тепер авгієва стайня, з котрої перш усього треба й нам допомогти вивезти маси багна, що душить усі свіжі парості»¹¹² (підкреслено мною – В.Ф.). А ще трохи згодом, 16 грудня 1894 року, відповідаючи на ювілейні привітання з нагоди своєї 30-ї річниці громадсько-політичної діяльності, звертаючись до своїх земляків у підросійській Україні, про Австрійську Русь (Галичину і Буковину – В.Ф.) М. Драгоманов сказав наступне: «там просвітиться світло ваше перед людьми, там побачать люде, які діла можете ви зробити і в себе дома, і яку вартість мають ваші національно-суспільні почуття і думки»¹¹³.

Але до того, як він визнає власне за галичанами першість в українізації та європеїзації України, бо «тільки в Галичині можуть природно вирости люди, котрі будуть і європейці, й українці, й потягнуть до себе й російських українців»¹¹⁴, «Михаил Галицкий», як його люб'язно через це прозвали найближчі приятелі в Галичині¹¹⁵, не переставав їх докоряти у байдужості та справжньому незнанні своєї історії та історії своїх одноплемінників у Австро-Угорщині.

Вперше прибувши до Львова 1873 року російський україноман писав: «Нігде я себе не почував так одрізаним від інтелектуального світу, як у Львові, не кажучи вже про другі міста австрійської Русі, нігде не бачив меншої ваги, котра давалася читанню для загального образования», та й, «власне, образуючого читання в Галичині я майже не бачив». Тому, «без підмоги з російської України навряд щоб навіть формально-національний рух міг у Галичині втриматись і не вилитись цілком у мертвородне рутенство, котре, нарешті, й є дійсною основою й самого славізму»¹¹⁶ (підкреслено мною – В.Ф.).

Звідси Драгоманов доходив маловітного висновку про перспективи галицького п'ємонтійського просвітництва: «недостача знаття своєї країни є немов спеціальна ознака галичанина», доповнивши його проникливою виноскою у примітці: «Galiciani sunt species gentium quae de patria sua minime sapit» («специфічна риса галичан – не знати мінімуму про свою землю»)¹¹⁷.

Отож, заклик М. Драгоманова до українізації угорців / закарпатян, який він покладав на галичан, жодного сумніву не викликає. Дійсно «Україну» (і все похідне від цього історичного дискурсу) вперше принесуть до «країни ведмедів» у 70–90-х роках XIX століття М. Драгоманов, його емісари та вакциновані підросійськими україноманами галицькі «п'ємонтійці»; вдруге – українські емігранти з колишньої царської Росії та галицькі русини-українці після поразки визвольних змагань в Україні 1917–1921 років; втретє «українську ідею» за Карпати нелегально принесуть сліпі та зрячі адепти розширення нацистського «життєвого простору» з

110 Томашівський Степан. Драгоманов і Галичина // Політика. – Львів, 1925. – № 10. – 25 грудня. – С. 78.

111 Там само. – С. 78–79.

112 Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина друга. – С. 228–229.

113 Відповідь М. Драгоманова на ювілейні привітання 16.XII.1894 // Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895). Єго ювілей, смерть, автобіографія і спис творів / Вид. М. Павлик. – Львів, 1896. – С. 109–110.

114 Цит. за: Томашівський Степан. Драгоманов і Галичина // Політика. – Львів, 1925. – № 10. – 25 грудня. – С. 79.

115 Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина друга. – С. 228.

116 Там само. – С. 194–196.

117 Там само. – С. 199.

Галичини у 1938–1939 роках, насильно реалізуючи тут гітлерівський проект «Карпатоукраїнської держави»; а в четверте (востаннє) – українську ідею привезуть на гусеницях і крилах танки та літаки «непереможної» Країни Рад восени 1944 року, після яких прибуде ціла армія сталінських виконавців «Ганнібалової присяги» Драгоманова, лєвова частка яких отабориться на ідеологічному колись історичному факультеті Ужгородського державного університету.

4. «Тамъ не слыхали объ Украинѣ, о козакахъ, не слыхали именъ Квитки, Шевченка, Костомарова...»: Драгоманов про малоросійські перспективи Угорської Русі

У 1877 році географ світової слави, в недавньому минулому учасник Паризької комуни Жан-Жак-Елізе Реклю засновує в швейцарській Женеві «соціалістично-робітничий журнал» «Робітник» («*Le Travailleur*»). До редакційного комітету часопису входив видатний діяч російської еміграції з групи «старих анархістів», виходець з Наддніпрянської України Микола Жуковський. Співробітничати з журналом Реклю запропонував і Драгоманову. І хоч «Робітник» виходив лише до грудня 1878 року, вже на серпневому випуску 1877 року, згадувана вище стаття Драгоманова про «Русько-українських селян під угорськими лібералами»¹¹⁸, була знеацька обірвана.

Даремно Драгоманов намагався пояснити, що спеціально викладений ним реальний стан Угорської Русі дав підстави одному із головних угорських соціалістів на ім'я Лео Франкель (1844–1896) втрутитися в подальшу публікацію статті, мовляв вона була надто «московсько-панславистична»¹¹⁹. Насправді, ж у двох частинах публікації Драгоманова про Угорську Русь, як уже констатовано вище, було оприлюднено лише дані офіційної угорської статистики. В цьому інциденті, який між іншим не став на перешкоді подальшим науковим зв'язкам Драгоманова з Реклю¹²⁰, мало статися щось таке, на що ще не звернули уваги драгоманознавці. А між тим, повністю статтю Драгоманова про «русько-українських селян» було опубліковано у 1880 році італійською мовою в міланському «Міжнародному соціалістичному журналі»¹²¹.

¹¹⁸ *Le Travailleur*. – 1877. – № 1. – Р. 23–26; – № 4. – Р. 20–24.

¹¹⁹ Драгоманов М. Михайло. Відповідь... – С. 110.

¹²⁰ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 316, в т.ч. примітка 65.

¹²¹ Dragomanov Mychael. I contadini russo-ukrainiani sotto I liberali ungheresi // Rivista internazionale del socialismo. – Milano, 1880. – № 1.

Видно конфлікт Франкеля–Драгоманова 1877 року мав не лише етнічний підтекст. Коли у травні 1880 року проходив установчий з'їзд Загальної робітничої партії Угорщини, до створення якої був причетним основний автор її програми Л. Франкель, Драгоманов просив надіслати йому текст для перекладу на руську мову, на що не отримав від гонорового угорського єврея навіть відповіді¹²².

Ще одним невдалим «угро-руським проектом» М. Драгоманова, який відноситься до кінця 1870-х років, є напруження ним т.зв. «дорожньої карти» «пропагандної книжки», що мала зватися «Читанка для угорусина». Про це, правда, стало відомо аж у 1895 році, але тим не менше. Обґрунтовуючи тоді ідею «малоросійського панславізму», що добре прочитується в його книжці «По вопросу малорусской литературы» (1876), Драгоманов рекомендував угро-руській інтелігенції спочатку ознайомитися із статистикою Великої, Малої і Білої Русі, потім із взірцями народної мови усіх частин Русі, давньоруськими билинами, творами Пушкіна, Лермонтова, Шевченка, Некрасова, Вовчка, Федьковича, нарешті Франка, народними казками і піснями українськими, галицькими та угро-руськими¹²³. І лише після цього, можливо, до угро-русів слід приступати з «демократично-поступовими» ідеями.

Оскільки доля першої спеціальної публікації М. Драгоманова на «закарпатську тематику» під назвою «Русько-українські селяни під угорськими лібералами»¹²⁴, як з'ясувалося вище виявилася фатальною через втручання члена Паризької комуни та Генеральної ради І Інтернаціоналу, угорського революціонера, єврея за національністю та ювеліра за професією Лео Франкеля¹²⁵, першим досліджен-

¹²² Драгоманов Михайло. Відповідь... – С. 110.

¹²³ Драгоманов Михайло. В справі Угорської Русі... – С. 165–166.

¹²⁴ Dragomanov Mychael. Les paysans russo-ukrainiens sous les libéraux hongrois // Le Travailleur. – Zhenev, – 1877. – № 1. – Р. 23–26; – № 4. – Р. 20–24; Драгоманов Михайло. Русько-українські селяни під угорськими лібералами / Пер. з фр. Зої Борисюк // Всесвіт. – 1991. – № 12. – С. 187–190.

¹²⁵ Дашкевич Ярослав. Французька стаття Михайла Драгоманова про Закарпаття // Всесвіт. – 1991. – № 12. – С. 186.

ням вченого, в якому було дано критичну оцінку угро-руській інтелігенції, слід тоді вважати віденську книжечку про малоросійську літературу 1876 року¹²⁶.

Найперше, що кидається у вічі при її читанні, то це чітке маркування російським україноманом-емігрантом понять Україна, Галичина і Угорська Русь. Драгоманов констатує факт народження українофільства серед уродженців Лівобережної України і поширення його навіть уже в Галичині. Проте, «Безъ сомнѣнія, она выростеть и въ Угорской Руси, которая не можетъ же остаться при теперешнемъ «нигилизмѣ» съ мечтаніями и воспоминаніями то о князьяхъ Коріатовичахъ[*], то о фельдмаршалѣ Паскевичѣ[**], – то о Бахѣ[***]...»¹²⁷.

Про Угорську Русь Михайло Драгоманов обіцяє поговорити детальніше іншим разом, «такъ какъ это рѣшительно terra incognita, на которую свѣта вовсе не проливають совершенно дьячковскія статьи, печатаемыя о ней членами нашихъ славянскихъ комитетовъ»¹²⁸. «Невідомою землею» Угорська Русь буде залишатися для української історіографії не лише в рік смерті Драгоманова (1895), в чому ми переконаємось трохи пізніше, але й до дня написання цих рядків.

А поки що перший україноман з-підросійської уявної України, який уже встиг напередодні відвідати Угорську Русь, зауважив: «Идеалы тамтешнихъ русскихъ патриотовъ и положеніе тамъ русскаго дѣла можетъ быть выражено коротко зъ слѣдующихъ мечтаніяхъ: 1) копы бѣ

¹²⁶ Драгомановъ М. По вопросу малорусской литературы. – Вѣна, 1876. – 66 с.

* Подільський князь Федор Коріатович (1394–1415) – тривалий час був «паном Мукачівського замку» та начальником Березького та інших комітетів у Верхній частині Угорщини, де проживали русини.

** Паскевич Іван Федорович (1782–1856) – російський полководець, фельдмаршал, намісник Царства Польського, у червні–вересні 1849 р. придушив угорську революцію на чолі з Лайошем Кошутом.

*** Олександр фон Бах – міністр юстиції та міністр внутрішніх справ Австрійської імперії 40–60-х рр. XIX ст.

¹²⁷ Драгомановъ М. По вопросу малорусской литературы... – С. 11–12.

¹²⁸ Там же. – С. 12 (примечание 1).

нась забрала Россія; 2) колы бѣ въ Австріи вернувся абсолютизмъ; 3) колы бѣ намъ епископѣвъ патріотѣвъ», бо інакше – «пропадемо! омадьяримось»¹²⁹.

Якщо врахувати, що Росія далеко, а російське завоювання – ще дальше, абсолютизм в Австрії – справа минула, а епископа патріота угорський уряд ніколи не призначить, то залишається лише «опереться на свой народъ, позаботиться о его образованіи, создать популярную литературу, организовать народъ». Однак, цього не можна робити: за це можна посаду стратити, – чув у відповідь Драгоманов¹³⁰.

В результаті ж, «...сидять угорско-русскіе патріоты и «москвофилы» на своихъ посадахъ, ничего не дѣлають и доходятъ до того, что сочиняють адресы и оды «вселаскавымъ архіереямъ, отцамъ и покровителямъ», – темъ самымъ, о которыхъ, всѣ прекрасно знаютъ, что они мадьяроны и измѣнники Руси, – не будь они которыми, не бывать бы имъ и архіереями»¹³¹.

Відомий своїми антиклерикальними висловами Драгоманов не переставав дивуватися знайомлячись ближче зі станом справ в Угорській Русі: «Постыднѣе зрѣлища уже и нѣтъ во всей славянщинѣ и уже у словаковъ въ двухъ шагахъ отъ Угорской Руси вы не видите ничего подобнаго, и, конечно, не потому, чтобъ русское племя было подлѣе другихъ, а отъ господства ложныхъ понятій о національности, поддерживаемыхъ въ Угорской Руси ученіемъ о православномъ и государственномъ русскомъ централизмѣ, убивающихъ мѣстное народное чувство и подрывающихъ мѣстную дѣятельность»¹³² (підкреслено мною – В.Ф.).

М. Драгоманов першим із «великих братніх українців» виставив предків майбутніх «менших закарпатських українців» на найнижчий рівень національного розвитку з усіх слов'ян, нижчий навіть за словаків (за що останні повинні б

¹²⁹ Там же.

¹³⁰ Там же.

¹³¹ Там же.

¹³² Там же.

йому бути безмежно вдячними). Дякувати Богу, що такий стан угро-русів впливав не через їх підлість більшу за інші народи, а лише від панування хибних понять про національність, підтримуваних вченням про православно-державний руський централізм.

Безжално критикуючи «австрорутенство» галицької інтелігенції, котре було наслідком пануючої серед австро-угорських русинів загальноруської теорії, М. Драгоманов більш детально зупиняється на прикладі культурної «відсталості» Угорської Русі. «Красноръчивѣшій примѣръ безплодности и даже вредности теоріи поверхностнаго общеруссизма представляютъ русскія области въ Венгріи, которыя сколько нибудь живой русскій человекъ не можетъ проѣзжать иначе какъ съ чувствомъ самого ѣдкаго стыда и жгучей боли въ сердцѣ. Тамъ не слышали объ Украйнѣ, о козакахъ, не слышали имени Квитки, Шевченка, Костомарова: тамъ тридцать лѣтъ царствовало поддерживаемое изъ Вѣны «общерусское славянофильство» клерикальнаго характера»¹³³ (підкреслено мною – В.Ф.).

Культурна «відсталість» мешканців Угорської Русі, яка останні тисячу років своєї історії формувала свою регіональну ідентичність та менталітет будучи відірваною від своєї прабатьківщини, як бачимо, полягала лише в тому, що її інтелігенція не чула про Україну, про козаків, не чула про Квітку, Шевченка і Костомарова...

Трагедія української історіографії (та й суспільства в цілому) полягає в тому, що так як Драгоманов 140 років тому думають і зараз, начебто чути / знати про Україну, козаків і Шевченка обов'язково виліковує від темноти культурної та є запорукою щасливішого життя закарпатських українців. Цікаво, якою б була відповідь М. Драгоманова та його сучасників сьогодні, після майже 70-літнього досвіду співжиття з братами українцями на Схід від Карпат, коли до Європи Закарпаттю після 1945 року так само стало далеко, як і Львову та Чернівцям, Києву і Харкову, Дніпропетровську і Одесі, та іншим міста і селам України разом узятими.

¹³³ Там же. – С. 22.

Це «обшерусское славянофильство», твердить україноман, вбило не лише паростки місцевої напівнародної за мовою і духом літератури народжуваної в 30–40-х роках XIX століття, але й не призвело до читання чи писання російською мовою Пушкіна, Тургенєва. «Тамъ патріоты русскіе говорятъ по мадыарски, читаютъ мадыарскія книги, – а если нужно написать по русски, то пишутъ невѣдомымъ языкомъ и о сюжетахъ, которые и во время Тредіаковскаго[*] считались мертвечиною».

Тому ж хто не вірив, Драгоманов радив погортати «любой номеръ Свѣта, Новаго Свѣта, или Карпата, выходящего въ Унгарѣ! А какая убійственная апатія, какое отчужденіе отъ живыхъ интересовъ вообще, а народныхъ въ особенности, соотвѣтствуетъ тому ненародному языку, которымъ пишутъ немногіе угорско-русскіе литераторы! Какая опасная для будущности русской народности въ Угорщинѣ общественная теорія ложится въ подкладку литературной теоріи тамошней русской интеллигенці!»¹³⁴.

Двічі в різних напрямках об'їхавши Угорську Русь (детальніше про що йтиметься нижче), завівши там добрих приятелів, «конечно, будто-бы общеруссовъ», Драгоманов не приховував від них «нашихъ общественныхъ теорій и вытекающаго изъ нихъ «украинофильства»». Більш того, на сторінках кількох номерів одинокого на той час руського журналу «Карпатъ», М. Драгоманов опублікував статтю про вивчення народної словесності в Росії та в Україні¹³⁵, а на видані ним напередодні повісті Юрія Федьковича місцевий угорсько-руський діяч москвофільських поглядів о. Іван Раковський (1815–1885) навіть написав рецензію¹³⁶.

І хоч рецензент, «...одинъ изъ болѣе уважаемыхъ мѣстныхъ писателей», [...] «при полномъ несогласіи съ нашими идеями», [...] «дѣлаетъ намъ уступку и объявля-

* Тредіаковський Василь Кирилович (1703–1769) – посередній російський вчений і поет.

¹³⁴ Там же. – С. 23.

¹³⁵ Драгомановъ М. Изучение народной словесности въ Великой и Малой Руси // Карпатъ. – 1876. – 15/3 мая; – 22/10 мая; – 5 июня/24 мая.

¹³⁶ Р[аковский] И. Библиография // Карпатъ. – 1876. – 24/12 мая.

еть»: «мы почитаемъ и малорусскихъ гениальныхъ писателей, какъ то Шевченка, Гоголя, Квитку, Вовчка, Максимовича, Кулиша, Костомарова, Федьковича и прочихъ трудившихся и еще трудящихся надъ воспроизведеніемъ малорусскаго характера и изображеніемъ народныхъ обычаевъ соплеменниковъ нашихъ»¹³⁷ (підкреслено мною – В.Ф.), не стримавши емоцій від радості, Драгоманов вигукнув: «никогда еще угорско-русскій писатель не дѣлалъ такого признанія!»¹³⁸.

Разом з тим, правда, о. Раковський просив у Драгоманова вибачення, «если мы не раздѣляемъ его воззрѣній касательно употребленія отдѣльнаго русскаго нарѣчія въ отношеніи распространенія народного просвѣщенія и литературнаго образованія. 2. Др-въ поставляетъ въ вину (многимъ галицкимъ писателямъ), что они, гоняясь за панской образованностію, пренебрегаютъ свой простой народъ и его родной языкъ. Но по нашему мнѣнію раздѣленіе людей на господъ и слугъ всегда будетъ существовать въ соціальной жизни»¹³⁹.

Російський емігрант витлумачив слова о. Раковського про вічно існуючу соціальну нерівність незалежно від того, проживає народ у своїй власній державі чи ні, винятково як модерний націоналіст. Він обурювався: «Но если въ Угорской Руси господа – мадыаре, – то что остается? – Выписать господа изъ Россіи, – (есть такіе, которые мечтаютъ объ этомъ) – но это не такъ легко. Остается превращаться въ мадыаровъ, такъ какъ всѣ наличные русскіе крестьяне – слуги, и неслугамъ, русскимъ іереямъ, остается выборъ между народностію господъ, мадыаръ, и народностію слугъ – русскихъ, малоруссовъ»¹⁴⁰.

Геть не виправдовуючи тієї соціально-культурної прірви, яка утворилася в результаті просвічених реформ Габсбургів між пастирями і паствою приласканої Віднем Греко-католицької церкви, про що достатньо написано у відповід-

¹³⁷ Там же.

¹³⁸ Драгомановъ М. По вопросу малорусской литературѣ... – С. 23.

¹³⁹ Р[аковский] И. Библиография // Карпатъ. – 1876. – 24/12 мая.

¹⁴⁰ Драгомановъ М. По вопросу малорусской литературѣ... – С. 24.

ній літературі¹⁴¹, ставлю питання, а якою б могла бути відповідь Драгоманова сьогодні?

Невже паном над руським (даруйте – українським) селянином в державі Україна на Закарпатті зараз є маляр, а коли ні, то хто – москаль, жид чи може той-таки українець? А може у власній державі Україні, на диво цілому світові, рап-

¹⁴¹ **Himka Jon Paul.** Religion and Nationality in Western Ukraine. The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900. – Montreal & Kingston – London – Ithaca: McGill-Queen's University Press, 1999. – XXX + 236 p.; **Турій Олег.** Греко-католицький священик в Австрійській монархії середини XIX ст.: державний службовець чи душпастир? // Другий Міжнародний конгрес українців (Львів, 22-28 серпня 1993 р.). Доповіді і повідомлення. Історія. Частина I. / Упоряд. Ярослава Ісаєвича та Ярослава Грицака. – Львів, 1994. – С. 181–185. **Його ж:** Соціальний статус і матеріальне становище греко-католицького духовенства Галичини в середині XIX століття // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії / За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Сковчиляса та Олега Турія. – Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000. – Число 2. – С. 115–148; **Його ж:** «Попи і хлопці»: соціальна «доктрина» греко-католицького духовенства і національно-політична мобілізація українського селянства Галичини в середині XIX століття // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії / За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Сковчиляса та Олега Турія. – Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. – Число 3. – С. 296–320; **Його ж:** Греко-Католицька Церква та українська національна ідентичність у Галичині // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії / За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Сковчиляса та Олега Турія. – Число 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи / Відп. ред. Олег Турій. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2003. – С. 67–85; **Fenici Volodymyr.** Konfessionelle und nationale Identität der Katholiken griechischer Konfession von Transkarpatien im 18.-20. Jahrhundert // Materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region / Coordonatori: dr. Hans Gehl, dr. Viorel Ciubotă. – Satu Mare–Tübingen: Editura Muzeului Sătmărean, 2003. – С. 83–104. **Його ж:** Konfessionelle und nationale Identität des Klerus der griechisch-katholischen Diözese von Munkácsévo 1771–1949 // Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die griechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert / Herausgegeben von Hans-Christian Maner und Norbert Spannenberger. – Stuttgart Franz Steiner Verlag, 2007. – С. 113–128.

том зникла соціальна нерівність? Звісно, ні! Просто «нормальний» угро-руський москвофіл Раковський говорив про «Івана», а «нормальний» український націоналіст Драгоманов – про «барана» (чи навпаки).

«Нормальність» соціальної ідентичності угро-руса о. І. Раковського полягала в тому, що він жодним чином не мав наміру прозелітувати, конвертувати «нормальної» національної ідентичності україномана М. Драгоманова. Шкода, що такий висновок аж ніяк не можна зробити про російського україномана щодо його ставлення до місцевого карпаторуського вченого.

А щоб остаточно продемонструвати «до какой же степени далець отъ нашего русскаго, особенно современнаго языка и духа литературы будто бы общерусскій языкъ и духъ...» та розуміння «о языкѣ и о литературномъ, и моральному развитіи угрорусскихъ писателей», М. Драгоманов наводить текст оди присвяченої тогочасному прашівському греко-католицькому єпископу-мадярону Миколі Товту авторства «едва ли не лучшего поэта и перваго качества патриота» Олександра Павловича (1819–1900)¹⁴².

Поправді о. О. Павлович дійсно доводив необхідність запровадження російської мови в угро-руське літературно-культурне життя, однак все своє свідоме життя писав майже виключно діалектом своєї рідної Маковицької округи, що біля Свидника, в комітаті (жупі) Шаріш¹⁴³. Тож підстав кепкувати з мови його оди начебто у Драгоманова і не повинно було бути. Для цього, правда, великому українцю годилося вивчити більш глибоко угро-руську дійсність, а не робити утилітаристських політичних висновків на підставі поверхових знань про Угорську Русь. На жаль, це є хворобою / нормою майже цілої української історіографії, бігти стрімголов по руських «окраїнах» України, але при цьому зовсім не знати їхньої регіональної історії.

¹⁴² **Драгомановъ М.** По вопросу малорусской литературы... – С. 24–27.

¹⁴³ **Шлепецкий Андрей.** Творческое наследие Александра Павловича // Сборник ФФУШ. – Братислава, 1965. – Т. 4. – № 2. – С. 41–96.

Драгоманова насправді понад усе турбувало те, що будучи віддаленими «отъ нашей живой русской литературы», угро-руські патріоти, завдяки динамічності угорських перекладів, «обогащается переводами такихъ произведений европейской научной и политической мысли, какихъ появленіе на русскомъ языкѣ и въ Россіи невозможно». Внаслідок цього він тільки жалкував: «Чтожь удивительно, если все живое отпадаетъ отъ русской народности въ Венгрии, и увеличиваетъ собою количество сознательныхъ и безсознательныхъ народныхъ пьявокъ, а прекрасное, здоровое, еще недавно вооруженное племя русскихъ Верховинцевъ обращается въ паріевъ на своей собственной землѣ»¹⁴⁴.

Яким же чином російський емігрант збирався «остановить этотъ разрушительный національный и социальный процессъ»? Одинокі відповідь на це питання Драгоманов бачив у тому, щоб вступити в конкуренцію з угорською культурою збільшенням пакунків до Угорської Русі «нашихъ русскихъ книгъ: Пушкина, Гоголя, Тургенѣва, Соловьева и т.д.», хоч при цьому не радив забувати, що «литература маленькаго мадьярсакаго племени имѣеть теперь уже такое, чего мы при цензурѣ имѣть не возможно»¹⁴⁵. Тоді, років через два, «какъ угорскорусская молодежь усвоить себѣ новую «общерусскую» литературу, — среди нея появится своего рода украинофильство, т.е. малорусская народная партія съ мѣстнымъ оттѣнкомъ».

І лише таким чином в Угорській Русі можна буде побачити початок живої літератури і початок енергійного, народного (не інакше як українського) патріотизму¹⁴⁶.

Правда із строками найбільший україноман із Російської імперії і близько не вгадав: початки цієї літератури, як і цього «українофільського» патріотизму, спостерігатимуться серед угро-руської інтелігенції не раніше кінця XIX – початку XX століть, а справжнє «українське завоювання Закарпаття» станеться тільки під середину минулого століття внаслідок

¹⁴⁴ Драгомановъ М. По вопросу малорусской литературы... – С. 28.

¹⁴⁵ Там же. – С. 28–29.

¹⁴⁶ Там же. – С. 29.

німецького та радянського «карпатоукраїнського» розв'язання питання національної ідентичності місцевих русинів.

Завершуючи наше скромне знайомство з першою публікацією М. Драгоманова, в якій «не злим тихим словом» згадано про кепські справи в Угорській Русі, хотілося б, так собі, ненароком, запитати у його палких послідовників, а чому це перший великий україноман не радив читати угорським патріотам найперше книг «Квитки, Шевченка, Костомарова», щоб «слыхали обѣ Украинѣ, о козаках», а «підсував» їм «нашихъ русскихъ книгъ: Пушкина, Гоголя, Тургенѣва, Соловьева и т.д.»? Може, «наші», себто малоросійські в драгоманівському розумінні і були справжніми російськими книгами в тому числі, чи як?

Виходячи з логіки міркувань Драгоманова у цій та інших його публікаціях на тему «Закарпаття», угро-руси явно «не доросли» до більш високої та геніальної за формою і змістом творчості українських письменників, а тому, про всяк випадок, він радив їм поки що вдовольнитися «нижчою» за вартістю літературою російською! А там, гляди, через якийсь час і до української потроху доростуть.

5. Василь Лукич: «...у насъ доси майже нѣхто не уважавъ за потрѣбне и цѣкаве заинтересоватись Угорською Руссю»

Поки публікація Ю. Целевича відходила у забуття, так і залишившись не поміченою ніким із земляків за життя її автора, а тим більше серед метикуватих угро-русів, сам російський україноман потроху приходив до тями від своїх перших вражень після відвідин «пораненого брата», а засоромлені ним галицькі інтелектуали не на жарт «взялися рятувати» Угорську Русь від її духовно-культурної деградації.

Так, у 1887 році в Стрию, готуючи до видання присвячений пам'яті Т. Шевченка та 25-річчю творчої діяльності Юрія Федьковича літературно-науковий альманах «Ватра», його упорядник Василь Лукич (справжнє ім'я та прізвище Володимир Лукич Левицький), умістив ґрунтовну розвідку під назвою «Угорська Русь, єи розвой и теперішній стан». Того ж року у Львові, з присвятою своєму батькові, 30-сторінковий нарис В. Лукича з'явився ще й окремою брошурою¹⁴⁷.

На самому початку студії автор щиро зізнається, «що у насъ доси майже нѣхто не уважавъ за потрѣбне и цѣкаве заинтересоватись Угорською Руссю и надати хочъ яку таку монографію про жите-бутє тои нещаснои частини Малоруси. Скорше найдете въ нашой літературѣ описи Сибѣри, Китаю, Сіяму, Туркестану и т.и., нѣжъ хочъ дробну росправу про Русь Угорську»¹⁴⁸ (підкреслено мною – В.Ф.). З огляду на те, що невеличку розвідку В. Лукича невдовзі критикуватиме М. Драгоманов, на її змістові пропонуємо зупинитися докладніше.

Галицький народовець скаржиться на брак джерел, які тяжко «призбирати навіть найпильнѣшому збирачеві». «Причина сего дуже проста», – пише Лукич. «Зъ одного боку сею країною и єи мешканцями та ихъ житємъ и розво-

¹⁴⁷ Лукич Василь. Угорська Русь, єи розвой и теперішній стан // Ватра. Літературний збірник. – Стрий, 1887. – С. 177–206; Лукич Василь. Угорська Русь. – Львів, 1887. – 30 с. В даному нарисі цитуватиметься окреме видання.

¹⁴⁸ Лукич Василь. Угорська Русь... – С. 1.

смь мало хто изъ ученыхъ доси займавъ ся, а зъ другого дуже тяжко самому дойти до якихъ небудь данихъ, бо интелігентни Русины угорськи або цѣлкомя не водповѣдають або водповѣдають вельми нерадо и ляконічно на поставлени имъ въ томъ взглядѣ pytania»¹⁴⁹ (підкреслено мною – В.Ф.). І тим не менше галицький народовець насмілився висвітлити «страшний упадокъ сея частини Малоруси»¹⁵⁰.

На відміну від Ю. Целевича, праці якого В. Лукич припускаю не читав (принаймні це впливає з його нарису), відповідаючи на питання про походження угорських русинів, він пише: «Предками нынѣшнихъ Русиновъ, що замешкують повночно-сходну часть Угорщины, суть Русины, котри прийшли въ 1339, р. зъ литовсько-руськимъ княземъ Федоромъ Коріатовичемъ зъ Подола, – а окромъ тыхъ такожъ виходцѣ зъ Галицькой Руси».

Рятуючись від помсти великого князя литовського Ольгерда, Федор Коріатович із 40 тис. русинів був люб'язно прийнятий угорським королем Карлом I, який щиро наділив поселенців великими землями у підніжжя Карпат¹⁵¹. І хоча праця місцевих істориків Й. Базиловича, І. Орлая, Ю. Гуци (Венеліна), О. Духновича, К. Мейсароша, І. Дулішковича чи іноземців Г.-І. Бідермана, Й. Фідлера, Н. Ніллеса В. Левицький ніде не використовує, саме за їхньою міфологічно-романтичною візією¹⁵² він якраз і змальовує тему «Коріатович і Закарпаття».

Згідно з даними, які наводить галицький автор, сучасні русини в Угорщині у 1880-х роках проживали на площі 230 миль аж у 15-ти комітатах, з яких у 7-ми – були досить густо розселені. Вони налічують за різними підрахунками від 342 тис. (офіційними даними перепису 1880 р.) до 520 тис. (за да-

¹⁴⁹ Там само.

¹⁵⁰ Там само.

¹⁵¹ Там само. – С. 1–2.

¹⁵² Дет. див.: Фенич Володимир. Теодорів дарунок: історичні дискурси та комеморативні практики у полоні однієї сумнівної грамоти // Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії. – Випуск 1. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012. – С. 140–158.

ними окремих дослідників). «Угорськи Русини дѣлять ся на Верховинцѣвъ, Долинянѣ и Крайняковѣ зъ Спихаками». Верховинці – більше інших угорських русинів зберегли до тепер свій первісний тип сильного пастушого народу; долиняни – є найкращий, а може й найсильніший тип угорських русинів; спішаки і крайняни – в фізичному і моральному відношенні стоять найнижче з усіх угорських русинів¹⁵³.

Говорячи про мову угорських русинів В. Лукич пішов уже торованим І. Срезневським, К. Михальчуком та П. Чубинським шляхом¹⁵⁴, за якими (мало-) руську мову поділив на чотири діалекти: 1) червоно-руський, 2) південно-руський, 3) північно-руський і 4) біло-руський. Червоно-руський діалект поділив на три піддіалекти: а) подільсько-волинський, б) галицький і в) гірський або карпатський. До цього останнього піддіалекту і належить мова угорських русинів, гуцулів, бойків і лемків. З усіх угорських русинів лише мешканці комітатів Мараморш, Сатмар, Берег і Спіш розмовляють чистим гірсько-карпатським піддіалектом. Русини ж, що проживають в інших комітатах, говорять угорською мовою, котра є мішаниною (сумішшю) говорів гуцулів, бойків і лемків. Звідси галицький автор робить однозначний висновок, що мова угорських русинів є малоруська¹⁵⁵.

Правда В. Лукичу (як, власне і всім послідовникам «Аннібалової присяги» Драгоманова) і в голову не приходило, що спільна мова (хоч особисто маю великі сумніви щодо того, щоб пересічного закарпатця із будь-якого віддаленого села ще й нині було легко зрозуміти українцеві на схід від Карпат, власне, як і навпаки) ще не є достатнім аргументом для існування окремого народу. Світові відомо безліч прикладів, коли однією мовою користаються різні народи, або

¹⁵³ Лукич Василь. Угорська Русь... – С. 2–7.

¹⁵⁴ Труды этнографическо-статистической экспедиции въ западно-русскій край снаряженной Императорскимъ русскимъ географическимъ обществомъ. Юго-западный отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія / Собранныя д. чл. П. И. Чубинскимъ. – Томъ седьмой. – Часть третья. Малорусы юго-западного края. – Петербургъ: Изданный подъ наблюдениемъ д. чл. И. А. Гильтенбрандта, 1877. – С. 465–469 (– С. 340–612. +карты).

¹⁵⁵ Лукич Василь. Угорська Русь... – С. 7.

навпаки, коли один народ говорить різними мовами, а проте вони мають відмінне уявлення про свою історичну та мовнокультурну спадщину¹⁵⁶.

Слідом за Ю. Целевичем, В. Лукич так само вважає, що майже до кінця XV століття «тамошни Русини були люде вольни, не подлягаючи крѣпостному праву»¹⁵⁷. Однак, на відміну від свого співвітчизника, В. Левицький більше уваги приділяє сучасному станові угорських русинів, яких так само як і угорців, словаків, сербів, румунів (лише), в одному місці слушно вважає окремою народністю¹⁵⁸.

Детально зупиняється автор на діяльності Адольфа Добрянського, Івана Раковського та Олександра Духновича (та ще кількох провідних русофілах), які могли причинитися до розвитку рідного народу. Проте, особливо першим двом, на думку В. Лукича, «належить приписати упадокъ руськой справы и въ загалѣ упадокъ Русиновъ въ Угорщинѣ»¹⁵⁹. Якби вони повели свій народ в напрямку «щиронародномъ», стояли б угорські русини на тому ступені розвитку, «на котромъ стоять нынѣ Русини галицьки, котри знають, що вони за одни, якихъ батьковѣ дѣти и куды прямують, щобъ вибороти своѣй народности красшу долю и принадлежне цѣлой Малоруси самостойне мѣсце въ семьѣ славянськихъ народовѣ»¹⁶⁰ (підкреслено мною – В.Ф.).

Направду мало що змінилося з того часу. Типовий виразник менталітету сучасних галичан Володимир Павлів про особливе ставлення галичан до не-галичан висловився так: «З суміші і різноманіття моральних принципів всіх народів, що століттями творили феномен Галичини, утворилася головна наша спільна морально-етична риса – особливе ставлення до не-галичан. Тож сучасний Галичанин повинен ставитися до всіх інших або зі знавагою (до слабших), або з ненавистю (до сильніших). І головний принциповий пункт

¹⁵⁶ Див. наприклад: Магочій Павло Роберт. Про написання історії народів і держав // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Випуск 3. – Частина І. – К., 2008. – С. 58–76.

¹⁵⁷ Лукич В. Угорська Русь... – С. 10.

¹⁵⁸ Там само. – С. 11.

¹⁵⁹ Там само. – С. 13.

¹⁶⁰ Там само.

– не соромитися цього. Соромитись, натомість, годиться неприязного ставлення до інших Галичан з огляду на їхню «нижчість» в будь-якій сфері. Оскільки уникнути цього, зрозуміло, не вдасться, то потрібно прикладати чимало зусиль, що цю ваду зміло маскувати»¹⁶¹ (підкреслено мною – В.Ф.).

Угорська Русь у ХІХ столітті була не кращою, може й гіршою за Галичину, однак, її сини і дочки ніколи не дозволяли собі ані тоді, ані до нині повчати, а тим більше, принижувати інших, навіть якщо під «іншими» виступали кровні брати угорських русинів за походженням – русини галицькі. В суспільній свідомості міцно вконірівся стереотип про високий індекс толеранції та емансипації з боку закарпатців щодо інших. Натомість єдині, хто весь час намагався повчати закарпатців як не треба жити, чомусь були лише галичани. До них, звісно, у закарпатців сформувалося особливе ставлення. За прикладами ходити далеко не треба: для цього достатньо погортати десяток-другий електронних сайтів з обох боків Карпат та переріхувати мізантропічні опуси на вгадану Кремлем, Києвом, галичанами та місцевими рафінованими спадкоємцями яacobінського способу мислення тему «політичного русинства»¹⁶².

Загалом справедливо критикуючи угорсько-руську інтелігенцію за її москвофільство і мовне «язычіє», В. Лукич вважав, що «першими пробами выверти «язычіє» зь Угорської Руси» був «Русько Мадьярський Словарь» Ласло Чопея, виданий 1883 року в Будапешті¹⁶³. Та чи угорські русини повернуть свої зусилля на народну дорогу, дорогу «українсько-руську», покаже майбутнє¹⁶⁴. Великих ілюзій з цього приводу, як впливає з нарису, галицький автор не мав.

¹⁶¹ Павлів В. У пошуках Галичини (публіцистика і есеїстика). – Львів: «Піраміда», 2012. – С. 87.

¹⁶² З цього приводу див. слушну публікацію: Магочій Павло Роберт. Європейська Україна чи євразійська Малоросія? // Критика. – 2015. – Р. ХVІІІ. – Чис. 9-10 (203-204). – С. 19-22. Його ж: Європейська Україна, чи євразійська Малоросія? (Перероблена і росшырена версія) // Русин. Культурно-християнський часопис. – 2015. – Р. ХХV. – С. 1. – С. 8-10.

¹⁶³ Лукич В. Угорська Русь... – С. 27.

¹⁶⁴ Там само. – С. 30.

Вважаючи Угорську Русь «частиною Малоруси», В. Лукич звертається із закликом до своїх земляків: «Галицькимъ Русинамъ належало-бъ подумати о своихъ братахъ, погибающихъ зь тамтого боку Карпатовъ. Бувъ часъ, коли угорська Русь служила захистомъ для Украинцѣвъ, що втѣкали водъ польськихъ пановъ за Карпатськи горы; нинѣ та окраина нашого народу загибає, интелігенція мадяричить ся, а людъ шукає нового пристанища въ Америцѣ! Справдѣ треба бы скоро подумати о нашихъ загорныхъ братахъ. Чей зелѣзниця, що теперъ будують зо Стрыя до Мункача, переломить розмежуючи насъ горы и внесе такожъ на бѣдну, занедбану Русь угорську свѣжу струю живого духа и нового народнього та громадського життя...»¹⁶⁵ (підкреслено мною – В.Ф.).

Звісно, «загибаючою», «бідною» і «занедбаною» Угорська Русь була тільки тому, що національно розвивалася не тим «українсько-руським» шляхом, яким пішла Галичина, бо у всьому іншому, вона мала такий самий, а може ще й «кращий» зовнішній вигляд, доведеного угорськими властями до вимирання, краю¹⁶⁶. Чомусь галицьким русинам, «ко-

¹⁶⁵ Там само.

¹⁶⁶ Дет. див.: Меморандум у справі допомоги і розвитку духовних і матеріальних умов рутеномного народу, який проживає у північно-східних Карпатах / Мукачівський єпископ Юлій Фірцак, Мікловш Сеплонцаї, Імре Урані, Ласло Негре, Еден Йонаш, Єне Сентпалі, барон Жигмонд Перені, Шандор Лоняї, Гейза Лоняї, Янош Недецеї, Еден Барта, Ласло Томчаній, граф Габор Старої, Бейла Ком'яті, Бейла Гегедюш // До історії національних меншин Австро-Угорщини (ХІХ – поч. ХХ ст.) / Упорядк. та перекл. текстів Йосипа Кобалю; передм. Василя Худанича. – Ужгород: Карпати-Гражда, 2001. – С. 33-54; Еган Едмунд. Економічне становище руських селян в Угорщині. Меморандум. – Ужгород, 2001. – 40 с. (власне текст Меморандуму: – С. 10-25). Друкується за вид. Egan Edmund. Hospodársky stav Rusínských venkovanu v Uhrách. – Praha, 1922; Ілько Василь. Закарпатське село на початку ХХ ст. (1900-1919 рр.). – Львів: Видавництво Львівського університету, 1973. – 182 с.; Mayer Mária. Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910. – Budapest Akadémiai kiadó, 1977. – Old. 92-110; Нариси історії Закарпаття. У трьох томах. – Том І (з найдавніших часів до 1918 року) / Відп. ред. і керів. авт. кол. проф. І. Гранчак. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993. – С. 292-348.

три знають, що вони за одні, яких батьковъ дѣти и куды прямують», це не дуже допомогло, адже чимало руської інтелігенції ополучилася значно раніше за тих, хто з цього боку Карпат змадяризувався, а простий галицький люд з не меншим ентузіазмом та масовістю шукав собі кращого місця під Сонцем в тій таки Америці (здебільшого в Канаді, а не в США), куди мандрували за кращим життям і русини, словаки та угорці з Верхньої Угорщини.

На щастя для Угорської Русі, в той час справа «подумати о своихъ братахъ, погибающихъ зъ тамтого боку Карпатъ» далі декларативних закликів не пішла. Шкода, але мені не відомою є реакція ще живого на той час Ю. Целевича на досить односторонню та упереджену оцінку історії та сучасності Угорської Русі авторства В. Лукича (В. Левицького). Однак, це були лише початки ексклюзивістського розуміння історії «своихъ братовъ» російськими (з Наддніпрянщини) та австрійськими (з Галичини) українофілами, тому багато корисних і якісних ідей щодо європейської модернізації Закарпаття що від Києва, що від Львова чекати не доводилось ні тоді, ні після, ні зараз.

6. «...Одрізнана духовно од Галичини, більше, ніж Австралія від Європи»: Угорська Русь в споминах Драгоманова

Після обох поїздок в Угорську Русь (у серпні 1875 і в лютому 1876) в листі з Відня від 3 березня 1876 року до своєї дружини Людмили Михайлівної Кучинської, М. Драгоманов без зайвої скромності зізнався: «Я считаю Венгрию своим открытием»¹⁶⁷. І це схоже на правду.

Пройде багато часу і у відповіді на ювілейні привітання 16 грудня 1894 року 53-літній професор Софійського університету в Болгарії заявить: «Позаяк я був першим Українцем, одвідавшим Угорську Русь, і позаяк я побачив, що вона одрізнана духовно од Галичини, більше ніж Австралія од Європи, – то я собі дав Аннібалову присягу працювати для того, щоб прив'язати Угорську Русь до нашого національно-демократичного і поступового руху, в котрому лежить її єдиний порятунок. Нещасливі пригоди підрізали мої початки, котрі мусіли бути досить делікатні і складні, відповідно тамошньому стану річей. І з того часу, 18 років, ні один Українець, ні Галичанин не взявся поновити мої заходи і ні сам не поспробував що-небудь робити для закарпатських братів»¹⁶⁸ (підкреслено мною – В.Ф.).

Здавалося б все зрозуміло, однак, так виглядає лише на перший погляд. Згадуваний нами професор Я. Дашкевич, намагаючись розібратися в темі «Драгоманов і Закарпаття», спробував (назвемо його тут) на галицький манір реконструювати ті події. Дослідник стверджує, «що Драгоманов не був «першим українцем», якого Київська громада скерувала на Закарпаття»¹⁶⁹.

У червні 1875 року жертвою польської шпіономанії став якийсь Олександр Фесенко-Новрицький. Саме його, як впливає з листа його приятеля Сергія Подолинського з Києва

¹⁶⁷ Драгоманов М.П. Из листів до Л.М. Драгоманової про Австро-Угорську Русь // Народ. – 1895. – № 15-16. – С. 249.

¹⁶⁸ Відповідь М. Драгоманова на ювілейні привітання 16.XII.1894 // Михайло Драгоманов. Вибрані твори. Збірка політичних творів з примітками. – Т. 1 / За ред. Павла Богацького. – Прага, 1937.

¹⁶⁹ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 309.

24 (15) квітня 1875 року до Ф.М. Бучинського в Станіславів, було рекомендовано Київською громадою відрядити в Угорську Русь. Проте арешт Фесенка-Новрицького у Бориславі і відправка його назад до російського кордону¹⁷⁰, змушували киян шукати не лише іншу людину, але й шукати інший шлях дістатися Угорської Русі.

В результаті вибір випав на М. Драгоманова, а новий маршрут було визначено із Буковини у прикарпатське с. Жаб'є і далі через Чорногору в с. Луг і м. Сигет на Мараморощині. Непрямо це підтверджується і листом С. Подолинського із Галль біля Штеєр у Верхній Австрії до Ф. Бучинського, отриманого останнім 15 червня 1875 року, а також листом самого Ф. Бучинського від 4 липня 1875 року до Валеріана Смирнова¹⁷¹.

Отже, місію Фесенка-Новрицького навряд чи можна вважати успішною. Тому М. Драгоманов, як проти цього не заперечуватиме через сто років Я. Дашкевич чи хто інший, справді «був першим Українцем, одвідавши Угорську Русь», так би мовити, «відкривачем» Угорщини для російських україноманів. Стосовно ж маркування Галичини в ментальній карті російських українофілів, то вона властиво не була тотожною Україні не лише для Михайла Грушевського на початку минулого століття¹⁷²: властиво вона нею не була ще тривалий час. Академік Кирило Студинський, наприклад, чітко розмежував Галичину і Україну ще навіть на початку 1930-х років¹⁷³.

¹⁷⁰ Студинський Кирило. Галичина і Україна в листуванні 1862–1884 рр. Матеріали до історії української культури в Галичині та її зв'язки з Україною. – К., 1931. – Т. 1. – С. 219.

¹⁷¹ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 309–310.

¹⁷² Цит. за вид.: Грушевський Михайло. Галичина і Україна // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: Антологія. 2-ге видання (перероблене і доповнене) / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 447–452.

¹⁷³ Студинський Кирило. Галичина і Україна в листуванні 1862–1884 рр. Матеріали до історії української культури в Галичині та її зв'язки з Україною. – К., 1931. – Т. 1.

А завжди виважений у своїх роздумах сучасний львівський історик Ярослав Грицак, підтверджуючи і підважуючи водночас Гелнерівську тезу про обов'язковий зв'язок націоналізму з модерністю¹⁷⁴, на прикладі Франкової Галичини дійшов невтішного для вічних українських революціонерів висновку: «Підтверджує, бо до середини XIX ст. – моменту народження Франка і початку масштабних модернізаційних змін – кількість людей, які думали про себе як про українців, обраховувалися кількома сотнями, якщо не десятками», тоді як з огляду на ледь зачеплений індустріалізацією (=модернізацією) регіон, одночасно підважує, бо «на час його смерті число їх зросло настільки, що прийнято було вже говорити про «українське завоювання Галичини»¹⁷⁵, – вислову, що насправді належав польському історикові початку минулого століття Станіславу Смольці¹⁷⁶.

Об'єктивно оцінюючи ситуацію, що склалася в Угорській Русі упродовж усієї її історії М. Драгоманов не переставав наполягати на її обережній та все таки «поступово-демократичній» українізації. Оптимізму додавали особисті відвідини краю у 1875–1876 роках, а «...познайомивсь з татешніми студентами у Відні, почало виявляється, що моя програма заходу коло них зовсім не трудна до виконання...»¹⁷⁷ (підкреслено мною – В.Ф.).

Тим фактом, що «закарпатяне» на той час за вказівкою Мукачівського греко-католицького єпископа-мадярона Стефана Панковича (1867–1874) здебільшого навчалися в Бу-

¹⁷⁴ Геллнер Ернест. Пришествие национализма. Мифы нации и клас-са // Нации и национализм / Б. Андерсен, О. Бауэр, М. Хрох и др. / Пер. с англ. и нем. Л.Е. переяславцевой, М.С. Панина, М.Б. Гнедовского. – М.: Праксин, 2002. – С. 146–200; Геллнер Ернест. Нації та націоналізм; Націоналізм / Пер. з англ. – К.: Таксон, 2003. – 300 с.

¹⁷⁵ Грицак Ярослав. Пророк у своїй вітчизні... – С. 13.

¹⁷⁶ Цит. за: Лисяк-Рудницький Іван. Українці в Галичині під австрійським пануванням // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2-х томах. – Т. I / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дециці, Г. Киван, Е. Панкєєвої. – К.: Основи, 1994. – С. 433.; Грицак Ярослав. Нарис історії України... – С. 80.

¹⁷⁷ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина друга... – С. 176.

дапешті, а не у Відні¹⁷⁸, М. Драгоманов себе надто не обтяжував. Знайомство «з тамтешніми студентами у Відні», серед яких вочевидь було більше галичан, аніж «закарпатян», остаточно переконало вихідця із неозорих козацьких степів у спроможності виконання його «програми заходу».

Разом з тим український діяч не переставав критикувати галицько-народовецьке розуміння «угорських справ», носіям якого методично робив «батьківські» настанови / щеплення. Як приклад, він наводив, «во многому цінній», цитовану статтю В. Лукича «Угорська Русь», яку дотепно критикував: «...бачу, що ортодоксальні народовці й досі нічогісінько не розуміють в справах Угорщини, коли сам В. Лукич бачить в шкідливому й підлому мадярові Панковичі трохи не народовецья тільки через те, що він виступив проти православія й

¹⁷⁸ У 1873 р. Стефан Панкович відкличе всіх кліриків Мукачівської єпархії з Генеральної греко-католицької семінарії у Відні, і накаже їм (та всім їхнім наступникам) продовжувати навчання у Будапештській центральній семінарії та Митрополічій семінарії в Естергомі. В них, для Мукачівської та Пряшівської єпархій, щороку забезпечувалось по чотири та відповідно по два місця там і там. До 1873 Греко-католицьку генеральну семінарію у Відні (заново засновану у будинку колишнього Stadtconvikt-у 1852), де ректором, крім інших, упродовж 1857–1862 рр. був священник із Мукачівської єпархії Микола Нодь, закінчило понад 50 кліриків з Угорської Русі (Мукачівської і Пряшівської єпархій), в т.ч. і майбутній єпископ Мукачівський Юлій (Фірцак) (1891–1912). Причиною такого кардинального рішення єпископа Панковича слід вбачати в тому, що клірики, які поверталися до своєї єпархії з Відня були перейняті слов'янським духом і прихильністю до чистоти східного обряду від латинських нашарувань, що, в розумінні єпископа-мадярона, було тотожним «москвофільству» і схильністю до «православ'я»: Сильвай І.А. Положение угорских русских под управлением Стефана Панковича, епископа Мукачевского // И.А. Сильвай (Уриил Метеор). Избранные произведения. – Братислава: Словацкое издательство художественной литературы, 1957. – С. 352–389; Pekar Athanasius B., OSBM. The bishops the Eparchy of Mukachevo with historical outlines. – Pittsburgh: Byzantine seminary press, 1979. – P. 41–45; Пронин Василий, архимандрит. История Православной Церкви на Закарпатье. – Мукачево: Свято-Николаевский Мукачевский монастырь, 2005. – С. 394–401; Botlik József. Hármaskereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). – Budapest: Hatodik síp alapítvány új mandátum könyvkiadó, 1997. – 88–107. Old.

Росії, – що йому, як угорському чиновнику-єпископу, було, звісно, не трудно. Не диво, що при такому розумінні угорсько-руських справ народовецька пропаганда серед закарпатських русинів не посувається¹⁷⁹ (підкреслено мною – В.Ф.).

Водночас саме у Відні, під час роботи всесвітньої виставки художніх промислів, в угорському відділі якої російському україноману спочатку не забажали показувати слов'янських шкільних книг, в т.ч. й руських, а коли таки дозволили (аж один номер урядової шкільної газети!), Драгоманов зробив висновок, що це була ані російщина, ані народна мова Угорської Русі, а «господь зна, якою мовою і правописом писаний», [...] «що тільки «плюнуть та перехреститься», як каже Гоголева сваха. Це було перше моє знаомство з печаттю угорських земляків» (підкреслено мною – В.Ф.).

Єдиним приємним спогадом, що зостався у М. Драгоманова з цієї виставки, то це, як він писав, «пребагата колекція костюмів і орнаментики народної з угорської Русі», багатства якого активний київський громадівець не бачив ні до, ні після, навіть у «самоу Пешті»* 1875 року¹⁸⁰.

Тож, маючи доволі скупі уявлення про Угорську Русь, Драгоманов почав розпитувати як до неї потрапити в «буковинського Шевченка» Юрія Федьковича. Однак, ані у Львові, ані в Станіславі, ані у Чернівцях ніхто до путя не міг нічого сказати про Угорську Русь. Ю. Федькович порадив Драгоманову їхати до етнографа-любителя, священника Степана Витвицького у с. Жаб'є що на Станіславщині.

Правда сам гірський парох, який жив у 8 чи 10 км. від угорської границі, навіть не знав священника з іншого боку австро-угорського внутрішнього кордону. Тоді мабуть М. Драгоманов і зробив сумний, але об'єктивний висновок: «Взагалі Галичина відділена від Угорщини гірше, як «китайським муром», і в інтелігенціях, звісно, більше, ніж у мужиків, бо про останніх я довідався, що вони, напр., во-

¹⁷⁹ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина друга. – С. 176–177.

* Від 1872 р. Будапешт – В.Ф.

¹⁸⁰ Там само. – С. 189–190.

зять дещо продавати з Жаб'його в Сігот»¹⁸¹ (підкреслено мною – В.Ф.).

Детальніше про свої чорногорські пригоди великий наддніпрянець описав у листі до Мелітона Бучинського уже після повернення до Києва 25 вересня 1875 р.¹⁸² та в листі до дружини Людмили Кучинської¹⁸³. Невідомий проводир-гуцул провів російського україномана через карпатську Чорногору в с. Луг (сьогодні Рахівський р-н), звідки він невдовзі відправився до мараморошського Сиготу¹⁸⁴.

Примітно, що Драгоманов діставався столиці комітату / жупи Мараморош тим самим шляхом, що і Я. Головацький кілька десятків років перед тим. На цей час Жаб'є уже було досить великим селом, налічувало 1000 номерів хат і мало дві церкви, а його жителі вели активну торгівлю кіньми і бринзою на щорічному ярмарку в мараморошському Сиготі¹⁸⁵.

Найбільше про Угорську Русь М. Драгоманов згадував у своїй п'ятій (останній) частині «Австро-руських споминів». На цей раз до «метрополії русинів» – міста Мункача¹⁸⁶, Драгоманов потрапив із розташованого в горах Сигота, де, як йому запам'яталося, що «на станції всі урядники й публіка

¹⁸¹ Там само. – С. 263.

¹⁸² Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським 1871–1877 / Зладив М. Павлик. – Львів, 1910. – С. 328.

¹⁸³ Драгоманов М.П. Із листів до Л.М. Драгоманової про Австро-Угорську Русь // Народ. – 1895. – № 15-16. – С. 253.

¹⁸⁴ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина друга. – С. 268–269.

¹⁸⁵ Головацький Яків. Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л. // Подорожі в Українські Карпати: Збірник... – С. 51, 59.

¹⁸⁶ Так місто Мукачево назвав на початку XIX ст. відомий греко-католицький священик, просвітник і філософ Василь Довгович: Фенич Володимир. Конфесійна і національна ідентичність Василя Довговича (1783–1849 рр.) // Василь Довгович з точки зору прочитання. Матеріали конференцій, присвячених 220-ій річниці від дня народження визначного закарпатського письменника, філософа, етнографа, церковного та громадського діяча, одного з фундаторів і члена-кореспондента Угорської академії наук Василя Довговича / Упорядкування О. Д. Довганича та І. М. Ребрика. – Ужгород: Гражда, 2004. – С. 29–46.

говорили по-мадярському». Не без проблем придбавши квиток у вагоні III-го класу до Мукачева, Драгоманов опинився, за винятком однієї особи, в цілком мадярському середовищі.

Одинокий «подорожній був щось таке подібне до дяка або сотрудника при церкві, але проживав у такій країні, що русини перемішались зо словаками, так що не міг потрапити ні на яку чисту мову, а до того ще хотів говорити «по-письменному», звисока...», – писав наддніпрянець про свого попутчика¹⁸⁷ (підкреслено мною – В.Ф.). Без жодного перебільшення щось подібне спостерігаємо «у вагонах III-го класу» на українській залізниці і сьогодні. Зізнатися, правда, в цьому соромно: як-не-як від 1945 року живемо в одній країні, а від 1991 року – ще й у своїй, а спілкуємося між собою як і сто років тому «господь зна, якою мовою і правописом писаною».

Уже на станції в Мукачеві, у відповідь на запитання російського гостя до товариства, в якому двоє були греко-католицькими священиками, «як мені дістатись в монастир, чи далеко?», «ввічливо» «Всі надулись, один пробурчав: не знаю!». Зустрівшись із непривітною гостинністю «закарпатян» до чужинців, а саме так сприйняли недовірливі русини М. Драгоманова, як він зізнається і в Сиготі, і в поїзді, і в Мункачі, він дістався на фіякрі (бричці) до середньовічного монастиря на Чернечій горі.

Біля нього Драгоманов побачив «особу в довгому костюмі, але не подібну ні до православних, ні до римських монашеських костюмів... з бородою». Тією таємничою особою виявився тогочасний ігумен монастиря монах-василіанин Анатолій Кралицький¹⁸⁸, якого, власне, подорожувач і шукав. Говорячи до нього «по-українському», о. Кралицький запитав, чи він випадково не з Галичини, нащо Дра-

¹⁸⁷ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина п'ята... – С. 274–275.

¹⁸⁸ Про А. Кралицького та його менталітет див.: Кралицький Анатолій. «Кому мила єсть отчина...» / Упорядн. текстів, автор вст. ст. та приміток Валерій Падык. – Ужгород, 1998. – 112 с.

гоманов йому ввічливо відповів: «Ні, з України, з Києва...»¹⁸⁹ (підкреслено мною – В.Ф.).

Як бачимо, для Кралицького і його угро-руської спільноти будь-хто, хто говорив не «по-руськи» (русинськи) чи на вигляд не був подібним до таємничих угро-русів, апіорі ототожнювався з випадковими гостями з іншого боку Карпат – насамперед Галичини. Зістріч і розмову двох відомих серед своїх співвітчизників діячів, хоч і різного калібру, все ж належить сприймати через призму індикативності їхнього світогляду репрезентованого ними суспільства, в якому вони жили.

Про те, що Галичина не Вкраїна, знав не тільки Кралицький (так вважав і народовець-галичанин В. Лукич). Але той факт, що так міркував і сам Драгоманов, вартий бодай однієї репліки: остаточного козацько-українського завоювання Галицької Русі на той час ще не відбулося. Тоді М. Драгоманов і наддніпрянські україномани ще не знайшли виконавців ідеї / проекту перетворення Галичини в «П'ємонт» України. Та й до Емського указу (1876 р.) в цьому попросту не було жодної потреби. Пізніше, тим виконавцем стане Іван Франко та його радикальна спільнота галицьких русинів, для яких українофільські соціалістичні ідеї Драгоманова матимуть неабиякий вплив та вагу¹⁹⁰.

Як уже йшлося, особою, до якої галицькі народовці рекомендували М. Драгоманова звернутися в Мукачеві, був дивний русофіл о. Анатолій Кралицький, «ігумен руского монастиря, сотрудник «Слова», [який] не бачив ніколи видання общ[ества] Качковського, поки йому не привіз їх

¹⁸⁹ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина п'ята... – С. 276.

¹⁹⁰ Ширше див.: Чорновол Ігор. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – Львів: Львівська академія мистецтв, 2000. – 247 с.; Химка Джон-Пол. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890) / Наук. ред. О.С. Жерноклеєв; пер. з англ. С. Левченка. – К.: Вид-во «основні цінності», 2002. – 328 с. [Серія «Спадщина». Книга 16]; Грицак Ярослав. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). – К.: Критика, 2006. – 631 с.

україноман із Росії!»¹⁹¹. Зоставшись на прохання ігумена ночувати в монастирі, між незнайомцями зав'язалася жвава розмова «про всякі національні справи в Росії, в австрійській Русі», а коли «зайшла розмова про мадяронство», [...] «Я винув у ньому найбільше самих русинів, брак у них демократизму* з чого виходило в масі угро-руського попівства мадяронство, а в патріотах поверховне «москвофільство» і зневага до свого демосу, його мови і інтересів»¹⁹² (підкреслено мною – В.Ф.).

Попередньо із слів Драгоманова можна висувати, що природне не лише для угро-руських священиків («попівства»), але й для всього народу («демосу») «мадяронство» (перебування на десятому столітті в складі корони св. Іштвана як своєї держави навряд чи в когось викликало симпатії до іншої держави, крім, звісно ще Австрії та Росії) російським україноманом розумілося відсталістю, як власне і домінування в деяких «патріотах поверхного «москвофільства»» тільки через «брак у них демократизму».

Полишивши «метрополію русинів» без особливих теплих вражень, М. Драгоманов відправився до Унг'вара (Ужгорода), де за рекомендацією А. Кралицького зустрівся з редактором популярної в Угорській Русі газети «Карпат» священиком Миколою Гомічковим. «То був особисто приятний чоловік, гостинний, веселий, відвертіший в манерах за галичан, як усі угорці...» (підкреслено мною – В.Ф.), а ідеї «мав прекумедні для нас, хоч консеквентно угорські»¹⁹³, та все ж.

Разом, таким чином, як вираховував Я. Дашкевич, в перший раз у серпні 1875 року М. Драгоманов перебував в Угорській Русі (від с. Луг на Мараморощині до с. Чоп, що по-

¹⁹¹ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина п'ята... – С. 276.

* Тут автор споминів робить дивну примітку: «Кумедно, що патріотичні писателі між угорськими русинами, як, напр., Духнович, непременно старались вивести свої родини від бояр і шляхти з Росії»: Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина п'ята... – С. 276.

¹⁹² Там само. – С. 276–277.

¹⁹³ Там само. – С. 277–278.

близу Унгвара) десь 8-9 днів¹⁹⁴. Відверто кажучи це є надто мало, як для людини, яка матиме «готовий рецепт», як «прилучити пораненого брата до нашого поступового демократичного руху» – українства. Та хіба це коли-небудь стояло на заваді котромусь із видатних українців «лікувати» «пораненого брата» наперед заготовленим рецептом без усебічного встановлення діагнозу хворого?

Зробивши висновок, що ужгородські москвофіли «вірували в «одинъ русский языкъ», яким пишуть «господа» в Росії, хоч самі ні писати, ні говорити ним не могли, а говорили, звичайно, по-мадярському»¹⁹⁵, М. Драгоманов залишив Унгвар з великим смутком на душі. На вузловій станції Чоп, поки він чекав поїзд в напрямку до Кошиць і Пряшева, російський україноман підвів підсумок усьому тому, «що бачив і чув на угорській Русі: пригадав я мадярську й жидівську зневагу народу, темноту народну, тупість, егоїзм і слабодушність інтелігенції руської, – і мені стало гірко, як ніколи не було», так що аж просльозився – «прямо в тарілку...»¹⁹⁶.

Цікавий факт: рівно рік перед тим, коли до Унгвара із Будапешту повертався мукачівський єпископ-мадярон Стефан Панкович, через «руський патріотизм» якого російський україноман критикував галичанина В. Лукича (Левицького), саме в ідальні залізничної станції Чоп, він отруївся рибним супом¹⁹⁷. Невдовзі владику Панкович помре в тому ж віці, що й пізніше залишить грішний світ й сам Михайло Драгоманов. Хай це і буде лише банальним співпадінням, але з перспективи інтелектуального завоювання Закарпаття Україною, саме ці сюжети в біографіях Стефана Панковича та Михайла Драгоманова зіграють визначальну роль.

Тоді то (в серпні 1875 р.) Михайло Петрович вперше «дав собі Ганібалову присягу: що-небудь зробити для угорської Русі, по крайній мірі направити кілька душ на реальну

¹⁹⁴ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 309.

¹⁹⁵ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина п'ята... – С. 279.

¹⁹⁶ Там само.

¹⁹⁷ Peкар A. B., OSBM. The bishops the Eparchy of Mukachevo... – P. 41–45.

працю для народу в демократично-поступовому напрямку»¹⁹⁸, тобто – українському (підкреслено мною – В.Ф.). Успереч справжній клятві Ганнібала усе своє життя боротися з Римом, Драгоманов хотів лише що-небудь зробити для Угорської Русі, бодай направити до неї кілька душ, щоб працювали для її народу в «демократично-поступовому напрямку».

У Кошицях, місті переважно словацьким і протестантським, М. Драгоманов зауважив, що «словаки куди ліпше русинів держаться своєї національності. Мадярської розмови я майже не чув, і навіть на мою німецьку розмову словаки відповідали мені по-словацькому». [...] «Зовсім інакше в православно-уніатській Русі, де мертва церковнослов'янщина не дала національної просвіти навіть попам: там міщанство піддалось мадяризації, котра несла за собою все таки просвіту, а нарешті почали мадяритись і самі попи. При рущині zostались одні селяни, та зате zostались вони й без просвіти...», – з болем писав російський емігрант¹⁹⁹ (підкреслено мною – В.Ф.).

Маючи рекомендації з Унгвара (певно від о. М. Гомічкова), в Пряшеві М. Драгоманов звернувся «до одного попа, досить важного в єпископії, пам'ятається Ладомирецького по імені...*», який «не маючи в собі нічого аскетичного», прийняв чужинця «досить прохолодно», за що той прозвав його «декорованим прелатом»²⁰⁰. Хоч російський подорожував трохи наплутав щодо особистості пряшівського пароха, москвофільська атмосфера серед місцевої греко-

¹⁹⁸ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина п'ята... – С. 279.

¹⁹⁹ Там само. – С. 279–280.

* о. Віктор Ладомерський був парохом у Пряшеві лише 1865–1866 р. Певно М. Драгоманов помилився, бо упродовж 1873–1879 рр. пряшівським парохом був о. Олександр Ройкович. Див.: Schematismus Prešovskej Gréckokatolíckej metropolie. 2008. – Prešov, 2008. – S. 127–128. Цю помилку у Драгоманова помітив і Я. Дашкевич, але не став з'ясовувати достовірності особи тогочасного пряшівського пароха: Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 309.

²⁰⁰ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина п'ята... – С. 280.

католицької інтелігенції залишалася домінуючою навіть до 1920-х років²⁰¹.

Як наслідок, вже під час перших відвідин Угорської Русі (1875) М. Драгоманов, хоч і «зає́язавши ширші стосунки», виніс з неї загалом песимістичні висновки. Ніхто з його співбесідників – у Мукачеві – о. А. Кралицький (треба думати за рекомендацією галичан), в Ужгороді – видавець М. Гомічков (мабуть за рекомендацією Кралицького) і в Пряшеві – о. Ладомирецький(?) (за рекомендацією Гоміčkова), – не сприйняв його «демократично-поступових» (консеквентно українських) ідей.

Після всього цього російський україноман підсумував: «Угорська Русь – країна з усіх боків занедбана й задавлена мадярством – не тільки національним, але й соціальним, шляхоцтвом, котре живе в головах навіть тамтешніх руських патріотів, найпротивніших мадярству. Через те найперше потреба там ширити демократизм. Починати справу з національного руського кінця там непрактично, бо краєва рущина там дуже слаба культурно й не шанується самими руськими патріотами. Наше українофільство там теж не на руку, бо воно опирається на козацькі традиції, котрі вже й у Галичині ледве зачепили народ, а в угорській Русі зовсім не відомі. Як-не-як, а єдина історична подія, котра вразила угорських русинів і показала їм руську силу, це була воєнна російська окупація 1849 р., котра зігнула мадярського пана – найстрашнішу доти силу для угорського русина. Через те москвофільство в угорській Русі – проява цілком натуральна, тим більше, що про друге русофільство там і не чуть було: я був перший українець, котрий заїхав на угорську Русь і заговорив там мо-

²⁰¹ Принаймні це впливає зі спогадів о. Севастіяна Сабола, ЧСВВ (Зореслава): «Доля Пряшівщини близька моєму сердцю». Інтерв'ю з поетом Зореславом о. Севастіяном С. Саболом ЧСВВ вів Микола Мушинка // Дукля. – Пряшів, 1990. – № 5. – С. 37; «Ми горіли Україною». Інтерв'ю з о. Степаном-Севастіяном Саболом (Зореславом) ЧСВВ вів Іван Ребрик // Дукля. – Пряшів, 1991. – № 1. – С. 39.

вою, іншою від мови всяких других руських патріотів»²⁰² (підкреслено мною – В.Ф.).

Отже, на думку «першого українця, котрий заїхав на угорську Русь і заговорив там мовою, іншою від мови всяких других руських патріотів», нагальну потребу ширити в Угорській Русі демократизм «з національного руського кінця» – не практично, через українофільство – «не на руку», «бо воно опирається на козацькі традиції», котрі «в угорській Русі зовсім не відомі», а тому залишається тільки москвофільство – «проява цілком натуральна, тим більше, що про друге русофільство там і не чуть було», що з огляду на розвиток національної ідентичності місцевої угро-руської інтелігенції (переважно церковної греко-католицької) і не було дивиною.

Угорську Русь М. Драгоманов вперше залишав з такими «думками й мріями»: «Біда тільки, що угорське москвофільство через краєві обставини стало ще більше клерикальним, ніж галицьке, ще більше зв'язалось у літературі з церковнослов'янщиною і зовсім уже не прийняло в себе ніяких новіших культурних чи соціально-політичних ідей. Доводити угро-руську дяківщину до чого-небудь свіжішого можна тільки за посередництвом російського письменства, до котрого форми вона все-таки тягнеться. Треба тільки показати угро-руській інтелігенції поступовий і демократичний елемент у тому письменстві та критику самого російського життя, котре через націоналістичні окуляри угро-руських патріотів показується їм райським. Поряд з російськими творами, такими як «Записки охотника» Тургенєва, поезії Некрасова, повісті Решетникова, Успенського й т. ін., можна пускати й українські, в котрих чисто демократична ідея бере перевагу над козакофільством – як повісті Квітки, М. Вовчка і т. ін., з галицьких – повісті Федьковича, а вже послі Шевченка в комплекті.

Звісно, що поряд з тим треба б, щоб галицько-українська просвітна демократія сама робила, так сказа-

²⁰² Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина п'ята... – С. 281.

ти, місії в угорську Русь, щоб пізнати її обставини, зав'язати особисті стосунки, а надто в простому народо-ві, та впливати безпосередньо на той народ словом та книжками, до нього приладженими, а далі осібними товариствами просвітно-агітаційними.

З цих усіх способів будити угорську Русь я вибрав собі думкою те, що було в моїх силах, і сподівався, що в Галичині, на Україні і навіть на Великорусі знайду помічників для тої цілі»²⁰³ (підкреслено мною – В.Ф.).

Відповідаючи, таким чином, на питання, що робити, як слід робити і хто повинен би робити, великий україноман із Росії пропонував рухатися послідовно в такому порядку: 1) «можна тільки за посередництвом російського письменства» [...] «показати угро-руській інтелігенції поступовий і демократичний елемент у тому письменстві та критику самого російського життя», 2) «поряд з російськими творами», [...] «можна пускати й українські, в котрих чисто демократична ідея бере перевагу над козакофільством» і лише «вже послі Шевченка в комплекті», 3) а повинна робити «місії в угорську Русь» винятково «галицько-українська просвітна демократія», яка мала «впливати безпосередньо на той народ словом та книжками, до нього приладженими, а далі осібними товариствами просвітно-агітаційними», хоч Драгоманов «і сподівався, що в Галичині, на Україні і навіть на Великорусі» знайде «помічників для тої цілі».

Друга поїздка М. Драгоманова в Угорську Русь пролягла вже по маршруту з Перемишля до Унґвара, куди він прибув 26 лютого 1876 року, коли назавжди залишив Російську імперію, ще задовго до появи Емського указу Александра II (18 травня 1876), за яким його належало заарештувати і вислати разом з Павлом Чубинським²⁰⁴. На цей раз уже він так не думав як тоді, коли вперше відвідав Угорську Русь.

²⁰³ Там само. – С. 281–282.

²⁰⁴ Про дивовижні обставини отримання закордонного паспорта 10 січня 1876 р. та еміграції М. Драгоманова з російського Києва за допомогою Київського генерал-губернатора князя Александра Дондукова-Корсакова та шефа III-го Відділу Його Імператорської Таємної Канцелярії графа Алексея Потапова див.: Дорощкевич О. Листи М.П. Дра-

Наступного дня, в суботу, Драгоманов зустрічався з М. Гомічковим в Ужгороді, з яким вони обмінялися деякими книжками. До пропозиції Гоміčkова «написати две-три передовые статьи о томъ, что дѣлать угорскимъ русскимъ», Драгоманов спочатку віднісся прохолодно: «Я напишу – и онъ в невинности напечатаетъ – а дальшѣ?», – запитував себе емігрант²⁰⁵.

Та попри об'єктивний скепсис, редакторів «Карпату» Драгоманов все ж передав рукопис своєї статті про вивчення народної словесності у Великій, Малій та Білій Русі, яку той в травні 1876 року надрукував у кількох номерах ужгородської газети «Карпаты»²⁰⁶. Але незважаючи на те, що йому вдалося переконати Гоміčkова надрукувати статтю «про досліди народної словесності в Росії, – велико-, мало- і білоруської...» та «відозву до угорських русинів, щоб збирали і давали мені пісні й казки свого народу» [...], все ж «до більшого демократизму літературного Гоміčkова ніяк не можна було підбити»²⁰⁷.

Не дивлячись на те, що з Драгомановим так само як і з простими людьми унґварський видавець говорив «досить чистою малоруською мовою, та тільки з жінкою і сином говорив не інакше, як по-модярському», [...] «спеціально про Україну Гомічков знав мало і не інтересувався нею. До Росії як до держави він мав пошану...», хоч «у нього в домі, як і в бібліотеці монастиря в Мункачі, я не бачив ні одного класика російського»²⁰⁸ (підкреслено мною – В.Ф.).

гоманова до О.М. Пипіна // За сто літ. – Харків-Київ, 1927. – № 3. – С. 93; Драгоманов М.П. Автобіографія // Былое. – Іюнь. – 1906. – С. 201–202; Миллер А.И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – Санкт-Петербург: Изд-во «Алетейя», 2000. – С. 182–183.

²⁰⁵ Драгоманов М. Із листів... – С. 250.

²⁰⁶ Драгомановъ Михайль. Изучение народной словесности въ Великой и Малой Руси // Карпаты. – 1876. – 15/3 мая; – 22/10 мая; – 5 июня/24 мая.

²⁰⁷ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина п'ята... – С. 278.

²⁰⁸ Там само.

Тоді ж, 27 чи 28 лютого, Драгоманов зустрічався із студентами Унґварської богословської семінарії, серед яких шукав записувачів народних історичних пісень. Їм російський україноман передав різні книги київського, львівського, коломиїського та віденського друку. Це були твори як російських, так і українських авторів різного національного та соціального спрямування²⁰⁹. Чотирьох (із 120-ти) семінаристів Драгоманов як особистість і «його» книги особливо зацікавили.

З огляду на те, що їхні прізвища зустрічаються здебільшого в документах оперативно-розшукової діяльності угорських і австрійських правоохоронних служб, ними могли бути Михайло Бачинський, з яким ще в 1875 році в Турці познайомився Михайло Павлик і вів сяку-таку переписку²¹⁰, другим був Шімон Ревтій²¹¹, третім – Феодор Матяцков²¹², прізвище четвертого – залишається невідомим²¹³. Припускаю, що ним міг бути рідний брат відомого невдовзі угорського сільського історика о. Юрія Жатковича унґварський вчитель Павло Жаткович (1852–1916) – батько майбутнього першого губернатора Подкарпатської Русі Григорія Жатковича (1886–1967)²¹⁴.

²⁰⁹ Драгоманов Михайло. В справі Угорської Русі // Народ: руско-українська радикальна часопись. – 1895. – № 11. – С. 165.

²¹⁰ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / Зладив М. Павлик. – Чернівці, 1910. – Т. 2. – С. 190–192. У О. Мазурка він чогось названий «М. Бучинським»: Мазурок О. Плата за вільнодумство... – С. 14. Мабуть автор сплутав його із Мелітоном Бучинським.

²¹¹ Деякі історики його прочитали як «Симон Ревлій»: Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 310, або «Ш. Ревл»: Мазурок Олег. Плата за вільнодумство... – С. 14.

²¹² У О. Мазурка він чомусь пишеться «Ф. Матіяш»: Мазурок Олег. Плата за вільнодумство... – С. 14.

²¹³ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 310.

²¹⁴ Загальну інформацію про Павла, Юрія Калмана і Григорія Жатковичів див.: Енциклопедія історії та культури карпатських русинів / Укладачі: Павло Роберт Маґочій, Іван Поп; заг. ред. Павла Роберта Маґочія; пер. з англ. Надії Кушко; ред. укр. вид. Валерій Падяк; карти Павла Роберта Маґочія; вип. ред. Лариса Ільченко. – Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010. – С. 228–230.

У неділю 28 лютого 1876 року М. Драгоманов певно мав зустріч із унґварським євреем-книгарем на прізвище Розер²¹⁵, який погодився взяти під комісію кілька примірників книг від неочікуваного гостя²¹⁶. Того ж дня Драгоманов відбув із Унґвара до Будапешта, де зустрівся з якимись трьома руськими чиновниками, прізвище одного з яких починалося і закінчувалося на «Р-ий». Далі він повернувся до Відня, звідки вже 3 і 4 березня писав листи своїй дружині²¹⁷ та відомому російському славісту О.М. Пипіну²¹⁸.

Отже, друге перебування М. Драгоманова в Угорській Русі як у часі (всього неповних три останні лютневі дні), так і в просторі (обмежившись лише Унґваром), було хоч і короткотривалим, проте більш плідним, аніж перше.

Друге перебування Драгоманова в Унґварі не пройшло не поміченим і з боку місцевої інтелігенції. Крім згадуваної нами публікації самого російського емігранта, в тому ж «Карпаті» один із провідних угро-руських москвофілів о. Іван Раковський «вшанував» Драгоманова невеликою, та й не дуже позитивною, рецензією на його «Исторические песни малоруського народа» та на «Повісті» Ю. Федьковича з передмовою М. Драгоманова²¹⁹. Найбільшим успіхом двох поїздок Драгоманова мабуть було розширення кореспонденційних зв'язків з молодією угро-руською інтелігенцією.

Попри виправданий песимізм М. Драгоманова, пропозиція М. Гомічкова таки не залишилася без відповіді, хоч і публічного ефекту вона не набула. М. Драгоманов таки взявся за написання серії статей у вигляді листів – жанру, який він дуже любив. Але до унґварського «Карпату» він їх із зрозумілих причин не надіслав.

²¹⁵ Прізвище подається у донесенні Дирекції поліції у Львові міністрові внутрішніх справ у Відні: Р[оздольський] Р. Початки... – № 7-11. – С. 15.

²¹⁶ Дашкевич Я. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 310–311.

²¹⁷ Драгоманов М.П. Із листів до Л.М. Драгоманової про Австро-Угорську Русь // Народ. – 1895. – № 15-16. – С. 249–251.

²¹⁸ Дорошенко Олександр. Листи М.П. Драгоманова до О.М. Пипіна // За сто літ. – К., 1928. – Кн. 3. – С. 76.

²¹⁹ Р[аковский] И. Библиография // Карпаты. – 1876. – 24/12 мая.

Спершу – в листопаді 1876 року, Драгоманов запропонував свої листи редакції львівського «Друга» під назвою «Письма до угроруссовъ». Та на цей раз на заваді стала редакційна політика газети: із листа М. Павлика до М. Драгоманова від 18 листопада 1876 року стає зрозумілим, що листи, які не стосуються Галичини редакційний комітет «Друга» публікувати вагався. У свою чергу М. Павлик погоджувався їх перекласти на «українську» мову, але на той час уже сам Драгоманов від своєї пропозиції відмовився²²⁰, мабуть, боячись, що тоді їх не зрозуміють самі угро-руси, яким вони адресовані.

Невдовзі львівському «Другові» у грудні 1876 року М. Драгоманов пропонував полемічну статтю під попередньою назвою «Про «Карпатову» логіку». Редакційний комітет знову вагався, але остаточно погодився її надрукувати в першому номері наступного 1877 року. Про це можна дізнатися з листів М. Павлика зі Львова до М. Драгоманова від 8-11 та 17 грудня 1876 року. Та на цей раз її до редакції уже сам Драгоманов не вислав²²¹.

Наступного року, але вже в іншій книзі Драгоманова, виданої одночасно в Женеві, Базелі та Ліоні²²², було оголошено про підготовку до друку окремої брошури під назвою «Украинофильство и социализмъ въ Руси Венгерской». У 1879 році в Женеві рукопис «великої й надзвичайно цінної статті про Угорську Русь» особисто читав М. Павлик²²³. Однак, зрештою, брошура так і не вийшла друком, а рукопис, судячи з усього, десь згубився.

Коли ж після 1876 року в австрійських друкованих виданнях проти М. Драгоманова «всилилась лайка», редактор унґварського «Карпата» М. Гомічков теж вирішив додати

²²⁰ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом... – Т. 2. – С. 106–107; Дашкевич Я. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 315.

²²¹ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом... – Т. 2. – С. 125, 133, 135.

²²² Драгоманов Михайло. Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії. – Женева; Базель; Ліон, 1877. – С. 4 (обкладинки).

²²³ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом... – Т. 2. – С. 106.

свою «ложку дьогтю». У 1877 році популярний унґварський видавець категорично негативно відповів на заклик Драгоманова писати простою народною мовою: «Г[осподи]н[ь] Драгомановъ хочетъ отъ насъ, чтобы мы писали языкомъ слугъ, но литература пишется везде для господиновъ»²²⁴.

Поступово від російської (точніше суржика) Гомічков, як, власне, і переважна більшість угро-руської церковної греко-католицької інтелігенції, скотився писати повністю помадярськи: «І резонно, бо «господа» росіяни далеко, а мадьяри під боком», – з гіркотою підсумовував колишній наддніпрянець²²⁵.

Та якби не склалися стосунки Михайла Петровича з угро-руськими «патріотами», від того часу, як він провідає Угорську Русь, всю українську суспільно-політичну думку супроводжуватиме щонайменше дивне розуміння «демократизму» та «еволюційності» місцевих русинів, суголосно ототожнених винятково з українством. А коли історичний процес проходив без українства, то ні про «еволюцію», ні про «демократію» в Угорській, Підкарпатській чи ще там якій Русі годі й говорити²²⁶.

²²⁴ Цит. за: Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина п'ята... – С. 278.

²²⁵ Там само.

²²⁶ В якості одного з подібних прикладів сприйняття Підкарпаття див.: Кушніренко Микола. Розвиток національної свідомості карпатоукраїнського селянства // Проблем. – Відень. – 1942. – № 3. – С. 162–177; – № 4. – С. 216–224.

7. Емісари Драгоманова і крах угро-руської акції 1877 року

Оскільки угро-руська місія М. Драгоманова носила не стільки науково-пізнавальний, скільки політико-пропагандистський характер, Угорська Русь перетворювалася на маленький полігон емісарів великого російського україномана. Із листа Ю. Цвітківського з Києва 15 липня 1876 року до Драгоманова стає зрозуміло, що до ужгородського книгаря Розера продовжує надсилати книжки київський книготорговець, член місцевої Старої громади, Лука Ільницький²²⁷.

У другій половині липня того ж року довкола Драгоманова у Відні зібралася чимала група приїжджих з підросійської України та підавстрійської Галичини молодих людей. Повертаючись додому Драгоманов намовляв їх саме через Угорську Русь. Вони повинні були зупинитися в Мукачеві для того, щоб «сходились, по моїй рекомендації, з семінаристами і знакомили їх з демократично-українським рухом»²²⁸.

Щоправда чому саме в Мункачі, а не в Унгварі, де насправді знаходилися державна вища королівська католицька гімназія, учительська гімназія та богословська греко-католицька семінарія, так і не зрозуміло. Хоч за площею і чисельністю населення Ужгород ще тоді істотно поступався Мукачеву, але крім зосередженого в ньому практичного всього студентства Угорської Русі (іншими студентським осередками угро-русів були ще Пряшів і Сигот), місто мало пряме залізничне сполучення з Будапештом і Віднем через Чоп ще з 1872 року, тоді як Мукачево зі Львовом було сполучено залізницею лише в 1887 році²²⁹.

Першими емісарами Драгоманова в Угорську Русь були дворяне за походженням та українофіли Київської громади за переконанням – полтавський адвокат Микола Троцький і роменський лікар Микола Шершавицький. Зупинившись в першому і найвизначнішому на той час готелі «Чіллаг»

²²⁷ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 311.

²²⁸ Драгоманов Михайло. В справі Угорської Русі... – С. 165.

²²⁹ Нариси історії Закарпаття. – Том I... – С. 318–319.

(«Зірка») в Мукачеві²³⁰, емісари пробули тут «щось троє неділь», більше часу проводячи на зустрічах із священниками, семінаристами і гімназистами, народними учителями. За цей час вони «раздавали брошюры разного, по больші[й] части социалистического, содержания, написанные на украинскомъ нарѣчїи».

Щоправда той же анонімний угро-руський дописувач із Мункача до львівського москвофільського «Слова» зазначав, що «многие пакеты такихъ книгъ, посылаемыѢ изъ Вѣны, наши благоразумные угрорусскіе патриоты прямо посылали на возвратъ, не принимая ихъ». І хоч «такихъ брошуръ попалось значительное количество и в нашу [ужгородську – В.Ф.] духовную семинарію, но эти брошюры не имели у насъ накакого влияния»²³¹ (підкреслено мною – В.Ф.).

Важко казати, якими джерелами користувався сучасний ужгородський історик Олег Мазурок, але він впевнено пише у своїй газетній публікації, що «наприкінці серпня 1876 року із Парижа через Відень до Мукачева за дорученням Драгоманова приїздять двоє галичан. Один з них – Михайло Троцький, викладач гімназії міста Броди». Вчений переконаний, що «під час свого перебування в Мукачеві вони відвідували знайомих Михайла Драгоманова, зокрема вчителя місцевої гімназії Йосипа Кіша», а в готелі «Зірка», де вони зупинилися, «їх неодноразово відвідували А. Кралицький, монах Мукачівського монастиря І. Пастошій»²³² тощо.

Маю великі сумніви щодо а) галицького походження Троцького, б) щоб москвофіли, та ще до того ж монахи-василіяни, захоплювалися соціалістичними брошурами від

²³⁰ Baranyi András. Munkács. Ahogy nagyszüleink látták. – Budapest–Munkács: Vitéz Pákh Sándor Jótékonyági Alapítvány 2006. – 39–40. Old. / Бараній Андрій. Мукачево. Очима наших бабусь і дідусів. – Будапешт–Ужгород: Благодійний фонд ім. Вітеза Шандора Пака. – С. 39–40.

²³¹ Оть Мукачева (украинофилы и социализмъ) // Слово. – Львовъ, 1877. – 13/1 марта. – С. 2.

²³² Мазурок Олег. Плата за вільнодумство... – С. 14.

драгоманівських емісарів, і в) не можу ніяк ідентифікувати, що то був за монах І. Пастошій.

Олег Сергійович, щоправда, відправляє читача до змісту листа Івана Горбачовського (1854–1942) від 23 вересня 1876 року, написаного М. Драгоманову в Женеву з Відня. Крім іншого, в цьому листі також йшлося: «Згадуючи про Троцького й мадярів, скажу Вам тоє, що знаю про них. Они були на Угорщині щось троє неділь, та й, по більші[й] частині, сиділи у попів. З народом мало сходилися, але поробили знакомства з якимись гімназистами, семінаристами і учителями народними. Кажуть, що й на Угорщині можна з надією сіяти»²³³.

Цим документом є лист, котрий умисно цитую від К. Студинського, яким користувався Я. Дашкевич. Однак, львівський історик, на відміну від свого ужгородського візаві, не помітив, щоб полтавський лікар видавав себе за галичанина та гімназійного викладача з м. Броди. Загалом же відзначаючи перспективи поширення соціалістичних ідей в Угорщині обидва емісари Драгоманова через Львів повернулися до Києва на початку вересня 1876 року. Правда описати свої враження «угорські странники», як їх називав знаменитий російський україноман, не побажали²³⁴. Причиною цього небажання припускаю могло бути повне фіаско драгоманівських емісарів.

Пізніше, коли у січні–лютому 1877 року австро-угорська поліція проводитиме масові обшуки, арешти, допити і суди над своїми підданими та чужинцями, на поверхню спливе чимало цікавих фактів, в т.ч. й про зв'язки Драгоманова з угро-русами. Так, під час обшуку квартири учителя Й. Кіша в Мункачі, допит якого проводився 20 і 21 лютого, було знайдено лист М. Драгоманова адресований до затриманого ще від 28 вересня 1876 року.

Насправді цей лист не представляє для нас великого інтересу. З нього випливає, що Драгоманов був поінформований від Троцького про стан справ в Угорській Русі і дуже сподівався отримати хоч якогось листа від самого Й. Кіша.

²³³ Студинський Кирило. Галичина й Україна... – С. 303.

²³⁴ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 312.

Проте він скептично зізнавався: «Але, знаєте, пока рідкість здибати живого чоловіка, которого можна б було розпитати про народ і край угро-руський (підкреслено мною – В.Ф.). Я хоть маю кілька кореспондентів в Ваших краях, та вони більше обіцяють, ніж роблять, – і у мене усе поки страшенно мало матеріалу з Ваших сторін. А це мені дуже гірко. Треба нам, людям народної партії на всій Русі держатись у купі не на словах тільки, а на ділі, – та треба й публіку і народ усіх країв наших познакомити взаємно»²³⁵. Проте в Угорській Русі більшість інтелігенції була протилежної думки.

Через якийсь час після від'їзду М. Троцького, який «їхав дуже недобрий, бо му шваби покрали всі листи»²³⁶, Олег Мазурок, не вказуючи джерела, пише, що на ім'я Й. Кіша в Мункач зі Львова надійшла посилка з близько двома десятками книг, а в грудні того ж 1876 року – ще одна посилка з 35 книгами²³⁷. Так починався порятунок «пораненого брата» і його прилучення до поступово-демократичних українських ідей.

Цілком інакше склалася доля іншого емісара Драгоманова в Угорську Русь Александра Черепакіна, російського дворянина з-під Кременчука, лікаря за професією та українофіла за переконаннями. У 1874–1875 роках у Києві він був учасником гуртка Федора Вовка (Вовченка). Вже тоді він потрапив під негласний нагляд російської поліції. На початку січня 1877 року А. Черепакін повертався із Швейцарії додому. На прохання Драгоманова він взяв у Лозанні та Відні велику партію переважно соціалістичних за змістом книг (біля тисячу примірників!). З Відня до Будапешту, а звідти до Мункача, за дорученням Драгоманова, емісар виїхав 8 січня 1877 року²³⁸.

²³⁵ Цит. за: Мазурок Олег. Плата за вільнодумство... – С. 14.

²³⁶ Із листа І. Горбачовського з Відня від 23 вересня 1876 р. до М. Драгоманова в Женеву: Студинський Кирило. Галичина й Україна... – С. 303. Тут під «швабами» треба розуміти австрійських митників на австрійсько-російському кордоні – В.Ф.

²³⁷ Мазурок Олег. Плата за вільнодумство... – С. 14.

²³⁸ Там само.

Із Будапешта до Львова він прибув 12 січня, подолавши маршрут через Мукачево, де зупинявся, мабуть, всього на два дні, Шаторальяуйгелі (з короткою зупинкою) та в Перемишлі. Свою угро-руську епопею А. Черєпахін докладно описав у перехопленому поліцією Львова листі М. Драгоманову від 13 січня 1877 року, що разом з іншими конфіскованими речами, поліційними рапортами і протоколами допитів дозволяє докладно реконструювати угро-руське турне загадкового дворянина із Кременчука²³⁹.

Велику частину своєї програми драгоманівський емісар не виконав: не зустрівся він в Ужгороді із семінаристами та книгарем-євреєм Розером, не поїхав до священика-москвофіла в с. Ізи на Мараморощину о. Івана Раковського, якому мав передати драгоманівські «*Малорусские народные предания и рассказы. Свод*» (Київ, 1876). Більш того – навіть у Мункачі не зустрівся він з монахом-василіянином А. Кралицьким. А. Черєпахін зустрівся лише з місцевим учителем руської народної школи в Мункачі Й. Кішем²⁴⁰. Йому він і залишив по 10 примірників віденсько-жєневських соціалістичних видань та твори видатних російських письменників і поетів, переважно революційно-демократичного змісту²⁴¹.

В угорському Шаторальяуйгелі А. Черєпахін мав коротку зустріч з приятелем Й. Кіша на ім'я Ласло (Владиславом) Янушем²⁴². Вони обоє скаржилися драгоманівському емісару, що за ними стежить поліція. Підозри влади до зв'язків своїх громадян із чужинцями посилювалася у зв'язку із Боснійською кризою 1877–1878 років. Атмосфера страху впли-

²³⁹ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом... – Т. 2. – С. 173–184; Р[оздольський] Р. Початки... – № 2/6. – С. 88–89; Левинський В. Драгоманів... – С. 13–14; Калинович В.І. Політичні процеси Івана Франка та його товаришів. – Львів, 1967. – С. 28–31; Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 312–313.

²⁴⁰ Ярослав Дашкевич чомусь називає його «Юлієм»: Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 313.

²⁴¹ Отъ Мункача... – С. 2; Драгоманов Михайло. В справі Угорської Русі... – С. 166.

²⁴² Олег Мазурок чомусь його називає «Яношом Владимиром»: Мазурок Олег. Плата за вільнодумство... – С. 14.

нула на Черєпахіна, і він залишив Угорську Русь, не виконавши завдання покладеного на нього Драгомановим²⁴³. Як наслідок, скромні досягнення першого українізатора етнічної ідентичності угорських русинів на початку 1877 року, як напише сам Драгоманов, «розбив незручний земляк»²⁴⁴. Ним буде не хто інший як А. Черєпахін.

Обставини львівського арешту драгоманівського емісара дослідниками висвітлюються дуже по-різну. Так, відомий канадський історик Джон-Пол Химка, з відсиланням на австрійські архіви та праці В. Левинського²⁴⁵ і В. Калиновича²⁴⁶, стверджує, що за бійку у львівській кав'ярні «Чорний рак», спеціально інспірованої поліційним агентом, 9 січня 1877 року були заарештовані російські квартиранти М. Павлика у Львові Александр Черєпахін та Сергіуш Ястржембський²⁴⁷. Олег Мазурок, натомість, подає виклад січневих подій у Львові 1877 року трохи інакше.

Згідно з версією ужгородського професора, 8 січня А. Черєпахін лише виїхав із Відня. 9 січня у Львові було заарештовано А.М. Ляховського (1854–1918)²⁴⁸, після чого одразу було заарештовано «українського революціонера-народника» С.В. Ястрембського (1857–1910) та М.І. Павлика (1852–1915)²⁴⁹. До Львова А. Черєпахін прибув, як довів Я. Дашкевич, лише 12 січня, тож 9 січня, як стверджує Дж.-П. Химка, він ніяк не міг «зависати» у місцевій кав'ярні «Чорний рак».

Відтворення січневих подій О. Мазурком схоже ближче до реальності, ніж версія Дж.-П. Химки. 13 січня 1877 року А. Черєпахін пише листа зі Львова М. Драгоманову в Жєневу,

²⁴³ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 313.

²⁴⁴ Драгоманов Михайло. Австро-руські спомини... – Ч. 5. – С. 279.

²⁴⁵ Левинський Володимир. Драгоманів і драгоманівці у світлі австрійських тайних документів... – С. 11–12.

²⁴⁶ Калинович В.І. Політичні процеси... – С. 24–32.

²⁴⁷ Химка Джон-Пол. Зародження польської соціал-демократії... – С. 88.

²⁴⁸ Насправді мова йде про Антіна (Кузьму) Ляхоцького: Химка Джон-Пол. Зародження польської соціал-демократії... – С. 88, 245 (примітка 80).

²⁴⁹ Мазурок Олег. Плата за вільнодумство... – С. 14.

републікацію якого, за павликовим виданням 1910 року, ужгородський історик здійснив аж у 1991 році²⁵⁰. І лише 16 січня 1877 року львівська поліція заарештувала Олександра Дорошенка (псевдонім А. Черєпахіна) та студента Київського університету Юрія Червоного (псевдонім Георгія Тессена). «Обидва перевозили нелегальну літературу»²⁵¹. Про неконспіративну (безпечну) поведінку А. Черєпахіна Драгоманову в Женеву писав і Остап Терлецький із Відня 15 лютого 1877 року²⁵².

У відтворенні обговорюваних львівських подій у січні 1877 року від категоричності історичної хронології усунувся і Ярослав Грицак. Він пише лише, що першою жертвою конспіративної діяльності став О. Терлецький, якого заарештували у Відні ще 1876 року. «За ним на початку 1877 р. настала черга Павлика у Львові. Російські квартиранти Павлика Александр Черєпахін та Сергій Ястрембський (Ястшембський) побилися в одній із львівських кав'ярень із поліційним агентом. Обшук, що настав за цією бійкою, виявив на Павликовій квартирі близько 1000 брошур авторства Драгоманова і ще одного київського громадівця-марксиста Сергія Подолинського. Поліція заарештувала Павлика, а судовий процес 17–20 березня 1877 р. виніс йому вирок 8 днів тюрми»²⁵³. Аж!

1 лютого 1877 року австрійський міністр внутрішніх справ Йосиф Лассер (1861–1865, 1871–1878), посилаючись на доповідну записку Дирекції поліції у Львові, офіційно повідомляв свого угорського колегу Калмана Тісо про конспіративну діяльність емісарів Драгоманова в Угорській Русі. В ній, крім іншого, помилково йшлося про те, що А. Черєпахін нібито із Мункача поїхав до Унґвара, де, за словами О. Мазурка, нібито мав зустріч «з учнями міської духовної семінарії М. Бучинським, Ш. Ревлом та Ф. Матіашом, яким вручив рекомендованого листа від М. Драгоманова»²⁵⁴. Усе це, як

²⁵⁰ Мазурок Олег. Драгоманов і Закарпаття... – С. 5.

²⁵¹ Мазурок Олег. Плата за вільнодумство... – С. 14.

²⁵² Студинський Кирило. Галичина й Україна... – С. 254.

²⁵³ Грицак Ярослав. Пророк у своїй вітчизні... – С. 179.

²⁵⁴ Цит. за: Мазурок Олег. Плата за вільнодумство... – С. 14.

ми знаємо з інших джерел, виявилось ні чим іншим, як фікцією.

Правдою, однак, були обшуки і арешти угро-руських кореспондентів Драгоманова. Уже 16 лютого 1877 року відбувся допит Ласло (Владислава) Януша із Шаторальяуйгелі, 20 і 21 лютого – допит Йосифа Кіша із Мункача, а 23 лютого – унґварського вчителя Павла Жатковича (1852–1916) – батька першого губернатора Подкарпатської Русі Григорія Жатковича (1886–1967). Під час обшуків і допитів виявилось, що П. Жаткович їздив за книгами М. Драгоманова і С. Подолинського до Й. Кіша в Мункач. Обидві книги Павло передав своєму молодшому братові Юрію Жатковичу, що тоді навчався в Ужгородській богословській семінарії²⁵⁵.

Тим часом проти Драгоманова повстали угро-руські москвофіли, публікації яких в ужгородському «Карпаті» чи у львівському «Слові» за даних обставин були рівнозначними політичним доносам. Так, мункачівський анонімний дописувач «Слова» у березні 1877 року повідомляв: «Что же касается затѣй украинскихъ социалистовъ, то они могутъ быть убеждены, что для ихъ идеи на Угорской Руси нѣтъ почвы. Въ народномъ дѣле мы знаемъ лишь одинъ русский народъ, одинъ русский языкъ, одну русскую литературу»²⁵⁶ (підкреслено мною – В.Ф.).

В результаті, «угро-руська акція» М. Драгоманова відчутних результатів не принесла: внаслідок судового рішення від 16–20 березня 1877 року А. Черєпахіна і С. Ястрембського було засуджено на місячний термін з наступною депор-

²⁵⁵ Там само. Більше про біографію о. Юрія Жатковича див.: Мазурок О.С. Юрій Жаткович як історик та етнограф... – С. 5–25; Жаткович Юрій. Етнографічний очерк угро-руських: Комплексне видання / Упоряд. і передм. О. С. Мазурка. – Ужгород: Мистецька лінія, 2007. – С. 8–60; Жаткович Юрій. Праці з історії Угорської Русі / Упорядк. і передм. О.С. Мазурка / Редактор О. Козоріз. – Ужгород: Мистецька лінія, 2008. – С. 17–72; Мазурок О.С. «...Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано...». – Ужгород: Мистецька лінія, 2009. – С. 38–67; Мазурок Олег. «...Найбільш учений і найбільш компетентний в етнографічних справах священник-русин у цілій Угорщині» (До 155-річчя від дня народження Юрія Жатковича). – Ужгород: Вид-во «Карпатська Вежа», 2010. – С. 16–38.

²⁵⁶ Отъ Мункача... – С. 2–3.

тацією до Росії²⁵⁷. Провал місії / А. Черєпахіна М. Драгоманов оцінив адекватно: все що за останні рік-півтора було досягнуто ним особисто, або через його емісарів, «незручність одного молодого приятеля, котрий попався у львівський процес 1877 р., підрізала всі сі початки»²⁵⁸.

Цій поразці Драгоманов приділяв багато значення до кінця свого життя. Про це він згадав відповідаючи на ювілейні привітання у 1894 році: «Нещасливі пригоди підрізали мої початки, котрі мусіли бути досить делікатні і сложні, одповідно тамошньому стану річей»²⁵⁹. Однак, змиритися з цим до кінця свого життя найбільший україноман із Росії ніяк не бажав. На цей раз рятівниками «пораненого брата» Угорської Русі, за його задумом, мали стати безпосередні сусіди угро-русів – галичани.

²⁵⁷ Химка Джон-Пол. Зародження польської соціал-демократії... – С. 88.

²⁵⁸ Драгоманов Михайло. В справі Угорської Русі... – С. 165.

²⁵⁹ Відповідь М. Драгоманова на ювілейні привітання 16.XII.1894... – С. 110.

8. «Ганнібалова присяга» і галицькі «п'ємонтійці» за життя Драгоманова

У листі-інструкції до Михайла Павлика від 25 травня 1877 року щодо дальшої діяльності галичан в «напрямку поширення нових «поступово-демократичних» ідей на нові території, Буковину і Угорську Русь, своїм черговим емісаром М. Драгоманов вибрав Івана Франка. Він уповноважував найближчого приятеля майбутнього «каменяра», «щоб Франко або особа, до якої писаний цей лист [себто Павлик – В.Ф.], відправились до Сиготу, там познайомились з гімназійною молоддю, звідти [поїхала] до Мукачеве, а коли б була можливість, то і далі – до Ужгорода. Таку місію треба провести, не маючи з собою нічого компрометуючого, і старатись приєднати молодь»²⁶⁰. Зміст листа зберігся лише у викладі державної прокуратури м. Львова.

Франко, правда, на той час нічого не знав про лист та покладену на нього велику місію національно-політичної конвертації угорських русинів в українців. Я. Грицак вважає, що зміст листа передано лише за судовим резюме у березневій справі 1877 року²⁶¹.

Яким це чином лист, який було написано наприкінці травня міг потрапити на судовий процес в якості речового доказу, що відбувся два місяці перед тим, збагнути важко. Так чи інакше, «А другого нікого не знайшлось ні між російськими українцями, ні між галичанами, хто б узявся за подібну працю, хто б навіть заглянув в угорську Русь...», – змушений був із гіркотою на душі констатувати ідейний наставник галицьких «п'ємонтійців» М. Драгоманов²⁶² (підкреслено мною – В.Ф.).

Шукаючи виправдання песимістичному ставленню галичан до задуму Драгоманова, не раз згадуваний нами Я. Дашкевич, наприклад, пише, що «подорож не відбулася че-

²⁶⁰ Іван Франко: Документи і матеріали 1856–1965 / Упоряд І.Л. Бутич, Я.Р. Дашкевич, О.А. Купчинський, А.Г. Сісецький. – К., 1966. – С. 61.

²⁶¹ Грицак Ярослав. Пророк у своїй вітчизні. – С. 179–180, 488 (примітка 14).

²⁶² Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина п'ята... – С. 279.

рез арешт Павлика і Франка»²⁶³. Але й тут варто внести певну ясність щодо синхронізації подій.

М. Павлик, за вироком суду від 17–20 березня 1877 року, отримав цілих 8 днів тюрми, так що задовго до травневого драгоманівського листа був на волі. Що ж стосується особи І. Франка, якого взагалі було засуджено аж 14 січня наступного, 1878 року на цілих шість тижнів та 5 гульденів штрафу (!), що від початку арешту (7 липня 1877 р.) до виходу із в'язниці на початку березня 1878 року, становило цілих 9 місяців неволі²⁶⁴, то він, на момент драгоманівського листа Павлику в травні 1877 року, ще насолоджувався свободою. Тож, як мовиться у відомій російській поговорці – «свежо предание, но верится с трудом».

Попервах сам Франко звернув на себе увагу львівських слідчих винятково тією агітаційною місією в Угорську Русь, що йому призначив був Драгоманов. Причому останній ненароком сам нашкодив Франкові та перспективам цілої угро-руської місії. У листі до Львівської прокуратури, переданому через М. Павлика, М. Драгоманов зізнавався, що дійсно надавав «великого значення особі Франка», оскільки з його літературних творів побачив у ньому «талант і охоту придивлятися до життя народного»²⁶⁵.

А оскільки Франко жив і творив у австрійській частині імперії Габсбургів – Галичині (т.зв. Ціслейтанії), його гіпотетична агітація в угорській частині монархії Транслейтанії (конкретно – Верхньому краї Угорщини – Felvidék-у), розцінювалася не інакше як втручання у внутрішні справи іншої країни дуалістичної імперії з усіма атрибутами та органами державної влади.

Удар по самолюбству популярного російського україномана був настільки сильним, що Драгоманов вирішив бі-

²⁶³ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 314 (примітка 52).

²⁶⁴ Дет. про судові процеси 1876–1878 рр. див.: Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших... – Т. 1. – С. 356–374; Калинович В.І. Політичні процеси Івана Франка... – С. 13–32; Химка Джон-Пол. Зародження польської соціал-демократії... – С. 88; Грицак Ярослав. Пророк у своїй вітчизні. – С. 178–189.

²⁶⁵ Цит. за: Грицак Ярослав. Вказ. праця. – С. 186, 491 (примітка 48).

льше нікого не направляти в Угорську Русь: наступного року він надумав туди поїхати особисто і пояснити владі, що в його угро-руській акції не було жодного політичного криміналу. Проти його задуму категорично виступили М. Павлик і О. Терлецький. У листі від 24 лютого 1877 року, підписаним псевдонімом «Патсон», Терлецький писав Драгоманову з Відня: «До Венгрії на жаден спосіб не ідьте. Против такої подорожи уся Україна і Галичина протестує»²⁶⁶ (підкреслено мною – В.Ф.).

Попри властивий російському емігранту радикалізм, на цей раз до порад галицьких приятелів Драгоманов все ж прислухався. Тепер у нього залишалася одна надія на галичан-народовців, що абстрагуючись від галичан-москвофілів, які гуртувалися довкола «Слова», об'єднувалися навколо «Друга». Проте насправді галичани й надалі не дуже квапилися виконувати настанов і порад Драгоманова щодо порятунку «пораненого брата».

У «Передньому слові» до «Громади» (1878), що справедливо вважається істориками «першою українською політичною програмою»²⁶⁷, М. Драгоманов знову повернувся до «пораненого брата»: Крім іншого, він писав: «Далеко гірше стоять наші земляки в Угорщині. Тут дуже вже давно наші люди дістались під руку панів угорських. Сюди, за гори, майже не доходила чутка про наших козаків і про те, як в наших місцях мужицтво пробувало само орудувати долею своєю. Та в часи нашого козацтва людей наших за горами ще було небагато; землі було волю; пани угорські теж ще не розплодились та й часто заодно з мужиками терпіли од турок, втікали од них, воювались з ними. Коли ж панство угорське міцніше й густіше засіло на нашій Закарпатській країні, в XVIII ст., то вже тоді козацтво наше було далеко, аж за Дніпром, та й те скінчилось. Так загірні люди наші одбились зовсім од нас, та й у нас так затихла думка про них, що навіть вчений складач «Истории Малой России» Бантиш пи-

²⁶⁶ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом... – Т. 2. – С. 238; Студинський К. Галичина й Україна... – С. 269.

²⁶⁷ Лисяк-Рудницький Іван. Перша українська політична програма: «Переднє слово» до «Громади» Михайла Драгоманова // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т. 1. – С. 349–374.

сав, як темну чутку, що «сведущие люди находят нынешнее малороссийское наречие сходным с тем, коим говорят венгерские россияне, известные под именем (?) карпатороссов»²⁶⁸ (підкреслено мною – В.Ф.).

Особливо діставалося від україномана греко-католицьким священикам, котрих інакше, як принизливим словом «попи», він майже ніколи й не називав: «Перше в XVIII ст. хоч попівство закарпатське було спільне з галицьким (а часами в XVII ст. через нього то й дотикалось до київського)» (підкреслено мною – В.Ф.), але в XIX ст. і воно підлягло зовсім угорському начальству й потроху переробилось зовсім на нове панство, майже зовсім угорське, котре й говорить між собою не інакше, як по-угорському й не має іншої думки, як жити з наших людей та вслугувати начальству й панству угорському. Рідко хто з того попівства думав про те, щоб що-небудь писати по-руському, а котрі й думали (в останні тридцять-двадцять років Духнович, Раковський, Павлович і др.), то ще менше галицьких попів думали про те, щоб писати близько до того, як мужицтво їхнє говорить, і про такі речі, щоб світським людям та громадам мужицьким були пожиточні, а змагались писати все більше про попівські речі та мовою мовби то московською, як панською серед усіх руських, котрої однако ніхто в них не вмів, бо не чує ніколи. Через те писачі ті нікого й не загрили до своєї руцини, про котру рідко хто з письменних людей по тих сторонах і дума»²⁶⁹.

І далі Михайло Петрович продовжує: «Досі найбільше, що зворушило земляків наших на Угорщині, – це повстання угрів проти цісаря в 1848 р. й похід війська з Росії на поміч цісареві. Дехто навіть з попів руських по тій стороні пристав було до угрів, але потім, коли не їх взяла, то й ті пе-

²⁶⁸ Драгоманов Михайло. Передне слово [до «Громади» 1878 р.] // Драгоманов М.П. Вибране («...мії задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р.С. Міщук; Приміт. Р.С. Міщука, В.С. Шандри. – К.: Либідь, 1991. – С. 93–147 («Пам'ятки історичної думки України»). Цит. за: <http://litopys.org.ua/drag/drag11.htm>

²⁶⁹ Там само.

рейшли на цісарів бік і стали йому прислугуватись проти угрів. Мужики ж зразу стали за цісаря, бо дякували його за волю од панщини й сподівались теж поля, лісів, пасовиськів»²⁷⁰.

Із цих слів великого наддніпрянця годилося б зробити висновок: Драгоманов визнавав, що у той час, коли в Подніпров'ї окраїнське / українське козацтво намагалося своїм життям жити (а це неповні XVI–XVIII ст.) сюди, за гори, в Угорську Русь, навіть чутки про отих козаків майже не доходили, бо самих «наших людей» (українців) тут було ще дуже мало, а коли така можливість з'явилася, то козацтво вже було лише за Дніпром, «та й те скінчилось».

Тому до Дмитра Бантиша-Каменського (1822)²⁷¹, з думкою якого солідаризується Драгоманов, лише «сведущие люди находят нынешнее малороссийское наречие сходным с тем, коим говорят венгерские россияне, известные под именем (?) карпатороссов», але аж ніяк не навпаки. Серед поодиноких угро-руських інтелектуалів, котрі перебуватимуть під впливом галицьких послідовників «Ганнібалової присяги» М. Драгоманова (Ю. Жаткович, (ранній) Г. Стрипський) подібні думки почнуть з'являтися лише з кінця XIX століття.

А тим часом, у 1875–1876 роках непевні контакти із угро-русами мали галицькі радикали-соціалісти Євген Желехівський, Леонід Заклинський та Михайло Павлик. У 1876 році в Угорську Русь мав хтось поїхати із редакційного комітету львівського «Друга». Це міг бути хтось один: Л. Заклинський, Іван Мандичевський або Іван Белей. Проте далі книжкових посилок співпраця між галичанами і угро-русами з місця не зрушилася²⁷². Дивно, що ці пасивні стосунки між га-

²⁷⁰ Там само.

²⁷¹ Мова йде про капітальну працю: Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – К.: Час, 1993. – 656 с.

²⁷² Дет. див.: Лист С. Подолинського з Києва від 24/15 квітня 1875 р. до М. Бучинського // Студинський Кирило. Галичина й Україна... – С. 219; Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом... – Т. 2. – С. 108, 126; Лист М. Павлика зі Львова від 18 листопада 1876 р. до М. Драгоманова та лист І. Франка зі Львова до М. Драгоманова напи-

лицькими і угро-руськими інтелектуалами тоді залишилися поза увагою російського україномана.

Починаючи від 1880 року, року невдалого зближення з угорськими соціалістами, детальніше про що йшлося вище, до угро-руських справ М. Драгоманов повернеться аж через п'ятнадцять років – точніше безпосередньо перед своєю кінчиною. А поки що дозволю собі ствердити, що пророцтво «генія»-русософіла Івана Наумовича від 1881 року про те, що в Галичині ніколи не настане час, коли скажуть: «Я не русс-кій, а українець», а ще більше, що в Угорській Русі коли-небудь постане Україна, ставало все менш не здійсненним²⁷³.

Хоча й легким шлях українізації національного життя Угорської Русі та її історії в часи Драгоманова та ще довго після нього назвати буде не можна. Разом з тим, в сучасній українській історіографії досить у довільний спосіб трактується події того часу. Так, Сергій Єкельчик, в одній із своїх останніх праць на цю тему анітрохи незадумовуючись над хронологію, пише: «На Закарпатті так само точилася боротьба між русософілами (Добрянський, Духнович) і народо-вцями (Августин Волошин, Гіядор Стрипський)...»²⁷⁴. Між ними боротьба просто не могла точитися, бо названі русофіли встигли померти до того, як зазначені народовці усвідомили своє народовство.

У листі М. Драгоманова до І. Франка від 27 грудня 1882 року (уже вдруге, про перший раз «каменяря» нічого не знав) російський емігрант прямо запитував «пророка у своїй вітчизні»²⁷⁵, чи він не поїхав би в Угорську Русь²⁷⁶. Але, як влучно зауважує з цього приводу Я. Дашкевич, «зацікавлення

саний між 13 лютим і 24 березням 1877 р. // Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 314.

²⁷³ Грицак Ярослав. Пророк у своїй вітчизні... – С. 423.

²⁷⁴ Єкельчик Сергій. Українофіли. Світ українських патріотів другої половини ХІХ століття. – К.: Вид-во «К.І.С.», 2010. – С. 162.

²⁷⁵ «Пророком у своїй вітчизні» – назвав Ярослав Грицак один з кра-щих своїх творів про Івана Франка.

²⁷⁶ Драгоманов Михайло. Листи до Франка і інших. 1881–1886 / Вид. І. Франко. – Львів, 1906. – С. 18.

останнього Закарпаттям були лише кабінетними»²⁷⁷ (підкреслено мною – В.Ф.). Такими вони залишилися у Івана Яковича по суті до кінця його життя.

За життя ж М. Драгоманова, як виявилось, знайшлося тільки троє галичан, які спробували ближче і ґрунтовніше познайомитися з історією та сучасністю Угорської Русі. Як нами уже було вияснено вище, ними були Юліан Целевич (1868), якого україноман ніде чомусь не згадував, Володимир Левицький (більш відомий під псевдонімом Василь Лукич) (1887), котрого Драгоманов відкрито жури-в за його симпатії до мукачівського єпископа-мадярона Стефана Панковича, та Володимир Охримович (1870–1931), з критики статті якого Михайло Петрович розпочне свою останню розвідку про Угорську Русь, опубліковану незадовго до своєї смерті.

А поки що окрему увагу на себе звертає активний діяч одеської і київської громад Микола Васильович Ковалевський (1847–1897), котрий тривалий час ховався під псевдонімами «Прихильний», «Українець», «Arbeitgeber». Крім того, він був автором популярної «Історії України», написаної під псевдонімом «І. Макарович». Після повернення із сибірського заслання, де він перебував у 1879–1882 роках, Ковалевський почав збирати кошти на підтримку демократичного руху на Україні та встановлення зв'язків з Галичиною²⁷⁸.

Весною 1885 року він зустрівся в Києві із І. Франком, через якого передав Драгоманову 500 крб., як той писав Драгоманову, «на печатання пісень історичних або, коли печатання їх уже запевнене, на видання політичних брошур»,²⁷⁹. На думку О. Мазурка, на увазі малося перевидання «Исторических песен малорусскаго народа съ объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова» (Київ, 1875–1876. – Т. 1-2), до яких мали бути вміщені матеріали з історії

²⁷⁷ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 314.

²⁷⁸ Франко Іван. Микола Васильович Ковалевський. Кілька споминів і листів на пам'ять десятиліття його смерті // Літературно-науковий вісник. – 1908. – Кн. 1. – С. 124–138.

²⁷⁹ Франко Іван. Зібрання творів у п'ятдесяти томах (далі – Твори). – Т. 48. – С. 525–552, 730.

та сучасності Угорської Русі, надіслані Драгоманову о. А. Кралицьким²⁸⁰.

До Львова М. Ковалевський уперше приїхав у лютому 1886 року, але аж у 1895 році в нього визріває план матеріальної допомоги для організації наукових студій по вивченню Угорської Русі. Для цього він засновує «Угро-руський фонд». На його основі формується «Комітет у справах угро-руських», до якого входять І. Франко, М. Павлик, Леся Українка, Володимир Гнатюк. Більшість з них одночасно були членами НТШ у Львові. «Метою того задуманого фонду, – писав згодом Франко, – було допомагання наукових студій над Угорською Руссю»²⁸¹.

За словами М. Павлика, фонд був призначений для видання «брошур визвольного характеру, політичного і релігійного, подібних до тих, які видавав Драгоманов», розрахованих для розповсюдження серед «угроруського народу»²⁸². Особисто М. Ковалевський пожертвував у свій фонд 200 крб., гроші, як на той час не малі. З його ініціативи в Одесі було зібрано 150 крб., у Катеринодарі (тепер Краснодар) – аж цілих 5 крб., а в Східній Галичині – 25 гульденів²⁸³.

Як витрачалися ці кошти, можна продемонструвати на прикладі Володимира Гнатюка, якому для трьох наукових подорожей в Угорську Русь (влітку 1895, весною та літом 1896 р.) було виділено суму в розмірі 100 австрійських крон²⁸⁴. Зрозуміло, це були невеликі гроші для навернення до «поступово-демократичних ідей» «пораненого брата». Та все ж. Всього цього звісно М. Драгоманов не надто помічав: 6 вересня 1891 року в поселенні Сельмансдорф, що біля Відня, він завершив свою останню (п'яту) частину «Авс-

²⁸⁰ Мазурок О.С. Роль Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка... – С. 111.

²⁸¹ Франко Іван. Твори. – Т. 50. – С. 125.

²⁸² Павлик Михайло. Михайло Драгоманов і його роль в розвою України. – Львів, 1907. – С. 27.

²⁸³ Франко Іван. Твори. – Т. 50. – С. 125.

²⁸⁴ Мазурок О.С. Роль Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка... – С. 112.

тро-руських споминів (1867–1877)»²⁸⁵. А «пораненого брата» так до цих пір ні він, ні хто інший із галичан так і не «врятував».

Тим часом у відновленому львівському щомісячному історико-політичному журналі «Галицко-Рускій вѣстникъ», що почав виходити з 1894 року, в одному з його перших номерів (за серпень) було надруковано дві великі статті, присвячені Угорській Русі. Автором однієї з них, під назвою «Нѣскольکو словъ о значеніи Карпатъ для русской науки» був російський історик і публіцист, професор Варшавського університету, монархіст та українофоб Іван Порфірович Філевич (1856–1916). Того ж року у Варшаві в серії «Варшавскаго Университета Извѣстияхъ» з'явилася його невеличка брошура обсягом 32 с. під назвою «Угорская Русь и связанные съ ней вопросы и задачи русской исторической науки»²⁸⁶. У статті Філевич аналізує проблему автохтонності слов'янського населення Угорської Русі.

Друга стаття – «Национальное движение въ Угорской Руси» – була подана від імені редакції журналу без зазначення прізвища автора. У ній, – Олександр Духнович «зделался родоначальникомъ угрорусской литературы...», часи діяльності Адольфа Добрянського – названо «золотимъ временемъ Угорской Руси», а вважаючи, що «на пробужденіе национальной жизни въ Угорской Руси не мало вліяла Галицкая Русь», невідомий автор справедливо писав: «...украинофильство не только не нашло никакого отголоска за Карпатами, но напротивъ было встречено враждебно»²⁸⁷ (підкреслено мною – В.Ф.).

Однак, це були публікації москвофілів, і до українізації історії та сучасності Угорської Русі вони жодного стосунку не мали. Хоча невідомий автор був дуже близьким до істини:

²⁸⁵ Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина 5. – С. 288.

²⁸⁶ Филевичъ И.П. Угорская Русь и связанные съ нею вопросы и задачи русской исторической науки (памяти Юрія Венелина). – Варшава: Типографія Варшавскаго учебнаго округа, 1894. – 32 с.

²⁸⁷ Национальное движение въ Угорской Руси // Галицко-Рускій вѣстникъ. Ежемѣсячный историко-политический журналъ. – 1894. – № 1-2 (августъ). – С. 49–62.

до о. Юрія Жатковича та «раннього» Гядора Стрипського (1896/97 рр.) українофільство не тільки не знаходило жодного відголосу за Карпатами в Угорській Русі, але навпаки було зустрінуте без особливого ентузіазму її провідними діячами. Для того, щоб переконатися у цьому, наведу лише два приклади сприйняття угро-руською греко-католицькою елітою українських ідей, що походили з Галичини щойно перед тим, як Угорська Русь потрапить під прискіпливий інтерес М. Драгоманова та його однодумців, та одразу по його смерті.

Так, незадовго до своєї кончини (1865), найбільший будитель угро-русів Олександр Духнович у 1863 році висловив загальну думку своїх співвітчизників про ті зміни, які переживала Галичина: *«Простите, братья, не оскорбляю никого, но сказать долженъ я правду, что в тѣхъ вашихъ украинскихъ повѣстяхъ нѣтъ добраго вкуса. Нынѣшная ваша беллетристика уравнена только до корчмы Грицеву и Иванови, чтобъ посмѣялся, нареготался, але не образовался... не понимаю, якимъ способомъ такъ наразѣ измѣнитися могла чиста руская мова на украинскую, та чей Галичина не на Украинѣ, въ Галичинѣ, насколько мнѣ извѣстно, не такій діалектъ... Задачею было бѣ Украину пробудити, чтобъ она взяла подлинную правопись, и рускую научилася граматику... Не понимаю, говорю, яка то притягательная сила несетъ Галичъ до Украины»*²⁸⁸ (підкреслено мною – В.Ф.).

Однак, навіть так як Духнович не думала більшість освіченого греко-католицького кліру, у підсумку залишаючись рафінованими патріотами Корони св. Іштвана та угорської культури навіть після розпаду Австро-Угорщини восени 1918 року, а отже, мислила не те щоб поукраїнофільськи, вона навіть у ретроградським своїм русофільстві залишалася у виразній меншості.

Прямим доказом цьому буде, з одного боку, не прихильне, коли не сказати вороже, сприйняття інспірованого з Галичини українського руху в Підкарпатській Русі після 1919

²⁸⁸ Цит. за: **Студинський Кирило**. Олександр Духнович і Галичина. // Науковий збірник Товариства «Просвѣта» в Ужгородѣ. – Ужгород, 1924. – Т. 3. – С. 92.

року і особливо в часи Карпатської України більшою частиною греко-католицького духовенства, а з іншого, культивування ним окремішньої від української і російської русинської та / або угро-руської ідентичності включно до державної ліквідації МГКЕ радянським режимом у 1949 році²⁸⁹.

Майже одразу по смерті М. Драгоманова, коли він не встиг виконати своєї *«Ганнібалової присяги»*, поклавши на голови своїх численних земляків-галичан історичне завдання врятувати *«пораненого брата»*, звичайний греко-католицький священник із с. Стройного Березького комітату (нині Свалявський р-н) о. Юрій Жаткович в листі від 16 грудня 1896 року відповідав своєму галицькому кореспондентові Володимирі Гнатюку на питання, *«якого я становища со*

²⁸⁹ Дет. про це див. мої публікації: **Фенич Володимир**. Конфесійна та національна ідентичність духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії 1771–1949 рр. // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії / За ред. о. Бориса Гудзяка, Ігоря Сkochиляса, Олега Турія. – Число 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи / Відп. ред. Олег Турій. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2003. – С. 146–161; **Його ж**: Konfessionelle und nationale Identität der Katholiken griechischer Konfession von Transkarpatien im 18.–20. Jahrhundert // Materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region / Coordonatori: Dr. Hans Gehl, Dr. Viorel Ciubotă. – Satu Mare–Tübingen, 2003. – S. 83–104; **Його ж**: Етноконфесійна ідентичність греко-католиків Мукачівської єпархії // Історична школа професора Володимира Задорожного: Науковий збірник. – Випуск 2. // Carpatica–Карпатика. – Вип. 30 / Упоряд. Романа Офіцинського; передмова Валерія Смолія. – Ужгород: Гражда, 2004. – С. 38–62; **Його ж**: Konfessionelle und nationale Identität des Klerus der griechisch-katholischen Diözese von Munkačevo 1771–1949 // Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die grechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert / Herausgegeben von Hans-Christian Maner und Norbert Spannenberger. – Stuttgart Franz Steiner Verlag, 2007. – S. 113–128; **Його ж**: Посередник чи пристосуванець? Церква перед викликом націоналізму (сумний досвід греко-католиків Мукачівської єпархії) // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Випуск 25. Східно-християнські сакральні пам'ятки на словацько-польсько-українському пограниччі. Матеріали міжнародної наукової конференції (Свидник, 19–20 червня 2009 р.) / Головний редактор та упорядник: Мирослав Сополіга. – Свидник, 2010. – С. 61–77.

взором мало-руського вопроса?»: «Я по убіжденію держу себе сыном мало-руського народа, того народа, который совсім так отдільный е от велико-русского, як, наприклад, от польского или болгарского...»²⁹⁰ (підкреслено мною – В.Ф.).

Але вже через місяць-другий у листах до того ж В. Гнатюка о. Ю. Жаткович більше пролиє світло на своє розуміння літературної мови. Так, у листі від 16 лютого 1897 року він писав Гнатюкові з приводу отриманих від нього журналу «Житє и слово» та інших видань, з якими не знає що робити, «гиба же даром роздавати простим людьом, так як наши интеллигентни люде и читати не готять такое, что фонетиков е писане. Уже и тепер нарикают на мене, ож я хочу и у нас завести фонетику и писати, як они говорять, изпольщенным языком, готьяй Вы горошо знаете, что я етимологиев и на нашем народном языкеі заслал был Вам мою працу и не розумію, чому появилася она на Вашем наричіи и фонетиков»²⁹¹ (підкреслено мною – В.Ф.).

Певно Ю. Жатковичу не надто подобалося, що без його відома і згоди галицькі приятелі змінили мову його твору з етимологічного, місцевого діалекту, на фонетичний, галицький правопис ніким не кодифікований в якості літературної мови. 26 лютого 1897 року, в листі до В. Гнатюка з приводу прочитаного твору Івана Котляревського, отець Юрій ще чіткіше висловся: «Дуже и дуже сподобав ся он мині и лиш ото жалую, чого не пишуть мало-руськи письменники и нині таким языком и с такоев ортографіов, як писали Котляревський и его сверстники. Тогда бы діло мало-руських о много лутше ширилося и много більше прихильников мало, як нині, коли таким поганым языком и такоев безсмысленнов ортографіов пишуть, что и читати погано здорового смаку чоловіку»²⁹² (підкреслено мною – В.Ф.).

²⁹⁰ Цит. за: Мазурок Олег. Юрій Жаткович як історик та етнограф. – Ужгород: УжНУ, 2001. – С. 53.

²⁹¹ Там само. – С. 57.

²⁹² Там само. – С. 58.

Припускаю, що подібні міркування самотнього на той час серед угро-русів «сына мало-руського народа», але водночас «...найбільш ученого і найбільш компетентного в етнографічних справах священника-русина у цілій Угорщині» о. Ю. Жатковича навряд чи імпонували В. Гнатюку та його галицькій спільноті, – рафінованих прихильників фонетичного правопису.

В наступних листах, адресованих секретареві НТШ у Львові, стройнянський парох все більш детально прояснював своє розуміння літературної мови. Так, в розлогому листі від 10 березня 1897 року, крім іншого, він писав: «Готьяй я не знаток по частии филологии, однакож знаю, что язык живого народа подобный ест живому дереву, на котром непрестанно одно галузья утпадует, а другое наростает. Но знаю разом и ото, что [...] не существует народный язык, но токмо in abstracto, то ест ни един народ не иміет один общий язык, но язык его иміет больше-меньше наричіи, котри то наричія больше или меньше суть близки еден ко другому.

Из этого, по-моему, ото слідует, что каждый народ должен иміти свой литературный язык, который иміет виробытися из всіх наричіи того языка, приявши в себе из каждого наричія оти свойства так во лексикальном, як и во грамматическом отношении, котри наиболее соответствуют духу того языка [...]

А теперь, будьте ласкави, повісти мині: иміет ли мало-руський народ литературный (т.е. постоялу грамматику, ортографію и пр.) язык, или ніт? А если иміет, то язык «Зорі» или Драгоманова ест той литературный язык, или же, як я вірую, язык О. Огоновского и С. Качалы? Я так вижу, что язык Огоновского, Качалы, Барвинского о много ближе стоит ко языку Котляревского и его товарищей, як язык «Зорі», Драгоманова и пр.

Розуміют ли всі мужики украинский язык «Зорі», Драгоманова ет. сопр.? – не знаю, но ото знаю, что наши мужики о десять раз ліпше зрозуміли бы не токмо язык Огоновского ет. сопр., нежели язык Драгоманова ет. сопр., но и язык Тургенева, Гоголя и пр.

Я служил пока во Угочанском, во Мараморошском и во Берегском комитаті, говорил ті сами проповіді, но чтоб мене вірники докладно порозуміли я должен на каждом місти переписовати проповіді мои на язык дотычных вірников? Легко таже радити: «пишіть народным говором», но я прошу указати, котрий е тот «народный говор», так як днесь мині е народный говор Строянский, Раковецкий, Митраковецкий, Унгарский и пр. [...]

И так, як в часы Котляревского русины, по мойй думці, всі были одного духа и одного ума, бо не розеднали их ни правопись, ни мова, то якбы се и до теперь так пообстапо, то днесь интеллигенція руськая не тратила бы марно силы на боротьбу за правопись и за язык, но всю силу свою могла бы повертати против коренных врагов своих и на умственну и моральну пользу народа своего, который народ днесь та розеднана меж собов интеллигенція лиш парочит»²⁹³ (підкреслено мною – В.Ф.).

І хоч в кінці листа о. Юрій Жаткович шляхетно зізнавався, що у піднятому питанні є «лиш слабым діллетантом», загальний хід його думок цілком зрозумілий. Далі стройнянський кореспондент Володимира Гнатюка, жодних листів якого до свого люб'язного Ю. Жатковича донині ніхто так і не виявив, був ще більш категоричним. «Я больше не буду пертися з Вами за правопись и язык литературный, бо мы из совсім противного становища позераеме не се діло и так не можем полагодитися с нем», – писав він у листі від 22 березня 1897 року. «Я буду писати таким языком, яким был написаны «Етнографическій очерк»...», – одрізав Жаткович²⁹⁴ (підкреслено мною – В.Ф.).

Якщо у щирого народовця о. Юрія Жатковича було неприхильне ставлення до мови галицьких видань та мови М. Драгоманова, то чого було чекати від угро-руських москвофілів, котрі ще довго посідатимуть домінуюче становище серед неугрофільської частини місцевої інтелігенції. Типо-

²⁹³ Там само. – С. 59–61.

²⁹⁴ Там само. – С. 61.

вою ілюстрацією такого підходу може слугувати відповідь одного з найвідоміших русофілів XIX століття Івана Сільвая.

В листі до секретаря НТШ у Львові Володимира Гнатюка, датованого 7 листопадом 1897 роком, «найбільший» поет Угорської Русі, що видає свої «поезії» під псевдонімом Уриіл Метеор» (слова «найбільший» і «поезії» В. Гнатюком умисно взято в лапки, щоб покепкувати над ним)²⁹⁵, він писав: «По сію сторону Карпата нѣтъ ни одного образованного русскаго челоѵка, который увлекался бы вашо-го самостійною правописью и самородными (перечерклено: самостійными) мріями. По-напрасну станете вы утверждать ужъ хоть-бы съ клятвою, что вы русинъ, васъ всѣ будутъ считать полякомъ, портителемъ прекраснаго русскаго языка. Издаваемой вами книги вы мнѣ непосылайте, мнѣ довольно муки причинило одно прочтеніе вашего самостійнаго письма, а не то еще цѣлой самостійной книги. Между нами неможетъ быть никакаго общаго дѣла, потому оставте меня в покоѣ»²⁹⁶ (підкреслено мною – В.Ф.).

Прочитання лише уривку з листа І. Сільвая до В. Гнатюка, не менше і «мнѣ довольно муки причинило», аніж Уриілу Метеору прочитання «самостійною правописью» одного листа відомого галичанина.

Критикуючи земляків за слабке зацікавлення «пореним братом», М. Драгоманов насправді трохи перебільшував інфальтивність галицьких «п'ємонтійців». У 1895 році на сторінках «руско-українського радикального часописю Народ» з'явилася розгорнута стаття Володимира Охримовича «Враженє з Угорської Русі». Свої враження галицький учений-правник написав після поїздки в Угорську Русь по маршруту точнісінько накресленому Драгомановим для Франка ще у 1877 році, відвідавши і Мараморощину, і Мукачево.

²⁹⁵ Гнатюк Володимир. Причинок до історії зносин Галицьких і Угорських Русинів // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1899. – Т. IX. – С. 169.

²⁹⁶ Там само. – С. 170.

З нищівною критикою Охримовичевої угро-руської інтелігенції, названою ним *пропащою* і такою, що позбавлена національної гідності²⁹⁷, не погоджувався авторитетний україноман, а після його смерті – і Володимир Гнатюк. Останній через свої захоплення Угорською Руссю навіть нажив собі опонента в особі вченого-економіста Івана Петрушевича²⁹⁸.

Втім, на думку песиміста В. Охримовича, який більше цікавився красвидами, ніж людьми, галицьким «народолюбцям» шкода й починати щось робити з «тамтошнім руським народом», оскільки, на думку вченого-правника, на перешкоді поширенню тут «демократично-поступових ідей» стоять Карпати як гори, та політика мадяризації як державна система, яка опанувала головами угро-руських священиків²⁹⁹.

Звісно такого «примітивного скептицизму» ідейний наставник радикальних галичан пропустити ніяк не міг. Та й привід знайшовся дуже вчасний під кінець свого життя. Хоч В. Охримович, подібно до І. Філевича та одного невідомого галицького москвофіла, і мав рацію, як то кажуть у подібних випадках «на всі сто», змиритися з таким станом справ в напрямку «порятунку пораненого брата» Михайло Драгоманов ніяк не бажав.

²⁹⁷ Охримович В. Вражене з Угорської Руси // Народ: руско-українська радикальна часопись. – 1895. – № 6. – С. 77–84.

²⁹⁸ Дет. про погляди А. Гнатюка про угро-руські справи див.: Гнатюк Володимир. Причинок до історії зносин Галицьких і Угорських Русинів // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1899. – Т. IX. – С. 162–178.

²⁹⁹ Там само.

9. «В справі Угорської Русі»: політичний заповіт Михайла Драгоманова

Після п'ятнадцятирічної перерви М. Драгоманов згадає «пораненого брата», коли до нього дійдуть докори від українофілів із Чернігівщини: «Але хай буде дозволено, святкуючи нині ювілеєм такої поважаної діяльності, вимовити і наше пожадання, щоб швидше заміщений був той пропуск у нашій справі, що так справедливо засмучує певних українців. Ми розуміємо Угорську Русь, що все ще зістається без поступового впливу русинів та українців, хоч за своє безмірно нещасне національне та соціальне становище повинна була б вона викликати до себе нашу переважну увагу і дбайливість. Хай русини ініціюють з Галичини, ми ж підтримаємо з України. Бажалось би від щирого серця Вашим прихильникам, щоб до Вашого імені славетного діяча українського та галицького можна б було приєднати наймення також славетного діяча і угорського»³⁰⁰ (підкреслено мною – В.Ф.).

Я. Дашкевич із контексту адресу, скерованого до Драгоманова листа, прочитує, що Угорську Русь чернігівчани розуміють прогалиною «у нашій справі»³⁰¹, себто, справі прилучення її до «нашого [українського] поступово-демократичного життя».

Я ж грішним ділом трохи інше прочитав із коротенького тексту листа: по-перше, це чітке маркування (причому, кілька разів повтореного) у ментальній карті російських чернігівчан етнічної ідентичності *русинів та українців* окремо один від одного, а, по-друге, чернігівчане від щирого серця бажали Драгоманову іменуватися таким же *славетним діячем угорським*, яким він уже найменувався *українським та галицьким*.

Якщо, я, вірно зрозумів, мова йде не про одну, а одразу про декілька (дві чи три) національних (чи/або регіональних)

³⁰⁰ Із Чернігівської губернії // Павлик М. Михайло Петрович Драгоманов. 1841–1895. – Львів, 1896. – С. 82. Цит. за: Мазурок О.С. Роль Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка... – С. 109.

³⁰¹ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 317 (примітка 72).

ідентичностей та дискурсів! По-третє, ініціатива мала все ж походити від галичан, – адже «з України» готові були тільки підтримати. А тут, як на зло, галичанин В. Охримович таку, перепошую, «свиню» підсунув усім небайдужим у справі порятунку «пораненого брата».

Важко хворий на той час Михайло Петрович особисто виконати своєї «Аннібалової присяги» вже ніяк не міг. Тому частина його відповіді на ювілейні привітання прозвучала немов каяття. У відповіді на вітання з нагоди 30-літньої громадської діяльності, написаної незадовго до своєї кончини, російський емігрант писав: «Єсть іще одна частина нашої спільної батьківщини, котрої я не можу забути ніколи, немов пораненого брата. Се Угорська Русь. Одвідавши двічі в 1875-76 рр. ту сторону, я пересвідчився, що там про простий люд або ніхто не думав, або беруться до нього такими способами, котрі зарані засуджені на невдачу.»

Там найчесніші руські патріоти живуть думкою і серцем або серед стародавніх князів та бояр, або серед далеких архієреїв і генералів московських, а живого народу руського, з его горем під боком своїм не бачать, а коли іноді заговорять до него, то все про мертве і такою мовою, котрою ніхто не говорить і котрої вони сами не розуміють без мадярського перекладу (с боку).

Позаяк я був першим Українцем, одвідавши Угорську Русь, і позаяк я побачив, що вона одрізана духовно од Галичини, більше, ніж Австралія од Європи, – то я собі дав Аннібалову присягу працювати для того, щоб прив'язати Угорську Русь до нашого національного демократичного і поступового руху, в котрому лежить єї єдиний порятунок. Нещасливі пригоди підрізали мої початки, котрі мусіли бути досить делікатні і складні, відповідно тамошньому стану річей. І з того часу, 18 років, ні один Українець, ні Галичанин не взявся поновити мої заходи і ні сам не попрабував що-небудь робити для закарпатських братів...

Так Угорська Русь зостається без проповіді поступових думок і доси. Я не можу виповнити моєї присяги, – але тепер, получивши привітання од так чисельної громади земляків, – осмілююсь скласти ту присягу на їх голови. Роблю я це тим з більшим правом, що в однім з попередніх

адресів [мабуть мова йшла про лист з докором від чернігівчан – В.Ф.] говориться про потребу праці в Угорській Русі»³⁰² (підкреслено мною – В.Ф.).

Незадовго до смерті, яка настала 20 червня / 2 липня 1895 року, М. Драгоманов публікує в «руско-українському радикальному часописі Народ» розвідку «В справі Угорської Русі». Починає російський україноман із зауваження, що стаття В. Охримовича про Угорську Русь, хоч «по праву заінтересувала руську публіку в Буковині і Галичині», але, «на жаль, вона все таки не дає навіть матерьялу для того, щоб рішати питання, що робити нашим народолюбцям з тамтошнім руським народом»³⁰³ (підкреслено мною – В.Ф.).

Насправді ж, якби не стаття Охримовича, важко казати, чи Драгоманов опублікував би свою передсмертну студію, яку, слідом за І. Лисяком-Рудницьким, сміливо можна назвати його політичним заповітом.

І хоч насправді розвідка галицького правника дуже точно відтворювала реальний стан життя в Угорській Русі, українізаторам вона мало чим могла допомогти, бо не давала відповіді на головне питання: «що робити нашим народолюбцям з тамтошнім руським народом.» Спробувати не перейматися за «тамтешній руський нарід» і дати йому самому вирішувати свою долю, нікому, звісно, з галицьких «п'ємонтійців» і в голову не приходило від того часу і до нинішнього дня.

Смію припустити, що в основу останнього дослідження Драгоманова про Угорську Русь міг бути покладений рукопис «великої й незвичайно цінної статті про Угорську Русь», яку М. Павлик читав ще 1879 року в Женеві у Драгоманова під назвою «Украинофильство и социализм в Руси Венгерской». Її Драгоманов, спочатку під назвою «Письма до угоруссов», пропонував львівському «Другові», а коли гонорова галицька редакція відмовила в публікації, егоїстично мотивуючи тим, що вона не стосується Галичини, Драгоманов

³⁰² Відповідь М. Драгоманова на ювілейні привітання 16.XII.1894... – С. 109–110; Павлик Михайло. Михайло Петрович Драгоманов. 1841–1895. – Львів, 1896. – С. 109–110.

³⁰³ Драгоманов Михайло. В справі Угорської Русі // Народ: руско-українська радикальна часопись. – 1895. – № 11. – С. 163.

очевидно її розширив і готував до друку окремою брошурою. Однак, з того часу вона ніде так і не була опублікована. М. Павлик теж не знайшов її тексту серед паперів Драгоманова, частина архіву якого після його смерті потрапила до нього.

Та коли «докір» чернігівчан дійшов до розуму і серця Драгоманова, він був надто хворим, щоб після п'ятнадцятирічної перерви розпочинати писати щось нове про Угорську Русь. А з появою статті В. Охримовича і привід начебто з'явився звернутися до поживклих неопублікованих рукописів. Тож передсмертна стаття Михайла Петровича 1895 року насправді могла бути написаною ще в 1879 році. Правда, це лише мої попередні, несміливі припущення, але жодних інших пояснень про передумови появи останньої «угро-руської» публікації М. Драгоманова в цілому його «драгоманознавстві» поки що не знаходжу.

На «поверхові» спостереження за природою, а не за людьми від В. Охримовича, Драгоманов слушно зауважував, що круті схили Карпат по обидва боки заселені одним за походженням руським народом (таким собі «gente Ruthenum»), прості «*мужики-русини*» підтримують зв'язки один з одним, чого не можна сказати про інтелігенцію (священиків). «*В остатньому винні не так Карпати, як бюрократичні порядки і кастове життя: попи по обидва боки Карпат знають лишень себе та свої відповідні консисторії. А консисторії тягнуть їх одна на схід, друга на захід: звідси виробляється і границя, мов би то непереходня!*», – слушно зауважував Михайло Петрович³⁰⁴.

Вихід із ситуації Драгоманов бачив у витворенні нових суспільно-економічних відносин і появі «*нової інтелігенції, в тім числі свідомих поступовців, патріотів і демократів*». На відміну від «*москвофілів*» угро-руських і галицьких, між якими «*єсть певна солідарність*», [...] «*стара загорода истнує лишень для народоців і радикалів; між инчим через те, що народоців і радикалів на Угорській Русі нема*»³⁰⁵ (підкреслено мною – В.Ф.).

³⁰⁴ Драгоманов Михайло. В справі Угорської Русі... – С. 163.

³⁰⁵ Там само.

«*Чи значить се, що їх і не може бути?*», – запитував себе колишній наддніпрянець. А коли б навіть і так, «*то чи значить се, що галицькі народоці і радикали самі ніколи не можуть приступитись прямо до угроруського народу і збудити его самого!*». Оскільки відповідь на ці два запитання не можуть походити звідки небудь, тому на них «*ми мушили одповідати: так!*». Зі свого досвіду Драгоманов був переконаний, «*що національне почуття свого немадярства живе ще навіть у мадяронів угроруських*» [...] «*в формі москвофільства*»³⁰⁶ (підкреслено мною – В.Ф.).

Для того, щоб зрозуміти, «*що само москвофільство угроруське може стати зачіпкою для пропаганди народоства і радикалізму україно-руського, треба позбутись того шаблонного, поліційного погляду на москвофільство, який тепер в моді у галицько-буковинських народоців, – то б то, що москвофільство – єсть виключно плід «Погодинської колонії» і вандруючого рубля*»³⁰⁷ (підкреслено мною – В.Ф.).

Далі по тексту М. Драгоманов здебільшого повторював свої попередні думки, викладені ним переважно в «*Австро-руських споминах (1867–1877)*», завершених у вересні 1891 року поблизу Відня, що ще раз підтверджує моє припущення щодо використання в цій, останній своїй праці на угроруську тематику, неопублікованого рукопису від 1879 року.

Переконуючи «*поступово-демократичних*» галичан із народовецького і радикального таборів у природності москвофільства для угро-руських націоналістів, мислитель наводив два факти на користь таких політичних симпатій: «*1) каррера кількох «карпаторосів» (Балуґянський, Орлай і др.) в Росії і 2) ще дужче – російська окупація Угорщини в 1849 р.*». Це сталося через те, що, по-перше, «*держави українсько-руської не ма, а московсько-петербургська єсть*», а по-друге, «*вступ угро-русів у XIX ст. «в добу боротьби за автономію скривджених старими державами національностей [відбувся], без усяких національно-політичних традицій, котрі могли б імпонувати інтелігенції*». «*До того ж в іс-*

³⁰⁶ Там само.

³⁰⁷ Там само. – С. 163–164.

торії Угорської Русі не було і таких моментів, як козащина і в загалі антипольський рух народний, котрий проявляє себе і в Галичині і одбився і в галицьких народніх піснях і переказах, творючи там підвалину для народовства»³⁰⁸, – констатував професор Софійського університету (підкреслено мною – В.Ф.).

Як бачимо нічого нового у своєму проекті навернення Угорської Русі до «*наших поступово-демократичних ідей*» за останні двадцять років свого життя М. Драгоманов не вніс. Все це ми вже не раз зустрічали в його публікаціях від 1870-х років.

Усе мабуть вірно, однак пояснити, як так могло статися, що «заселені одним народом» Карпати з одного боку, підбурювані / провоковані козаками з бунтівної України час од часу воювали з поляками, тоді як інші – навпаки, з часу короля Матяша Корвина (XV ст.) воювали на боці мадярів проти турків і австрійців, заживши під час війни Ференца II Ракоці (1703–1711) славу «найвірнішого племені» («*gens fidelissima*»), а їхній найвиразніший геній національного пробудження – Олександр Духнович – ще до «весни народів» (1848–1849) щиро вважатиме, що «*поза Угорщиною немає життя*» («*extra Hungariam non est vitae*»)³⁰⁹, ані Драгоманов, ані послідовники його «*Аннібалової присяги*» так і не спромоглися.

Антиугорських виступів з боку русинів до того часу, як їхня територія опинилася під владою австрійських Габсбургів (вперше нога австрійського чиновника ступила на їхню землю у 1571 р.) не могло бути, адже вони користувалися в Карпатах такими правами, яких не знав жодний народ у Європі. Про це писав і галицький народовець Ю. Целевич, нарису якого щоправда україномани далекі не читали. Писав

³⁰⁸ Там само. – С. 164.

³⁰⁹ Матяш, король Русинув / Матеріал убрав, ушорив, застачив власними статтями, коментаріями и словником Ігорь Керча; Спередслово написав и ошу редакцію мав Іштван Удварі. – Ужгород: ПоліПринт, 2001. – 159 с.; Бенедек А.Ш. Сосіди добрі и вшелиякі. Русини, gens fidelissima. – Ужгород: ПоліПринт, 2001. – 175 с.; Годинка Антоній. «Gens fidelissima» (в українському перекладі Йосипа Кобаля). – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. – 116 с.: іл.

про це і В. Лукич (Левицький), «вражіння» якого Драгоманов і к° методично критикували. До початку XVIII століття, коли Габсбурги, як їм здавалося, «остаточно» підкорили угорський національний дух, саме під стягами Ференца II Ракоці русини стали відомими як «*gens fidelissima*», вважаючи і через сто років, що «*extra Hungariam non est vitae*». Усе це добросовісно описав угорський русин, професійний історик Антал Годинка ще в першій чверті XX століття³¹⁰

І лише в 1849 році, як справедливо зауважував Драгоманов, «*в перший раз за 1000 років, перед очима угорусина гордий владика мадярин склонився перед силою, котра звалась руською (по мадярському: oros – однаково і маскаль і угорусин) і склонився навіть після того, як против него виявивсь безсильним сам великий «Кісар»*». З цього часу «*москвофільство прищепилось не до самих тільки попів Угорської Русі, а стало людовим*»³¹¹ (підкреслено мною – В.Ф.).

У зв'язку з цим, а також через те, що до відомого наддніпрянця «ніхто і не подумав познакомити загоді угорусів з українським рухом і письменством», а «*про український рух угоруси почули доперва недавно од галицьких москвофілів, котрі виставляли сей рух, як вигадку поляків. І незручна політика гал. народовців, а надто новоєрівців, мусила підперти в головах угорусів упередженне против українсько-народовства*»³¹², для тих, «*хто хоче сіяти між угоруською інтелігенцією народовство, той мусить*, – на думку М. Драгоманова, – *приступити до неї власне з готового боку – москвофільського, почавши ширити серед неї*

³¹⁰ Hodinka Antál. Утцюзнина, газдуство и прошлость южнокарпатських русинувъ = A kárpátjai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk c.müve (Budapest, 1923) ruszin nyelvű változatának hasonmás kiadása / A művet kiadásra előkészítette, utószót írta: Udvari István – Nyíregyháza: Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2000. – Old. 103 + 33. Див. також його вибрані рукописні твори: Hodinka Antal válogatott kéziratái / Válogatta, szerkesztette és a bevezető életrajzot írta: Udvari István. – Nyíregyháza, 1992. – Old. 197.

³¹¹ Драгоманов Михайло. В справі Угорської Русі... – С. 164.

³¹² Там само.

власне російські книги, тільки живі, демократично-поступового напрямку, а при них ширити подібні ж книги українські і галицькі, виставляючи поступ демократії україно-галицької не противним великоруському, а паралельним йому, як воно дійсно і єсть і по історії і в політиці»³¹³ (підкреслено мною – В.Ф.).

Якщо я добре зрозумів, то М. Драгоманов в останні свої дні – а) все ще чітко маркує росіян, українців, галичан і угорусів, б) москвофільство визнає природнім явищем не лише серед угро-руської інтелігенції (політиці), але й серед народу (історії) і в) на перше місце ставить «демократично-поступове» москвофільство, а при ньому та паралельно йому пропонує «не противну великоруській» – «україно-галицьку» пропаганду книг. Не дивно, що галичани, включно з не раз цитованим мною Я. Дашкевичем, відверто недолюбливали російського україномана.

Поділившись своїми скромними успіхами досягнутими під час поїздки австро-угорською Руссю в 1875–1876 роках, коли йому вдалося розкинути між угрорусською москвофільською інтелігенцією «кілька десятків книг російських, українських і галицьких» (підкреслено мною – В.Ф.), М. Драгоманов не пропустив можливості дорікнути галичан у зриві всіх його початків в Угорській Русі.

Внаслідок львівського судового процесу 1877 року над-дніпрянцю «не було вже доступу в Австрійську Русь, а ніхто другий не схотів поновити показані вище початки пропаганди поступового народоства в Угорській Русі». Та незважаючи на те, що австро-угорська поліція Драгоманова «ославила сатаною» і ледь «не московським агентом», саме з легкої руки галицьких народоців Венедикта Площанського, Володимира Барвінського та Омеляна Партацького винятково лише на галичан він покладав усі надії в «українізації» Угорської Русі. Через це і дивувався Драгоманов і ніяк не міг збагнути, чому В. Охримович та деякі народоцевські газети, котрі нашвидкоруч передрукували його

³¹³ Там само. – С. 164–165.

статтю із «Народу» (в «Буковині», «Ділові»), «зарані охоложують людей?»³¹⁴.

Тим же українцям, з приводу слів яких Драгоманов «тепер знову заговорив про Угорську Русь» (мабуть чернігівчанам – В.Ф.), він готовий був передати «план пропагандної книжки, котру я готовив для тисі Русі. Книжка мусила зватись Ч и т а н к а д л я у г р о р у с и н а» (виділено самим Драгомановим; підкреслено мною – В.Ф.). До цієї «читанки» пропонувалося внести статистику всієї Русі – Великої, Малої і Білої, взірці народної мови з усіх її частин, взірці билин, дум, твори А. Пушкіна, М. Лермонтова, Т. Шевченка, Н. Некрасова, повісті М. Вовчок, Ю. Федьковича, І. Франка, «вибір з народних пісень і казок українських, галицьких, угроруських, теж з примітками»³¹⁵. Втім і на цей раз Драгоманов виявився неоригінальним: все це він уже пропонував.

«Я такої книжки вже не зложу, не видам», – зізнавався ідейний наставник галичан, – «то може те зробить хто з молодших українців. Таку книжку можна скласти і в Росії, – але видати треба непременно в Угорщині». «Галицьким же народоцям», – Драгоманов радив, – «що найліпшим приступом для них до пропаганди народоства в Угорській Русі було б кілька хороших концертів даних по різних місцям. Зворушивши так людей, можна б було приступити і до принципальнішої пропаганди»³¹⁶ (підкреслено мною – В.Ф.).

Навіть якщо угроруська інтелігенція, як дехто вважав із галичан (напр. В. Охримович), здалася їм людьми «пропащими», пропаганду народоства, на думку Драгоманова, слід проводити хоча б для тих «400–500 000 руських хліборобів, котрі не скоро ще помадяряться і котрих просвіта не може піти инакше, як в їхній мові і од своїх людей» (підкреслено мною – В.Ф.). Це треба робити, якщо не для національної, то хоч би для їхньої соціальної свідомості. «А коли так, то чому ж би не скликати їх на віче, не обертатись до них через печать і т. и.? / хто се мусить почати, як не

³¹⁴ Там само. – С. 165.

³¹⁵ Там само. – С. 165–166.

³¹⁶ Там само. – С. 166.

галичане, коли вже не ма охочих до того тубільців? І галицькі демократи не мають права зрікатись такої місії, котра їм, як усе таки австрійцям, лекша, ніж українцям. Правда, і галичанам прийдеся видержати боротьбу з уграми, панами і поліцією, котра привикла не церемонитись зо славянами, – але «на те й лихо, щоб з ним битись!»³¹⁷, – завершив свої останні слова-настанови першовідкривач Угорської Русі для України, і України для Угорської Русі (літери виділено самим М. Драгомановим; підкреслено мною – В.Ф.).

Попри часто вживані до цього моменту пропагандистські настанови як українізувати в «поступово-демократичному» духові «пораненого брата», на цей раз Драгоманов додав трохи мілітаристської лексики. З того часу і по цей день за Угорську / Підкарпатську / Карпатську / Закарпатську Русь йде боротьба між угорським і українським націоналізмами та їхніми істориками. Перші акцентують увагу на історичному праві, другі – на уявній етнічній (національній) спорідненості (гомогенності). На боці перших – історія, на боці других – політика. За угорську Русь бореться і Росія. За Русь не бореться тільки сама Русь. Вона звикла помирати за інтереси інших (угорців, австрійців, чехів) народів. Вона ніколи не помирала сама за себе, за винятком лише тих її сторінок історії, коли українофільська частина Русі віддавала своє життя за Україну. Мабуть це і є її – тисячолітньої Русі до 1945 року – життя і смерть, її природна ідентичність!

Вдячні галичани після смерті М. Драгоманова підготували окреме видання його чи не останньої прижиттєвої публікації, додавши від себе до її автентичної назви лише есхатологічний прикінцевий підзаголовок: «Посмертний голос»³¹⁸. У відомому творі французького історика-анналіста Філіпа Арьеса (Philippe Aries) (1914–1984) наводяться сотні прикладів загалом здорової і не літньої людини (Драгоманов помер несподівано від розриву аорти у неповні 54 роки), яка

³¹⁷ Там само.

³¹⁸ Драгоманов Михайло. В справі Угорській Русі: Посмертний голос. – Львів, 1895.

у важко пояснюваному стані передчуття своєї конечності, намагається встигнути зробити те, чого не зробила за все своє життя, коли вона жодного разу не відчувала себе так близько перед лицем смерті, як зараз³¹⁹.

Отож, «поранений брат» – Угорська Русь, двадцять останніх років життя не давала спокою бентежній душі «Михайлові Галицькому», котрий так і не виконавши щодо неї своєї «Аннібалової присяги», з легкістю складав її як завдання / заповіт на «голови «чисельної громади земляків», встигнувши ще після себе залишити «посмертний голос» – «в справі Угорської Русі».

³¹⁹ Дет. див.: Арьес Филипп. Человек перед лицом смерти / Пер. с фр. и предисл. В.К. Ронина; общ. ред. С.В. Оболенской. – М.: Издательская группа «Прогресс» – «Прогресс-Академия», 1992. – 528 с. Перше вид.: Philippe Aries. L'homme devant la mort. – Editions du Seuil, 1977.

Висновок, або що не подобалося Я. Дашкевичу в працях М. Драгоманова

Свій підсумок до даного есею почну трохи зі статистики.

1) За все своє життя Михайло Драгоманов в Угорській Русі бував два рази загальною тривалістю менше двох тижнів (8-9 днів у перший раз (серпень 1875 р.) і неповних 3 дні – в другий (лютий 1876 р.). Яким би проникливим і скрупульозним спостерігачем він не був, особистих вражень для повноцінних і адекватних висновків про суспільне становище угро-русів, праць про яких він не читав зовсім, погодьмося, було вочевидь недостатньо.

Тому-то Угорська Русь як для нього, так і для цілої армії українських істориків Закарпаття, котрі ніколи серйозно її не вивчали, залишалася і продовжує ще й нині залишатися «terra incognita».

Звідси випливає, 2) що свої емпіричні знання російський україноман мусів доповнювати скромними відомостями через листування із кількома угро-русами різного соціального статусу і віку (монахами і священиками А. Кралицьким, М. Гомічковим, І. Раковським, шкільним учителем Й. Кішем, ужгородським книгарем-євреєм Розером, ужгородськими семінаристами М. Бачинським, Ш. Ревтієм, Ф. Матяцковим (листів, правда, яких ще ніхто не читав) та трьома його емісарами «голубої крові», відряджених до Угорської Русі (полтавчанином М. Троцьким, роменчанином М. Шершавицьким і кременчукцем А. Черспахіним).

3) Огляду на скупі інформативність не надто привітних до чужинців угро-русських кореспондентів, Драгоманов ніде не скористався їхніми, хай навіть і скупими, наприклад, статистичними даними про аграрні справи, які йому вони все ж надсилали³²⁰, не кажучи вже нічого про зігноровані російським емігрантом історичні, мовознавчі та етнографічні твори угро-русів.

3) Не володіючи угорською мовою (як і практично майже всі українські дослідники історії Закарпаття), Драгоманов дуже мало міг дізнатися із тих кількох місцевих, суцільно ру-

³²⁰ Драгоманов Михайло. В справі Угорській Русі... – С. 165.

софільських, періодичних видань («Света», «Нового Света», «Карпата», «Месяцослова») для своїх угро-русських студій, тим більше, що в них автора цікавив не так зміст, хай навіть і не надто інформативний та якісний за повнотою розкриття піднятих в них тем чи проблем, як примітивна, суржикова мова авторів публікацій.

На жаль, М. Драгоманов поверхового знав про стан справ вивчення Угорської Русі, що видно на прикладі народного мовознавства. У своїй єдиній статті, яку М. Гомічков просив / дозволив опублікувати на сторінках «Карпату», наддніпрянець писав: «Крайнѣ прискорбно, что въ дѣлѣ исслѣдованія народной словесности Угорская Русь стоит позади всѣхъ – кроме небольшого числа пестѣнь въ грамматике Лучкая, въ статьяхъ Срезневскаго, Дешка и др. и небольшого сравнительно отдѣла въ сборнике Головацкаго, мы не знаемъ ничего отсюда»³²¹.

Шкода, що М. Драгоманов не знав історико-етнографічних та народно-мовознавчих праць Ю. Венеліна (Гуци), І. Фогарашія (Бережанина), В. Довговича, О. Духновича, В. Кимака, О. Митрака, О. Павловича, Ю. Жатковича та багатьох інших збирачів усної народної творчості угро-русів.

Разом, таким чином, із проігнорованими російським україноманом дослідженнями з історії та сучасності угро-русів авторства І. Пастелія, Й. Базиловича, І. Орлая, Ю. Венеліна (Гуци), М. Лучкая, Я. Головацького, О. Духновича, Й. Фідлера, Г.-І. Бідермана, Ю. Целевича, І. Дулішковича, Т. Легоцького, Ю. Жатковича його знання про Угорську Русь залишилися дуже поверховими (місцями навіть вкрай примітивними як на університетського вченого), упередженими і значною мірою далекими від справжнього habitus et praxis угро-русів.

Я. Дашкевич, вчений-історик, який найглибше занурився у висвітлення теми «Драгоманов і Закарпаття», чомусь був щиро переконаний, що у своїх думках про Угорську Русь російський емігрант залишався послідовним упродовж

³²¹ Драгомановъ Михайль. Изучение народной словесности въ Великой и Малой Руси // Карпаты. – Унгарь, 1876. – № 19. – С. 2.

усіх 70–90-х років XIX століття, що дало йому підстави побачити «єдину, досить послідовно продуману систему» думок Драгоманова про Закарпаття³²². Ознайомившись ближче із даною темою, маю стосовно цього висновку авторитетного галицького вченого певні сумніви.

Аналізуючи різні соціальні категорії угро-руського суспільства М. Драгоманов:

а) зневажливо, презирливо і з недовір'ям, з яким тільки може войовничий антиклерикал, ставився до греко-католицьких священників, котрих не інакше як «полами» і не називав³²³;

б) селян знав дуже слабо і лише в 1895 році звернув на них увагу як на потенційну силу «руських хліборобів, котрі не скоро ще помадяться»³²⁴;

в) така категорія, як угро-руське міщанство для нього взагалі не існувало, бо в його розумінні воно було суцільно помадярщеним і русофільським;

г) абсолютно не знав угорської верхівки: в його розумінні угорці – це досить абстрактні пани і поліцаї, які жодним чином «нецеремоняються із слов'янством», а сербів і русинів взагалі не вважають за людей³²⁵;

г) не знав він єврейського питання, що тоді гостро постало в Угорській Русі, хоч писав, що навіть в Росії «нема жидам такої волі» як в Угорщині³²⁶, або говорив про «мадлярську і жидівську знавагу народу»³²⁷, хоч при цьому мало-руські книги залишав / надсилав (сам чи через своїх емісарів) на комісію саме євресві-книгареві до Унгару³²⁸.

³²² Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 318.

³²³ Мова йде про десятки прикладів, які зустрічаються практично у всіх працях М. Драгоманова про Угорську Русь.

³²⁴ Драгоманов Михайло. В справі Угорської Русі... – С. 166.

³²⁵ Драгоманов Михайло. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина 5. – С. 275.

³²⁶ Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським... – С. 328 (лист Драгоманова з Києва від 25 вересня 1875 р. до Бучинського).

³²⁷ Драгоманов Михайло. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина 5. – С. 279.

³²⁸ Драгоманов Михайло. Із листів... – С. 254.

На думку Я. Дашкевича, який по суті першим з драгоманознавців зауважив наскільки російський україноман не знав Угорської Русі, основну свою увагу все ж «скерував на інтелігенцію як можливого носія поступового народовства»³²⁹.

Отже, по суті, «Михайло Галицький» глибоко не знав нічого з життя угро-руського суспільства, про яке втім робив гучні політичні висновки і давав ідейні настанови виконавцям своєї «Аннібалової присяги». Направду «гідний» вчинок для наслідування кожним із носіїв культуртрегерської української ідентичності «вічних борців». Від тоді і до сьогодні незнання історії, культури, релігії карпатських русинів (від 1945 р. – за національністю українців), стане неписаним правилом всієї української історіографії Закарпаття.

За прикладами далеко ходити не стану: той таки Ярослав Романович, намагаючись розібратися в драгоманівському аналізові угро-руської інтелігенції, усупереч герою своєї розвідки та всіх його галицьких послідовників, прозвав її винятково «українською інтелігенцією Закарпаття»³³⁰, тоді як така насправді лише почне з'являтися якраз під впливом М. Драгоманова та чисельної громади земляків-галичан (особливо В. Гнатюка) з кінця XIX – початку XX століття в особі о. Ю. Жатковича, «раннього» Г. Стрипського та «зрілого» о. А. Волошина³³¹.

Натомість, як відомо «тупа», «безнадійна», «егоїстична», «слабодушна», «безначальна», хай навіть і патріотична інтелігенція Угорської Русі, в оцінці М. Драгоманова (мізантропічних висловів на її адресу високоосвічений україноман ніколи недобирав), спеціально про Україну, козаків, Г. Квіт-

³²⁹ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 318–319.

³³⁰ Там само. – С. 319.

³³¹ Про це можна прочитати в будь-якому нарисі з історії та культури Закарпаття авторства українських авторів, починаючи вже від Дмитра Дорошенка та Василя Пачовського: Дорошенко Дмитро. Угорська Україна / Передм. Любомира Белея; художнє оформлення Богдана Томашевського. – Ужгород: «Срібна Земля», 1992. – 59 с. – Серія «Доджерел»; Пачовський Василь. Історія Закарпаття. – Мюнхен: Бджілка, 1946. – 192 с.

ку-Оснoв'яненка, Т. Шевченка, М. Костомарова не чула, не цікавилася або знала мало. Як же тоді її можна вважати українською, називати «українська інтелігенція», коли вона про найсвятіше – Україну, козаків і Шевченка, – не чула, не цікавилася або, якщо і знала, то дуже мало?

Шукаючи відповіді на питання чому так сталося, авторитетний львівський історик мав би шокувати своїх шанувальників свідомим перекручуванням слів М. Драгоманова, або просто кажучи, їх фальшуванням. «Однією з причин такого становища Драгоманов уважав відсутність місцевих і незнання загальноукраїнських історичних традицій. Нігілістичне ставлення до минулого й сучасного довело до незнання України й українських національних та культурних проблем», – писав на зорі української незалежності Ярослав Романович³³² (підкреслено мною – В.Ф.). Та чи так вважав і писав насправді сам видатний україноман?

Дотримуючись історичної хронології, пропуную ще раз зазирнути до публікацій ідейного наставника «поступово-демократичної молодезі» на Україні і в Галичині, щоб була не виглядати базікою в очах сучасних українських істориків. Отож, у праці «По вопросу малорусской литературы» (Відень, 1876), в якій М. Драгоманов вперше спеціально звертає увагу на Угорську Русь як на негативний досвід, він дійсно писав, що «тамъ не слышали объ Украинѣ, о козакахъ, не слышали именъ Квитки, Шевченка, Костомарова»³³³ (підкреслено мною – В.Ф.).

Проте тут же цитує слова свого угро-руського рецензента москвофільських поглядів о. І. Раковського, який писав: «мы почитаемъ и малорусскихъ гениальныхъ писателей, какъ то Шевченка, Гоголя, Квитку, Вовчка, Максимовича, Кулиша, Костомарова, Федьковича и прочихъ трудившихся и еще трудящихся надъ воспроизведеніемъ малорусскаго характера и изображеніемъ народныхъ обычаевъ соплеменниковъ нашихъ»³³⁴ (підкреслено мною – В.Ф.).

³³² Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 319.

³³³ Драгомановъ Михайль. По вопросу малорусской литературы... – С. 22.

³³⁴ Там же. – С. 23.

Отож, як бачимо, угро-руси і чули, і почитали творчість українських письменників, і навіть вважали їх своїми співплемінниками. Інша річ, що через мову їхніх творів (галицький фонетичний правопис), котру вважали чужою і неприємною ще тривалий час і в ХХ столітті, вони нею не захоплювалися, як, зрештою, й російською літературною мовою теж³³⁵. Причому це стосується і палких прихильників української літературної мови о. Ю. Жатковича, «раннього» Г. Стрипського та о. А. Волошина.

Далі за хронологією, в останній (п'ятій) частині «Австро-руських споминів (1867–1877)», завершених аж у вересні 1891 року, М. Драгоманов дійсно писав, що «спеціально про Україну Гомичков знав мало і не інтересувався нею»³³⁶ (підкреслено мною – В.Ф.). Тож все таки цей зухвалий угро-рус-мадярон чув і знав про Україну, хоч і не спеціально. Цілком інша справа, що він знав про неї мало, але лише тому, що спеціально не цікавився нею. Та хіба можна дорікати / докоряти суб'єкта своїх студій в тому, що він про щось знає дуже мало, або й взагалі тим не цікавиться, хоча б тому, що йому це не цікаво, або попросту не хоче знати?!

Аналогічним виглядатиме докір сучасним українським вченим, котрі спеціально про Закарпаття знають мало, не цікавляться ним, проте це їм аж ніяк не заважає писати сміливі, часом аж занадто, історичні дискурси про нього.

І, нарешті, в останній підсумковій праці на угро-руську тематику «В справі Угорської Русі», опублікованій за 19 днів до своєї передчасної кончини у львівському «русько-українському радикальному часописі» «Народ» (1895), Михайло Петрович писав: «З листів, котрі я маю з того часу [тобто від 1875–1876 рр. – В.Ф.], видно, що і молодші і старші угроруси, при москвофільству, інтересувались Шевченком, Федьковичем»...³³⁷ (підкреслено мною – В.Ф.). Чому

³³⁵ Дет. див.: Черничко Степан, Фединець Чілла. Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині ХХ століття. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. – 236 с.

³³⁶ Драгоманов Михайло. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина 5. – С. 278.

³³⁷ Драгоманов Михайло. В справі Угорської Русі... – С. 165.

всього цього глибоко шанований Ярослав Романович Дашкевич у великого україномана не помітив, відповіді не складе труднощів.

Вдаватись до довгих пояснень не буду. Лише відповім: тому, що в такому разі висновок довелося б робити не політичний, а науково-історичний. А це вже аж ніяк не пасуватиме поглядам тих, хто так і не навчився «слухати без слини і піни на роті», а «вміє тільки мовчати або кричати: зрада!»³³⁸. Про інші, назвемо їх тут для «політкоректності», професійні причини, говорити не буду: цьому достатньо уваги приділив Ернест Гейдел, критичний есей якого я згадував у вступній частині своєї студії, і з більшістю висновків якого щодо «знання» українськими істориками історії Закарпаття, всеціло погоджуюся.

Тепер щодо причин такого становища в Угорській Русі з вуст, так би мовити, самого М. Драгоманова. Послідовно дотримуючись тієї ж хронологічної послідовності, в жодній із праць великого україномана не говориться про «відсутність місцевих традицій, нігілістичне ставлення до минулого й сучасного», оскільки їх / його Драгоманов взагалі не знав. Переконливим доказом тому є обмежене коло використаних ним бодай опублікованих джерел з історії та сучасності угро-русів. Цілком інша справа, його особисте, негативне ставлення до історичної традиції / минулого того народу, який він збирався зі своєю громадою земляків з України та Галичини прив'язати «до нашого [українського] національного демократичного і поступового руху, в котрому лежить єї єдиний порятунк!»!

А зараз спробую прокоментувати висновок Дашкевича про «незнання загальноукраїнських історичних традицій», «незнання України й українських національних та культурних проблем» угро-руськими патріотами. Як уже було з'ясовано вище, угро-русам йшлося не так про незнання, як про небажання спеціально знати про козаків, Шевченка та

³³⁸ Драгоманов Михайло. Чудацькі думки про українську національну справу. – Частина I–III // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://litopis.org.ua/drag/drag20.htm> Останнє відвідування сайту 21.12.2012 р.

Україну. А це, перепрошую, як сказали б на Дерибасівській, «не одне й те саме».

Навпаки, саме через це, що вперто не бажав помічати авторитетний львівський історик, на думку М. Драгоманова, змушувало його приступати до політичної конвертації угорусів в українство власне не з козацько-українського, а з москвофільського боку. На жаль, історики часто бачать у текстах те, що хочуть в них прочитати, а не те, що в них написано насправді. Мабуть таки правду мав Люсьєн Февр, коли казав, що «Немає історії. Є лише історики».

Аналогічно заплутався вчений-драгоманознавець (тут уже щоправда слідом за самим Драгомановим) і в питанні про роль москвофільства. Якщо у першій своїй праці, в т.ч. на угро-руську тематику, ще в 1876 році Михайло Петрович вважав москвофільство основною причиною такого становища, яке склалося в Угорській Русі пропаговане за «царський карбованець» панславистичне загальноросійство³³⁹, то вже у своїй останній праці (1895) появу такого москвофільства він уважав «природним явищем», ще «натуральнішим ділом» ніж у Галичині, де й «рубль» [уже] «ще менш доходить, ніж в Галичині»³⁴⁰.

Як наслідок, великий авторитет для І. Франка та інших галицьких радикалів, висунув тезу, що «націоналізм угро-руський мусив узяти форми москвофільства, власне, тому, що він був і єсть «чистим націоналізмом», без примішки соціальної»³⁴¹ (підкреслено мною – В.Ф.).

На доказ своєї солідарності з Драгомановим, Ярослав Романович наводить цікаві, але надто віддалені від угоруських москвофільських обставин факти. Мова йде про щорічне (від 1876 р.) виділення із державної скарбниці Російської імперії 2 000 австрійських гульденів для видавця львівської москвофільської газети «Слово» Венедикта Площанського, який, «як відомо, дуже міцно був пов'язаний з москвофільськими колами Закарпаття, які постійно вико-

³³⁹ Драгомановъ Михайль. По вопросу малорусской литературы... – С. 12.

³⁴⁰ Драгоманов Михайло. В справі Угорської Русі... – С. 164.

³⁴¹ Там само. – С. 164.

ристовували сторінки «Слова» для дезінформації про становище на південь від Карпат»³⁴².

Доказів, щоправда, Я. Дашкевич на свою користь не наводить жодних. Припускаю, що москвофільські кола Угорської Русі жодної копійки із тих коштів, що мали надійти з Галичини, не бачили ніколи.

Насправді ж ситуація виглядала трохи інакше. З ініціативи Михайла Юзефовича, через шефа III-го відділу Його Імператорської Величності таємної канцелярії графа Алексея Потапова, цар Александр II 27 червня 1876 року затвердив грошову субсидію львівському «Слову» в розмірі 2 тис. гульденів, тобто, суми запропонованої самим Юзефовичем³⁴³. Через місяць перша субсидія була направлена російському послу Е. Новікову до Відня. Однак, коли наприкінці 1879 року до Петербургу прибув видавець «Слова» В. Площанський, він звернувся до міністра внутрішніх справ Л. Макова зі скаргою, що в 1876–1879 роках вказаної суми не отримував. Куди дівалася щороку одна тисяча рублів, що дорівнювала приблизно 2 тис. гульденів, не з'ясував і новий начальник III-го відділу А. Дрентельн.

В результаті, 12 вересня 1880 року, нещодавно призначений імператором новий міністр внутрішніх справ М. Лоріс-Меліков, наказав зупинити виплату субсидій львівському «Слову» до з'ясування обставин. Як виявилось пізніше, «Слово» отримало лише 500 рублів у 1868, вдвічі менше – у 1869 році і всього 300 рублів – у 1870 році³⁴⁴. Тож гроші офіційного Петербургу на підтримку москвофільства не доходили належним чином не те щоб в Угорську Русь, вони навіть в Галичину надходили в мізерній кількості.

³⁴² Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 322.

³⁴³ Щоб вірно оцінити мізерний масштаб цієї суми, виділеної урядом великої імперії, варто зауважити, що об'єднана в декілька десятків людей київська Громада відправляла М. Драгоманову на видання його журналу 1500 рублів в 1876 р. і по 3000 рублів в 1877 і 1878 рр.: Рябін-Скляревський Олександр. Київська Громада 1870-х років // Україна. – 1927. – Кн. 1-2. – С. 146.

³⁴⁴ Дет. див.: Миллер Алексей. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). .. – С. 198–200.

Так само, не вважаю переконливими висновки львівського дослідника, зроблені ним на підставі слів мукачівського вчителя Й. Кіша, які той заявив нібито драгоманівському емісару А. Черепакіну під час Боснійської кризи у 1875–1878 роках. Виходячи із переписки М. Драгоманова з М. Павликом, Я. Дашкевич цитує: «*существует сильнейшее возбуждение ненависти между крестьянами, с одной стороны, жидами и венграми, с другой; говорил, что если б кто-нибудь попробовал их поднять, то они [...] поднялись бы все как один*»³⁴⁵.

Не потрудившись віднайти на свій доказ бодай один приклад, львівський історик не на жарт погарячував: «*Немає підстав не вірити цим словам Кіша, навіть якщо в них є деяке перебільшення. Драгоманов не припускав, наскільки близьке було Закарпаття 1876–1877 рр. до стихійного селянського бунту*»³⁴⁶. Не припускав, бо добре бачив на власні очі за ті неповні два тижні 1875 і 1876 років, що жодних передумов для селянського бунту в Угорській Русі, буцімто пов'язаного з дипломатично-військовим конфліктом на Балканах, не було³⁴⁷. Та й кому його було знімати: місцевій москвофільській інтелігенції, яка симпатизувала Росії, чи темному селянству, котре на 90% залишалося, на жаль, безграмотним і злиденним.

³⁴⁵ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом... – Т. 2. – С. 181–182.

³⁴⁶ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 325.

³⁴⁷ Дет. див.: Еган Едмунд. Економічне становище руських селян в Угорщині. Меморандум. – Ужгород, 2001. – 40 с. [Друкується за вид.: Egan Edmund. Hospodárský stav Rusínských venkovanu v Uhrách. – Praha, 1922]; Перени Йожеф. Из истории закарпатских украинцев (1849–1914) // Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. 14. – Budapest: Akadémiai kiadó, 1957. – 157 Old.; Mayer Mária. Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910. – Budapest Akadémiai kiadó, 1977. – Old. 92–110; Нариси історії Закарпаття. У трьох томах. – Том I (з найдавніших часів до 1918 року) / Відп. ред. і керів. авт. кол. проф. І. Гранчак. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по преці, 1993. – С. 292–348; [Ілько Василь]. Закарпаття // Історія українського селянства: Нариси у 2-х томах / Колектив авт.; Відп. ред. В.А. Смолій. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 457–470.

Стратегія і тактика угро-руської акції М. Драгоманова спочатку впливала з його **ідеї малоруського панславізму**. Згодом, за допомогою російської класичної і демократичної літератури, на його думку, слід було вступити в **конкуренцію з літературою і культурою угорською**, і лише відтак поширювати серед угро-руської молодшої інтелігенції **українську літературу**.

Особливо великий україноман наголошував на тому, щоб в жодному разі **не застосовувати в Угорській Русі козакофільство чи козаколюбство, однаково рівнозначних українофільству, як явищ «зовсім не відомих» в Угорській Русі** (виділено мною – В.Ф.). Саме це, припускаю, і не сподобалося сучасному львівському досліднику теми «Драгоманов і Закарпаття», на думку якого, **«крах закарпатської акції у 1877 р. показав усі слабкі місця такої тактики»**³⁴⁸.

Знаним львівським драгоманознавцем реалізм свого героя, котрий об'єктивно усвідомлював шкідливість поширення в Угорській Русі того українофільства, яке ширилося серед **«поступово-демократичної галицької молодезі»**, на моє переконання, був підданий критиці з боку Я. Дашкевича тому що:

а) **«розвиток політичного руху в Галичині йшов не таким шляхом, яким його бачив Драгоманов – і тому його аналогії між Галичиною і Закарпаттям виявилися поверховими»**;

б) **«цілком алогічною була концепція, згідно з якою закарпатські українці мали знайомитися з ідеями, які йшли з Заходу (демократія, соціалізм, просвітництво) при посередництві відсталой в ідеологічному відношенні Росії, а не черпати ті ідеї безпосередньо із Заходу»**;

в) **«незрозумілим був шлях, при якому для ознайомлення українців з українською літературою спершу треба було проходити підготовчий етап – вивчення російської літератури, розповсюдження якої об'єктивно зміцнювало позиції москвофільства на Закарпатті»**.

А тому, як наслідок, заключав Я. Дашкевич, **«надії на те, що нова українофільська малоруська народна партія з**

³⁴⁸ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 327.

місцевим відтінком виникне «через два года послѣ того, какъ угорскорусская молодежь усвоить себѣ новую «общерусскую» литературу»³⁴⁹, виявилася ілюзією»³⁵⁰.

Якщо коротко прокоментувати висновок Ярослава Романовича, то напрошуються наступні зауваження:

а) жодних аналогій між Галичиною і Угорською Русю Михайло Петрович за все своє життя не проводив, навпаки, не раз застерігав інших цього не робити;

б) знайомити угро-русів із західними ідеями за посередництва Росії, Драгоманов саме тому і пропонував ще у 1876 році, щоб не допустити їхнього знайомства через більш розвинену, на його думку, угорську культуру і

в) не українців треба було знайомити з українською літературою після вивчення літератури російської, а угоросів, бо кільком поколінням україноманів-культуртрегерів, що вийшли із «школи конвертитів» Драгоманова-Франка, ще довгий час в царині «ментальної географії» маркували поняття Україна / українці, Галичина / галичане та угро-роси / Угорська Русь.

Свою «помилку 1876 року» М. Драгоманов зрозумів, як переконливо вважає Я. Дашкевич, аж у 1890-х роках, **«і то лише частково»**. Відмовившись від ідеї **«малоруського панславізму»**, разом з тим Михайло Петрович й надалі відстоював ідею, що **«саме москвофільство угроруське може стати зачіпкою для пропаганди народовства і радикалізму україно-руського...»**. А тому, **«з сего всего наука така: хто хоче сіяти між угроруською інтелігенцією народовство, той мусить приступити до неї власне з готового боку – москвофільського, почавши ширити серед неї власне російські книги, тільки живі, демократично-поступового напрямку, а при них ширити подібні ж книги українські і галицькі, виставляючи поступ демократії україно-галицької не противним великоруському, а паралельним ему, як воно дійсно і**

³⁴⁹ Драгомановъ Михайлъ. По вопросу малорусской литературы... – С. 29.

³⁵⁰ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 327.

єсть і по історії і в політиці»³⁵¹ (виділено і підкреслено мною – В.Ф.).

Зрозуміло, такий підхід М. Драгоманова «українізувати» історичний та політичний дискурс Угорської Русі сучасному історичному із галицького П'ємонті України припасти до душі не міг. Досить суперечливим, при таких поглядах, виглядав («хоча, як вважає Ярослав Романович, – був якраз реалістичним для 1895 р.») заклик наддніпрянця від 1894 року, – «прив'язати Угорську Русь до нашого національно-демократичного і поступового руху, в котрому лежить її єдиний порятунк»³⁵² (підкреслено мною – В.Ф.).

Насправді та тактика, яку він висунув наприкінці свого життя, і яку він покладав на голови земляків-галичан для «пропаганди поступового народовства в Угорській Русі», яким радив у 1895 році починати з хорових концертів, організації віче, публікацій статей про соціально-економічні інтереси угро-русів³⁵³, істотно різнилася між собою. «Тактика, без сумніву, твереза, але не реалізована через інертність галицької сторони», – сором'язливо зізнавався Я. Дашкевич³⁵⁴ (підкреслено мною – В.Ф.).

Не менш дивує висновок авторитетного львівського історика і в питанні «ставлення закарпатських українців до діяльності Драгоманова». Пишучи винятково про москвофільську та угрофільську (мадяронську) інтелігенцію Угорської Русі, яка ніколи й не позиціонувала себе з відомою, хоч і слабозрозумілою ще для самої себе, українською ідентичністю, дослідник наводить слова анонімного дописувача «отъ Мункача» до львівського москвофільського «Слова» 1877 року: «Въ народному делѣ мы знаемъ лишь одинъ русский народъ, одинъ русский языкъ, одну русскую литературу, хотя равно, какъ и они, любуемся украинской народной поэзией и приходимъ въ восторгъ при языке прелестныхъ малорусскихъ песѣнь»³⁵⁵ (підкреслено мною – В.Ф.).

³⁵¹ Драгоманов Михайло. В справі Угорської Русі... – С. 164–165.

³⁵² Драгоманов Михайло. Відповідь... – С. 109.

³⁵³ Драгоманов Михайло. В справі Угорської Русі... – С. 165–166.

³⁵⁴ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 328.

³⁵⁵ Отъ Мункача... – С. 3.

Навряд чи такі міркування тогочасних угро-русів дають підстави називати їх «українцями». На відміну від Я. Дашкевича, М. Драгоманов це дуже добре розумів. Поряд із українською, угро-руським москвофілам була не до вподоби і соціалістична пропаганда. «Могли убедитися господа Драгомановъ et consр., что украино-социалистическая пропаганда на Угорской Руси не можетъ принести никакихъ плодовъ [...] Что же касается затей украинскихъ социалистовъ, то они могутъ быть убеждены, что для идей ихъ на Угорской Руси нѣтъ почвы»³⁵⁶ (підкреслено мною – В.Ф.). Ярослава Романовича, як і цілу армію українських істориків-міфотворців історичного дискурсу Закарпаття, думки власне самих угро-русів завжди мало цікавили, або ніколи не цікавили.

Взагалі під українством угро-руська інтелігенція (а не лише угорська влада) об'єктивно розуміла пропаганду ідей соціалізму. Та хіба не самому М. Драгоманову належать знамениті слова від 1883 року, мовляв «по обставинам України тут плохий той українець, що не став радикалом (соціалістом – В.Ф.), і плохий той радикал, що не став українцем»³⁵⁷?! (підкреслено мною – В.Ф.).

Підсумовуючи, отже, свою розвідку на тему «Драгоманов і Закарпаття», відомий львівський історик вкотре намагається пояснити причини невдачі / провалу його «закарпатської акції» 1877 року, даючи зрозуміти, таким чином, наскільки постать «Михайла Галицького» важлива у вивченні історії Закарпаття українською історіографією. Такими, отже, причинами, на погляд Я. Дашкевича, були:

по-перше, надмірне захоплення паралелями між Закарпаттям і Галичиною, намагання «досить некритично переципити з галицького ґрунту на закарпатський». «Принципова різниця полягала у відсутності народовської течії серед всіх тих орієнтацій, які схрещувалися на Закарпат-

³⁵⁶ Драгомановъ Михайль. Изучение народной словесности въ Великой и Малой Руси // Карпаты. – Унгарь, 1876. – № 19. – С. 2.

³⁵⁷ Драгоманов Михаил. Автобиографическая заметка // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: У двох томах. – К. Наукова думка, 1973. – Т. 1. – С. 59.

ті»³⁵⁸, писав, наче відкриваючи Америку, вчений, свідомо ігноруючи присутність аналогічних пояснень у працях самого Драгоманова;

по-друге, нездатність Драгоманова «дійти до ідеї української соборної державності», а навіть, коли в 1895 році «він зумів побачити в українському етносі єдину націю», все ж «не зміг протиставити її як рівноправну великоросійській, польській, угорській націям»³⁵⁹, і

по-третє, «найбільшого удару своїй закарпатській акції завдав сам Драгоманов, відмовившись після провалу 1877 р. (часте підкреслювання Драгомановим цієї невдачі звучить як спроба виправдатися) підтримувати будь-які контакти із Закарпаттям»³⁶⁰.

Іншого висновку від типового представника націоналістично-ексклюзивістської історіографії годі й чекати. Аксиомою, втім, залишається те, що на відтинку часу у два десятиліття (1875 і 1895) М. Драгоманов насправді «був першим Українцем, одвідавши Угорську Русь»³⁶¹, який, спочатку «дав собі Ганнібалову присягу: що-небудь зробити для угорської Русі, по крайній мірі направити кілька душ на реальну працю для народу в демократично-поступовому напрямку» (1875)³⁶², відтак, написав кілька критичних слів на адресу її москвофільської та угрофільської інтелігенції (1876)³⁶³, далі, як твердять тямущі історики, в 1877 році через емісарів успішно провалив свою угро-руську акцію³⁶⁴, а «і з того часу, 18 років, ні один Українець, ні Галичанин не взявся поновити мої заходи і ні сам не поспробував що-небудь робити для закарпатських братів» (1894), і, наре-

³⁵⁸ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 330–331.

³⁵⁹ Там само. – С. 331.

³⁶⁰ Там само. – С. 332.

³⁶¹ Відповідь Михайло. Драгоманова на ювілейні привітання 16.XII.1894... – С. 109.

³⁶² Драгоманов Михайло. Австро-руські спомини (1867–1877). – Частина 5. – С. 279.

³⁶³ Драгомановъ Михаилъ. По вопросу малорусской литературы... – С. 12 (примітка 1), 22–29.

³⁶⁴ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 332.

шті, повторно «собі дав Аннібалову присягу працювати для того, щоб прив'язати Угорську Русь до нашого національно-демократичного і поступового руху, в котрому лежить її єдиний порятунок»³⁶⁵, встигнувши за 19 днів до своєї кончини (1895) повернутися до «пораненого брата» зі своїм підсумковим дослідженням-реквієм, в якому закликав «галицьких демократів», котрі «не мають права зрікатись такої місії», «видержати боротьбу з уграми, панами і поліцією», бо «на те й лихо, щоб з ним битись!»³⁶⁶ (підкреслено мною – В.Ф.).

Оце і був справжній «Михайло Галицький» та «його» Угорська Русь «без слини і піни на роті» у своїх не надто чесних та об'єктивних інтерпретаторів. Можливо це лише і «епізоди», але це дійсні «драгоманівські епізоди» про Угорську Русь, а не бажані рецепти від Ярослава Дашкевича «для Закарпаття»³⁶⁷.

Хай там як, саме від «Ганнібалової присяги» знаменитого російського емігранта-україномана Михайла Драгоманова бере свої початки усвідомлене інтелектуальне завоювання Закарпаття Україною, довершене, на жаль, не її послідовними виконавцями – земляками-галичанами та місцевими підкарпатурськими патріотами-українофілами в жовтні 1938 – березні 1939 року під час реалізації невдалого німецько-українського проекту Карпато-Української держави, а мілітаристськими виконавцями сталінської політики «збирання руських земель» шляхом успішного втілення в життя кремлівського геополітичного проекту «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною СРСР в листопаді 1944 – січні 1946 року.

P.s.

Чи так собі уявляли М. Драгоманов та послідовні виконавці його «Ганнібалової присяги» «порятунок пораненого брата» – Угорську, Підкарпатську чи Закарпатську Русь, за-

³⁶⁵ Відповідь Михайло. Драгоманова на ювілейні привітання 16.XII.1894... – С. 109.

³⁶⁶ Драгоманов Михайло. В справі Угорської Русі... – С. 166.

³⁶⁷ Дашкевич Ярослав. Михайло Драгоманов і Закарпаття... – С. 332.

прошую до академічної дискусії *«без слини і піни на роті»* своїх щирих і не заполітизованих опонентів. Розпочатий без особливого успіху наприкінці XIX століття мирними творцями модерної української нації інтелектуальний конвертизм Угорської Русі (хоч у 1895 р. М. Драгоманов уже закликав українців бути готовими до боротьби з угорцями за *«закарпаттян»*), успішно завершився (після невдалого німецько-нацистського експерименту 1938–1939 рр.) лише під середину XX століття військовою окупацією та анексією колись визнаної міжнародною спільнотою (вересень 1919 р.) чехословацької території Підкарпатської Русі комуністичними творцями *«єдиного радянського народу»*.

«Запаморочливі революційні успіхи» цього деспотично-азійського створіння, у складі якого від 1917–1919 років сформувала свою хтиву радянську ідентичність більша частина сучасної України, безсумнівна з географічної та ментальної ретроспективи європейська *«земля з багатьма іменами»* – Угорська, Підкарпатська чи Закарпатська Русь, – успішно продовжує пожинати останні сім десятків років.

Сучасні мешканці Закарпаття (переважно нащадки підкарпатських русинів взірця до 1945 р.), середньовічні предки яких здебільшого були вихідцями із Галицької та Подільської Русі, альтернативи перебуванню в складі України на нині не мають. Але це зовсім не означає, що крім власне української, ця оаза *«землі з багатьма іменами»* в серединній Європі починаючи від королівської стоянки ранньої людини (понад мільйон років тому) і до *«того дня, коли зійшло сонце возз'єднання»* над ним (червень 1945 р.), іншої історичної візії не мала.

Українська ж візія, як ми переконалися, почала утверджуватися тут лише з інтелектуального завоювання Угорської Русі Михайлом Драгомановим в останній чверті XIX століття. Історією експортування української ідеї та вакцинацією нею одного-двох поколінь місцевих нащадків *«Ганнібалової присяги»* як не скористався Адольф Гітлер та українські націоналісти в боротьбі з Советами і комунізмом, то скористався інший великий лиходій XX століття Йосиф Сталін в боротьбі зі *«світовим імперіалізмом»*.

Саме він підсумки українського завоювання Закарпаття записав у свій актив 29 червня 1945 року, і саме йому українці Закарпаття повинні бути вдячними за окупацію та приєднання краю до складу української республіки СРСР. В жодному разі не будучи послідовником видатного україномана, Сталін успішно виконав його *«Ганнібалову присягу»* чим задовольнив найпотаємнішу мрію не одного покоління українських нащадків яacobінського способу мислення по обидва боки Карпат – зухвалих рятівників *«пораненого брата»*, котрі, на відміну від *«закарпаттян»*, завжди *«знали чийх синів є дітьми»*.

Розраховуватись, щоправда, за чергову анексію Кремля під оманливою вівіскою *«возз'єднання Закарпаття з Україною»*, довелося найперше якраз послідовним виконавцям *«Ганнібалової присяги»* – «батьку» Августину Волошину та всім прихильним і не прихильним до радянсько-українського розв'язання питання Закарпаття в 1945 році, кому новий тоталітарний режим УРСР СРСР «по повній віддячив» арештами, експропріацією, депортаціями, репресіями, засланнями та фізичним знищенням, одним словом, – «радянською модернізацією» неукраїнсько-радянського до 1945 року оазу *«невідомої»* та *«забутої»* під мадярами і чехами Угорської / Підкарпатської Русі, за що її нинішні нащадки, не з власної волі змішані із «західняками-галичанами і «східняками-українцями» після 1945 року, мабуть повинні бути безмежно вдячними за гідне життя в «єдиній, соборній, незалежній, демократичній, європейській державі», в якій вже котрий вік «не бреше» хіба що лінивий і «не працює» хіба що ледащий.

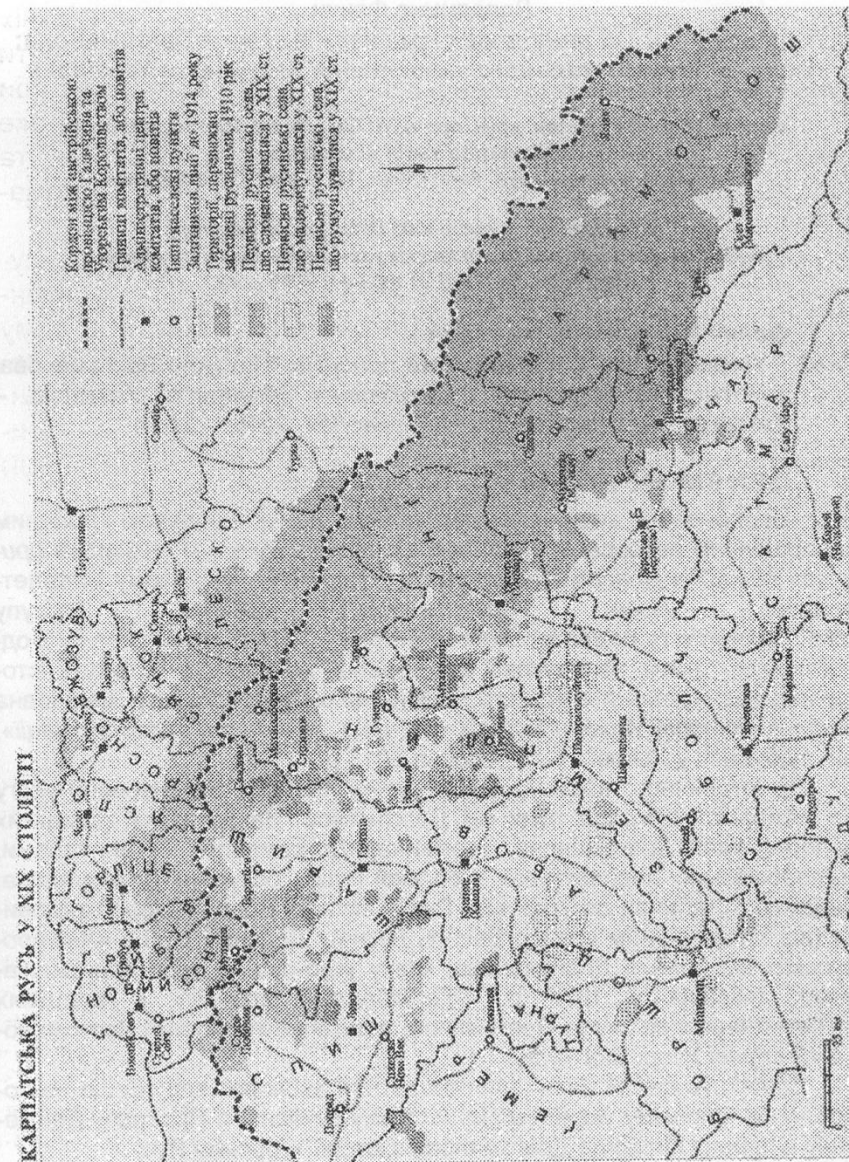
Але щастя *«пораненого брата»* не в тому, щоб жити гідно і достойно в Україні, що він 92,59% голосів підтвердив на грудневому референдумі 1991 року. Його, Закарпаття, щастя, як виявилось в тому, що завдяки таким носіям яacobінського способу мислення як Драгоманов і Сталін зі своїми послідовниками, вдалося *«прив'язати Угорську Русь до нашого [українського] національного демократичного і поступового руху, в котрому лежить єї єдиний порятунок»*.

Коли ж хтось із *«закарпаттян»*, у працьовитості яких ніхто не дорікне, після 1991 року намагався нагадати послідовним виконавцям *«Ганнібалової присяги»* в Києві, Львові чи

в Ужгороді про природне, Богом дане право на гідне і сите життя, нащадки якобінців їм одразу «шили» ярлик «політичного русинства» та «сепаратизму». Не знали бо «затуркані» «закарпатні русини», що їхнє сите щастя не в тому аби бути гідно пошанованими українською владою, а в тому аби «спеціально знати про Україну, козаків і Шевченка». Отаке воно 70-річне життя «пораненого брата» з радянською та пострадянською Україною. Непевен, що Михайло Драгоманов такого щастя бажав Угорській Русі 120 років тому.

На жаль, ані українська історіографія, ані українське суспільство ще не готові до написання та відповідно до читання про себе аполітичних і анаціоналістичних текстів. А тому українська візія історії Закарпаття й надалі залишається серйозним тестом на європейську зрілість України та її істориків, котрий вони, з огляду на поширену шкідливу моду примордіалізації, телеологізації та націоналізації (= українізації) минуло її різних регіонів, ще скоро не складуть³⁶⁸.

³⁶⁸ Дет. про це див. у моїх публікаціях: **Фенич Володимир**. Вправляння з історією по-українськи, або якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 року // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Історія / Міністерство освіти і науки України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: О.С. Мазурок (голова) та ін.]. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. – Вип. 2 (33). – С. 138–156; **Фенич Володимир**. «Обрізки із відрізків»: змаргалізований історичний дискурс Закарпаття в шкільній історії України. З'явилася під наступними, не завжди вдалим, редакційними назвами сайту: **Чому в шкільних підручниках історія Закарпаття перевернута** // Prozak.info. 23 травня 2015 р.; **Чому про «національне відродження» Закарпаття не знають школярі** // Prozak.info. 29 травня 2015 р.; **Яким є Закарпаття ХХ століття у підручниках з історії** // Prozak.info. 02 червня 2015 р.; **Чому Закарпаття не прагнуло возз'єднатися з Україною у 1945 році** // Prozak.info. 05 червня 2015 р.; **Чому Закарпаття – «країна ведмедів» у підручниках** // Prozak.info. 09 червня 2015 р.

Наукове видання

Володимир Фенич

**Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова:
початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною**

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 8,37. Зам. № 82. Наклад 300 прим.
Видавництво УжНУ «Говерла».
88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 18. E-mail: hoverla@i.ua

*Свідоцтво про внесення до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції –
Серія Зт № 32 від 31 травня 2006 року*

Фенич Володимир Іванович

Ф 42 Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова:
початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною. –
Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2015. – 144 с.

ISBN 978-966-2095-96-8

Пропоноване видання є розширеним, доопрацьованим і логічним
завершенням авторської публікації «Угорська Русь і «Ганнібалова при-
сяга» Михайла Драгоманова», що друкувалася в місцевому Інтернет-
виданні *Нове Закарпаття* (режим доступу
<http://закарпаття.net/carpathian-identity/>) у 2013 р. після виступу з од-
нойменною темою на Науковій конференції до 20-ліття Інституту істо-
ричних досліджень Львівського національного університету імені Івана
Франка «Історія України ХІХ–ХХ ст.: нові підходи та інтерпретації»,
що відбулася у Львові 14–15 березня 2013 р.

До історичного нарису, крім вступної частини, акцентовано увагу
на станові історіографії теми «М. Драгоманов і Закарпаття», галицьких
попередників Драгоманова, взаєминах Драгоманова з галичанами,
малоросійських перспективах Угорської Русі в розумінні Драгоманова,
байдужості галичан до Угорської Русі у викладі Володимира Охримо-
вича (під літературним псевдо Василь Лукич), Угорській Русі в «Австро-
руських споминах» Драгоманова, краху угро-руської місії драгоманів-
ських емісарів у 1877 р., «Ганнібаловій присязі» і галицьких
«п'ємонтійцях» за життя Драгоманова, політичному заповіті Драгомано-
ва «В справі Угорської Русі».

Завершує даний нарис нестандартний висновок про те, що не по-
добалося відомому українському історичному сучасності Ярославу Дашке-
вичу в працях Михайла Драгоманова з історії Угорської Русі .

УДК 94(477 87)«18»
ББК ТЗ(4Укр–4Зак)5